

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**HANEFİ MEZHEBİNE GÖRE İBADETLERDE
HATA VE UNUTMANIN ETKİLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İBRAHİM KURT

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA KİSBET

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HANEFİ MEZHEBİNE GÖRE İBADETLERDE
HATA VE UNUTMANIN ETKİLERİ**

İbrahim KURT

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KİSBET

Jüri Üyesi: Unvanı Adı SOYADI

Jüri Üyesi: Unvanı Adı SOYADI

KASTAMONU – 2019

TEZ ONAYI

İbrahim KURT tarafından hazırlanan " **Hanefi Mezhebine Göre İbadetlerde Hata ve Unutmanın Etkileri** " adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve oy birliği / oy çokluğu ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**'nda **YÜKSEK LİSANS** olarak kabul edilmiştir.

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KİSBET
Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Jüri Üyesi:

Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR
Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Jüri Üyesi:

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hamdi YILDIRIM
Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

20 /09/2019

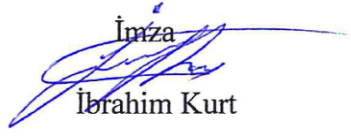
Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

İmza

İbrahim Kurt

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

HANEFİ MEZHEBİNE GÖRE İBADETLERDE HATA VE UNUTMANIN ETKİLERİ

İbrahim KURT
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KİSBET

İbadetler, kulun Allah'ın emirleri doğrultusunda, yapılan birtakım tutum ve davranışları ifade eder. Bu konuda, insan olmanın özelliklerinden kaynaklanan birtakım eksiklik veya yanlışlar ortaya çıkabilmektedir. Bu eksiklik veya yanlışlar da fakihler tarafından mezheplere göre farklı hükümlere tabi tutulmuştur. Bu çalışmanın ana konusu da ibadetler hususunda ortaya çıkan hata ve unutmadan kaynaklanan problemlerin sonuçlarının Hanefi mezhebine göre ele alınmasıdır.

İbadetlerde hata, Allah ve kul hakkını ilgilendirmesi bakımından iki kısımda değerlendirir. Allah hakları ile ilgili konularda hata, günahı kurtaran bir özür olup ibâdet sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. İbadetlerin şartları veya ibadeti bozan durumlar ile kul haklarını ilgilendiren konularda ise hata bir mazeret teşkil etmez.

Unutma da orucu bozan durumların haricinde ibadetler açısından bir özür teşkil etmez. Unutmanın hükümlere etkisinde kasıt ve hatadan farkı yoktur. Nitekim namaza başlamak için hadesten ve necasetten temizlenmeyi, oruç için niyet vaktini, hac için ihrama girme ve niyet etmeyi unutma gibi ibadetlerin şartlarından herhangi birisinin yerine getirilmemesi ibadeti geçersiz kılar. Aynı zamanda namazda konuşmak, ihram yasaklarını çiğnemek gibi ibadetler açısından yasaklanmış ya da ibadeti bozan herhangi bir durumun, unutma sebebiyle meydana gelmesinde de hüküm değişmemektedir.

Anahtar Kelimeler: İbadet, Hata, Unutma, Eda, Kaza, İade
2019, 165 Sayfa

ABSTRACT

MSc Thesis

ACCORDING TO HANEFI SECT THE EFFECTS OF FORGETNESS AND MISTAKES IN WORSHIPS

İbrahim Kurt
Kastamonu University
Social Sciences Institute
Department of Basic Islamic Sciences
Supervisor: Assis. Prof. Mustafa Kisbet

Worship, in accordance with the orders of Allah, expresses certain attitudes and behaviors of the servants, which are exhibited with the intention of achieving gladness of him. Regarding this issue, a number of deficiencies or faults may arise as a result of the characteristics of human beings. These deficiencies and faults have been subject to different provisions according to the sects. The main subject of our dissertation titled as consists of dealing with the problems caused by faults and forgetting in the worships according to Hanafi Sect.

The fault in the worship is evaluated in two parts as it concerns with Allah and the rights of servants. The faults in the matters related to the rights of Allah, is an apology that rescue sin, so it doesn't eliminate the responsibility of the worship. In addition, the faults are not excuses for the matters relating to the conditions of the worship or the situations which spoil the worship and the matters regarding the rights of the servants.

Remember, it doesn't constitute an apology in terms of worship, except in the case of breaking fasting. The effect of forgetting to provision is like an intention or a fault. However, the worship becomes invalid by the fact that any of the conditions of the worship is not fulfilled; such as the elimination of the spiritual uncleanness and visible uncleanness to begin the prayer, forgetting the intention time for fasting and forgetting to intent and the intention for the pilgrimage. In addition, a forbidden condition according to worship or a condition ruining worship which happens as a result of forgetting, such as talking during the prayer or breaking the prohibition of haik, has no effect the change the provision.

Key Words: Worship, Fault, Forgetting, Manner, Predestination, Return
2019, 165 Pages

ÖNSÖZ

İbadetler, kişinin yaratıcısına karşı yerine getirmesi gereken görevler ile O'na yaklaşmak için nafil olarak yaptığı bazı fiillerdir. Ancak bu görevler yerine getirilirken kuldan kaynaklanan fakat istem dışı bazı durumlar ortaya çıkabilir. Özellikle hata ve unutma başlığı altında toplanabilecek bu durumların ibadetlerin vaz'î hükümler açısından etkileri mezheplerin ibadetlerin şartlarına ve bu durumların eda ehliyetine bakış açısına göre çok farklı şekillerde tezahür edebilmektedir. Örneğin namazda olduğunu unutarak konuşmak Hanefilere göre namazı ifsad etmekte iken, Şâfiilere göre ibadetin sıhhatine etki etmemektedir.

Din görevlisi olarak görevimiz gereği çeşitli dinî sorulara muhatap olduğumuzdan ibadetler hususunda hata ve unutmanın etkileri üzerinde derli toplu bir çalışmanın eksikliğini gördük. İşte bu çalışma ile görülen bu eksikliğin giderilmesi amaçlanmıştır. Bu araştırma ile içinde yaşadığımız toplumun kahir ekseriyetinin Hanefî olmasından hareketle Hanefî mezhebinin temel kaynakları incelenerek, bir yüksek lisans çalışmasından beklenildiği ölçüde ibadet konularında hata ve unutmanın etkileri tespit edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızda en sık karşılaştığımız zorluk bazı eserlerde hata ve unutma kavramlarının birbirlerinin yerine kullanılması olmuştur.

Araştırmamız boyunca öneri ve katkılarıyla çalışmamıza yön veren başta danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KİSBET olmak üzere, bilgilendirme ve katkılarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi Recep ÖZDİREK ve Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR'e ve araştırmamız boyunca gösterdikleri anlayış için ailem ve araştırmada katkısı bulunan herkese ayrıca teşekkür ederim.

İbrahim KURT
Kastamonu, Eylül, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XIII
1. GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konu Amaç ve Kapsamı	1
2. Araştırmada Kullanılan Metot	2
3. Araştırmanın Önemi.....	3
4. Konu ile İlgili Yapılan Çalışmalar	3
5. Çalışmada Yararlanılan Kaynaklar	5
2. KAVRAMLAR.....	7
2.1. İbadet.....	7
2.2. Hata	8
2.2.1. Tanımı	8
2.2.2. Hata Çeşitleri.....	10
2.2.3. Genel Olarak Fıkıhta Hatanın Etkileri	11
2.2.3.1. Allah (c.c) haklarında hata	11
2.2.3.2. Kul haklarında hata	13
2.2.3.3. Sözlü ve fiili tasarruflarda hata	14
2.3. Unutma.....	14
2.3.1. Tanım	14
2.3.2. Genel Olarak Fıkıhta Unutmanın Etkileri	15
2.3.2.1. Allah (cc) haklarında	16
2.3.2.2. Kul haklarında	18
2.4. Hata ve Unutmaya Komşu Kavramlar	19
2.4.1. Galat	19
2.4.2. Cehalet	20
2.4.3. Gaflet.....	22

2.4. 4. Zan	22
2.4.5. Diğer Bazı Kavramlar	24
3. İBADETLERDE HATANIN ETKİLERİ	27
3.1. Taharette Hata	27
3.1.1. Necasetten Temizlik Konusunda Hata	27
3.1.1.1. Necasetin tanımı çeşitleri ve hükümleri	28
3.1.1.2. Necasette hatanın etkisi.....	29
3.1.1.2.1. Necasetin takdirinde.....	29
3.1.1.2.2. Necasetin temizlenmesinde	30
3.1.1.2.2.1. Temizlenecek yerde	30
3.1.1.2.2.2. Temizlikte kullanılan maddede.....	31
3.1.1.2.2.3. Temizlikte kullanılan yöntemde.....	31
3.1.2. Hadesten Temizlik Konusunda Hata.....	32
3.1.2.1 Hadesin giderilme yollarında hata	32
3.1.2.1.1. Abdestte hata	33
3.1.2.1.2. Gusülde hata	42
3.1.2.1.3. Teyemmümde hata.....	45
3.2. Namazda Hata	47
3.2.1. Namazla İlgili Fıkhî Hükümler	47
3.2.2. Namazın Farzlarında Hata	48
3.2.2.1. Namazın şartlarında hata	49
3.2.2.1.1. Örtünmede (setr-i avret) hata	49
3.2.2.1.2. Kibleye yönelmede (istikbal-i kible) hata.....	49
3.2.2.1.3. Namaz vaktinde hata	52
3.2.2.1.4. Niyette hata	52
3.2.2.2 Namazın Rükünlerinde Hata	54
3.2.2.2.1. İftitah tekbirinde (tahrime tekbiri) hata	54
3.2.2.2.2. Kur'ân okumada (Kıraat) hata	55
3.2.2.2.3. Ka'de-i ahirede (son oturuşta) hata.....	61
3.2.3. Namazın Vaciplerinde Hata	62
3.2.4. Namazı Bozan Durumlarda Hata	64
3.2.5. Cemaatle Namaz Kılmada Hata	65
3.3. Oruçta Hata	66

3.3.1. Orucun Tanımı ve Oruçla İlgili Genel Hükümler	66
3.3.2. Oruçla ilgili Hatalar	67
3.3.2.1. Zamanda hata	67
3.3.2.2. Oruç tutulan günde hata	68
3.3.2.3. Fiilde hata	70
3.3.2.4. Hatalı zan	70
3.4. Zekâtta Hata	72
3.4.1. Tanımı ve Zekâtla İlgili Genel Hükümler	72
3.4.2. Zekâtla İlgili Yapılan Hatalar	75
3.4.2.1. Zekât hesaplamada hata	76
3.4.2.2. Zekât verilecek kişiyi araştırmada hata	77
3.5. Hacda Hata	78
3.5.1. Hacla İlgili Hükümler	78
3.5.2. Hac İle İlgili Hatalar	81
3.5.2.1. İhramda hata	81
3.5.2.2. Vakfelerde hata	82
3.5.2.3. Şeytan taşlamada hata	84
3.5.2.3.1. Şeytan taşlama ile ilgili hükümler	84
3.5.2.3.2. Şeytan taşlama ile ilgili hatalar	85
3.5.2.4. Saç kesme (halk) veya kısaltmada (taksir) hata	85
3.5.2.5. Tavafta hata	86
3.5.2.5.1. Tavafta ilgili genel hükümler	86
3.5.2.5.2. Tavaf ile ilgili konularda hata	87
3.5.2.6. Sa'yde hata	88
3.5.2.6.1. Sa'yle ilgili genel hükümler	88
3.5.2.6.2. Sa'y ile ilgili konularda hata	89
3.6. Diğer Bazı İdabetlerde Hata	89
3.6.1. Kurbanda Hata	89
3.6.1.1. Tanımı ve ilgili hükümler	89
3.6.1.2. Kurbanla ilgili hata örnekleri	90
3.6.2. Yeminde Hata	91
3.6.2.1. Tanımı ve ilgili hükümler	91
3.6.2.2. Yeminle ilgili hata örnekleri	92
3.6.3. Adakda (Nezir) Hata	93

3.6.3.1. Tanımı ve ilgili hükümler	93
3.6.3.2. Adakla ilgili hata örnekleri	94
3.6.4. Kefarete Hata	94
3.6.4.1. Tanımı ve ilgili hükümler	94
3.6.4.2. Kefaretle ilgili hata örnekleri.....	95
4. İBADETLERDE UNUTMANIN ETKİLERİ.....	96
4.1. Taharete (Temizlik) Unutma.....	96
4.1.1. Necasetten Taharete Unutma	96
4.1.2. Hadesten Taharete Unutma	98
4.1.2.1. Abdestte unutma	98
4.1.2.1.1. Abdestin sıhhatine engel olan durumlarda unutma	98
4.1.2.1.2. Abdestin farzlarında unutma.....	99
4.1.2.1.3. Abdestin sünnetlerinde unutma	99
4.1.2.1.4. Abdesti bozan durumlarda unutma	100
4.1.2.1.5. Mest üzerine mesh etmede unutma.....	100
4.1.2.2. Gusülde unutma	101
4.1.2.2.1. Guslün yapılışında	101
4.1.2.2.2. Guslü gerektiren durumlarda.....	102
4.1.2.3. Teyemmümde unutma.....	102
4.1.2.3.1. Teyemmümü mübah kılan durumlarda	102
4.1.2.3.2. Teyemmümü bozan durumlarda.....	103
4.1.2.4. Kadınların özel hâllerinde unutma	104
4.1.2.4.1. Hayızda (aybaşı hâli) unutma	104
4.1.2.4.2. Nifas (lohusalık) durumunda unutma	108
4.1.2.4.3. Özur kanı (istihâze) hâlinde unutma	109
4.2. Namazda Unutma.....	109
4.2.1. Namazın Farzlarında Unutma	110
4.2.1.1.Namazın şartlarında unutma	110
4.2.1.1.1. Örtünmede (setr-i avret) unutma	110
4.2.1.1.2. Vakitte unutma	111
4.2.1.1.3. Niyette unutma	112
4.2.1.2. Namazın rükünlerindeunutma.....	113
4.2.1.2.1. İftitah tekbirinde unutma.....	113

4.2.1.2.2. <i>Kur'ân okumada (kıraatte) unutmama</i>	113
4.2.1.2.3. <i>Rükû ve secde unutmama</i>	115
4.2.1.2.4. <i>Son oturuşta (ka'de-i ahire) unutmama</i>	116
4.2.2. Namazın Vaciplerinde ve Sehv Secdesi Gerektiren Durumlarda Unutmama	117
4.2.3. Namazın Sünnet ve Müstehâblarında Unutmama.....	121
4.2.4. Namazı Bozan Durumlarda Unutmama.....	122
4.2.5. Cemaatle Namazda Unutmama.....	124
4.2.6. Bazı Namaz Çeşitlerinde Unutmama.....	125
4.3. Oruçta Unutmama.....	127
4.3.1. Niyette Unutmama	127
4.3.2. Oruç Tutulması Mekruh Günlerde Unutmama	128
4.3.3. Orucu Bozan Durumlarda Unutmama	128
4.3.4. İtikâfta Unutmama	130
4.4. Zekâtta Unutmama.....	131
4.4.1. Zekât Verilecek Malda Unutmama	131
4.4.2. Zekât Verme Zamanında Unutmama.....	133
4.4.3. Zekâta Niyette Unutmama	134
4.4.4. Fıtır Sadakasında (Fitre) Unutmama.....	135
4.5. Hacda Unutmama.....	136
4.5.1. İhramda Unutmama	136
4.5.1.1. <i>Niyette unutmama</i>	136
4.5.1.2. <i>İhram yasaklarında unutmama</i>	137
4.5.1.3. <i>Mikâtı ihramsız geçmede unutmama</i>	139
4.5.2. Vakfelerde Unutmama	139
4.5.3. Şeytan Taşlamada Unutmama.....	140
4.5.4. Tavaflarda Unutmama	142
4.5.5. Sa'yda Unutmama.....	145
4.5.6. Diğer Bazı Durumlarda Unutmama	145
4.6. Diğer Bazı İdabetlerde Unutmama	147
4.6.1. Kurbanda Unutmama	148
4.6.2. Yeminde Unutmama	149
4.6.3. Adakta (Nezir) Unutmama.....	151
4.6.4. Kefarete Unutmama	152

SONUÇ	154
ÖNERİLER	155
KAYNAKÇA	157
ÖZGEÇMİŞ	165

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
b.	: Bin, İbn
bedene	: Deve veya sığır kurbanı
bkz	: Bakınız
bl.	: Bölüm
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
dem.	: Koyun veya keçi kurbanı
der.	: Derleyen, derleme
dia.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
dr.	: Doktor
ed.	: Editör
g	: Gram
h.	: Hicri
hz.	: Hazreti
md.	: Madde
s.	: Sayfa
sa.	: Sayı
s.a.s.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

1. GİRİŞ

Hanefi Mezhebine Göre İbadetlerde Hata ve Unutmanın Etkileri adıyla yapılan bu çalışmanın giriş bölümünü araştırmanın konusu, amacı, kapsamı, kullanılan metodu, konunun önemi, bu konuda yapılan çalışmalar ve yararlanılan kaynaklar oluşturmaktadır.

1. Araştırmanın Konu Amaç ve Kapsamı

İslam dininin önemli unsurlarından birisi ibadettir. İbadetler, insanı maddi ve manevi olarak geliştiren, nefsin olumsuz bazı arzularından uzaklaştıran ve Allah'ın rızasına sebep olan önemli kulluk görevleri olup kula değer katar. “(Resûlüm!) De ki: (Kulluk ve) yalvarmanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin?” (el-Furkân, 25/77) ayeti de bu gerçeği ortaya koymaktadır. Kulluk görevini yerine getiren kişinin bu görevi icra etme esnasında doğru bilgiye sahip olması gerekir. Kulun ibadet yaparken yapabileceği hatalar ile ilgili uygulamaya ait bilgiler özellikle ilmihal ve fıkıh kitaplarında yer almaktadır. Bu konular teorik olarak ise fıkıh usulü kitaplarının ehliyet ârızaları (avârıdu'l-ehliyye) ve teklif gibi bölümlerinde ele alınmıştır. Bu çalışmada ehliyet ârızaları arasında geçen hata ve unutma kavramlarının ibadetlerdeki etkileri Hanefi mezhebi açısından incelenecektir.

Araştırmanın konusunu, Hanefi mezhebine göre hata ve unutma kaynaklı olarak ibadetlerde meydana gelen fiiller ve bu fiillere hata ve unutmanın hükümler boyutundaki etkileri oluşturacaktır.

Bu çalışmayı yaparken birtakım amaçlar hedeflenmiştir. İlki, ibadetlerin ifası sırasında hata ve unutma sebebiyle ortaya çıkan problemlerin, hükümler bazında ve Hanefi düşüncesine göre tetkik edilmesidir. İkinci olarak gerek bu konulara ilgi duyan gerekse bu alanda görev yapan kimselere elde edilen sonuçların sunulmasıdır. Bir diğer hedef ise bu konularda yapılacak çalışmalara öncülük etmektir.

Çalışmanın kapsamı, ibadetler konusunda hata ve unutma neticesinde ortaya çıkan durumların Hanefi mezhebi görüşleri doğrultusunda ele alınması ile sınırlıdır.

2. Araştırmada Kullanılan Metot

Bu çalışma “giriş” ve “kavramlar” kısmından sonra “İbadetlerde Hatanın Etkisi” ve “İbadetlerde Unutmanın Etkisi” şeklinde iki kısımdan oluşmaktadır.

“Giriş” kısmında araştırmanın konusu, amacı, kapsamı konu ile ilgili yapılan çalışmalar ve kullanılan metot ile yararlanılan kaynaklar yer almıştır.

“Kavramlar” kısmında hata ve unutma ile bu ikisine yakın kavramlar olan galat, cehalet, gaflet, zan gibi diğer bazı terimlere yer verilmiştir.

Yapılan çalışmada ilgili ibadetlerin önce farzları (şart ve rükünleri), sonra vacipleri, sonrasında sünnetleri ve daha sonra ise ibadeti bozan veya mekruh kılan durumlar şeklinde bir düzenleme yapılmıştır. Yapılan diğer çalışmalarda ise kategori olarak değil de daha çok maddeler bazında konulara yer verilmiştir. Bu çalışmada mezhep içerisinde görüş farklılığı olan konularda önce Ebû Hanîfe’nin sonra talebelerinin görüşleri yer almış ve bazı konularda mezhebin tercihleri de belirtilmiştir. Aynı zamanda çalışma içerisinde, ilgili konularda yeterli olacak şekilde fıkıh kurallarına da yer verilmiştir.

Bu çalışmada aşağıdaki esaslara dikkat edilmiştir:

1. Hata, unutma ve yakın diğer kavramlar sözlük ve ıstılah anlamları ile incelenerek konuya giriş yapılmış ve bu durumların fıkhıdaki etkilerine genel olarak değinilmiştir.
2. Hata ve unutma durumunda ortaya çıkan sonuçlar Hanefi mezhebinin temel eserlerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda ele alınmaya çalışılmıştır.
3. Çalışmada öncelikle hata daha sonra unutmanın etkileri incelenmiştir
4. Konular incelenirken fıkıh kitaplarındaki sıralama esas alınmış yani temizlik, namaz, oruç, zekât, hac sıralamasına uyulmuştur.
5. Kefaret, yemin, adak gibi temel ibadet konularının aralarına serpiştirilmiş ve daha az hacimli konular ise diğer ibadetler başlığı altında incelenmiştir.

4. İbadetlerde unutmanın etkileri ile ilgili bölüm, hata bölümündeki şekil doğrultusunda düzenlenmiştir. Bu bölümde, eğer hata bölümünde geçmeyen bir konu yer aldı ise öncelikle fikhî hükümleri ve sonrasında ise bütün konularda olduğu gibi örnekler yer almıştır.

6. Öncelikle her başlık altında ilgili ibadetin mahiyeti ve hangi şartlarla ifa edileceği hakkında genel ve kısa bilgiler verilmiştir. Daha sonra da fıkıh kitaplarında tespit edilen ilgili ibadete dair hata ve unutma örnekleri ve hükümleri belirtilmiştir.

7. Fıkıh kitaplarında mevcut örnekler yanında günümüzde karşılaşılabilecek muhtemel örnekler de düşünülerek nazari ve farazi fıkıh çalışması yapılmıştır. Kaynak gösterilmeden verilen örnekler genellikle bu tiptedir.

3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, konusu itibariyle alanında yapılmış ilk çalışma özelliği taşımaktadır. Daha önce bu alanda yapılmış Arapça çalışmalar var ise de onlarda ya ibadetlerin kapsamı sınırlı tutulmuş veya sadece unutma ya da sadece hata konusuna değinilmiştir.

Çalışma ile fıkıh kitaplarında dağınık olarak yer alan, hata ve unutmanın sonucunda ortaya çıkan hükümler toplu ve düzenli bir şekilde incelenmiştir. Böylelikle bu konularda gerek araştırma yapanların gerekse karşılaştıkları problemlerin çözümünü arayanların isabetli ve seri bir şekilde sonuca ulaşmasının yolu açılmıştır.

Yapılan bu çalışma ile aynı zamanda genel bir hüküm olarak hata ve unutmanın kasıtlı terk etme veya yasak bir işi yapma ile aynı sonucu verdiğinde etkisiz kaldığı fakat farklı sonucu verdiğinde ise hüküm konusunda etkili olduğu tesbit edilmiştir.

4. Konu ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara bakıldığında ibadetler konusunda Türkçe olarak hata ve unutma ile ilgili yapılan özel bir çalışma tespit edilememiştir. Ancak konuyu direkt ya da dolaylı yoldan da olsa ilgilendiren hata, nisyan gibi

kavramlara ait D.İ.A. maddeleri ile bazı makale ve arapça tezlere rastlanılmıştır. Ulaşılabilen eserler hakkında şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

Türkçe eserler:

İslâm Borçlar Hukukunda Hata: İslam Demirci'nin 2011 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalında yapmış olduğu doktora tezidir. Bu çalışmada Hata teorisi İslam hukukunun akid nazariyesi esas alınarak temellendirilmiştir. Çalışmada hata-galat ilişkisi, borçlar hukuku dışında hata hâlleri, hatanın hukuk sistemlerindeki yeri ve çeşitleri ile hatanın hukuki sonuçları irdelenmiştir.

İslâm Hukukunda Unutmanın Edâ Ehliyeti Üzerindeki Etkileri: Ahmet Özdemir'in 2013 yılında "Turkish Studies" isimli dergide yayınlanmış makalesidir. Bu makalede ehliyet kavramı ele alınmış ve unutmanın edâ ehliyetine etkisi üzerinde durulmuştur.

Arapça eserler:

الخطأ المتعدد في حج المرأة المتبرجة: Ebu Nasr Muhammed b. Abdullah İmam'ın 2006 yılında Dârü'l-İmam Ahmet yayınlarından çıkan eseridir. Kadınların hac esnasındaki durumlarından ve yaptıkları hata ile ilgili konulardan bahsetmektedir.

عارض النسيان و اثره في احكام الحج و الصوم و الزكات: Reşit Kayravanî'nin, Cezayir Üniversitesi İslam Bilimleri Fakültesinde, Fıkıh Usulü alanında, 2016-2017 yıllarında yapmış olduğu yüksek lisans tezidir. Bu eserde ilgili konularda, konunun tarihî altyapısı, delilleri ve hükümleri mezheplerin görüşleri itibarıyla ele alınmıştır.

الخطأ والنسيان في العبادات: Arif Ahmet Muhammed Mülhi el Hacerî'nin Dârü'l Eymân Yayınları'ndan çıkan ve 271 sayfadır. Kapak ile fihrist kısmından başka bir bölümüne ulaşılamayan bu eserde hata ile ilgili konulara çok az (23 sayfa ve 3 konu) yer verilmiş ve büyük bir kısmında ise (152 sayfa) unutma ile ilgili konular yer almıştır.

الأخطاء التي يقع فيها الحجاج والعمار: Şeyh Nida Ebu Ahmet'in bir çalışmasıdır. Bu çalışmada, ibadet esnasında hacı ve umrecilerin yaptıkları hata durumları ele alınmıştır.

النسيان و اثره في الصيام: Yasir b. İbrahim ibn. Muhammed el-Kudari'nin fıkıh dersleri için hazırladığı bir ders kitabıdır.

5. Çalışmada Yararlanılan Kaynaklar

Çalışmanın hazırlık aşamasında Ömer Nasuhi Bilmen'in "*Büyük İslam İlmihâli*" ve Celal Yıldırım'ın "*Kaynakları ile İslam Fıkıhı*" gibi muasır eserler gözden geçirilip konu başlıkları belirlendikten sonra kavramlar için çeşitli usul kitapları incelenmiştir. Daha sonra hata ve unutmanın etkilerine dair örneklerin tespiti için belli başlı Hanefî fîrû kitaplarına müracaat edilmiştir.

Çalışma fîrû alanında yürütüldüğünden usul ile ilgili tartışmalara girmemek ve konuyu toplu olarak sunmak için kavramların incelenmesinde genellikle muasır eser, makale ve ansiklopedi maddeleri kullanılmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında incelemeye esas alınan başlıca Hanefî fîrû eserleri şunlardır:

Muhtasaru'l-Kudûrî: Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'nin (v.428/1037) telif ettiği, "el-Kitâb" diye de bilinen Hanefî mezhebinde en çok güvenilen ve üzerine en çok şerh yazılan ilk eserlerdendir. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşlerini içeren bu eser yaklaşık olarak 12.000 meseleyi ihtiva eder. Eser, kitap ve bab sistemine göre düzenlenmiştir, sırasıyla ibâdât, muâmelât ve sonrasında da münâkehât konularını içerir.

"el-Mebsût": Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (v. 483/1090) tarafından öğrencilerine yazdırmak suretiyle meydana getirdiği Hanefî fikhının en önemli eserlerinden biridir. Müellif bu eserinde, yer verdiği bütün görüşler hakkında tarafsız ve sistemli bir analiz yapmış, görüşlerin dayandığı delilleri

ortaya koymuş ve diğer mezheplerdeki karşı görüş sahiplerinin fikirlerine de yer vermiştir. Eser ilk olarak Kahire’de otuz cilt ve on mücelled olarak neşredilmiştir.

Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi': Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî tarafından telif edilen eserin, tertip ve metot bakımından da klasik Hanefî fıkıh kitapları arasında önemli bir yeri vardır. Müellif eserinde önce Hanefî mezhebinin kurallarını ortaya koyar sonra kuvvetli ve tercihe değer bulduğu görüşlere yer verir ve en sonunda da diğer görüşleri zikreder. Delilleri tartışma kısmında ise önce muhalif görüşlerin sonra da benimsemiş olduğu görüşlerin delillerin ortaya koyar. Eserde Ebû Hanîfe ve talebelerinin görüşlerinin yanında İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'in görüşlerine de yer verilmiştir

Fethu'l-Kadîr: Burhâneddin el-Mergînânî'nin el-Hidâye adlı eserine İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (ö. 861/1457) tarafından yapılan en önemli şerhtir. Müellif eserinde delillere çokça yer vermiş, yaptığı tartışma ve tahliller sonrasında hem Hanefî mezhebi içindeki farklı ictehadlar hem de diğer mezheplere ait görüşler arasında kendi görüş ve tercihlerini ortaya koymuştur.

Reddü'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr fî Şerhi't-Tenvîri'l-Ebsâr: Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî'nin Tenvîrü'l-ebşâr adlı eserine Haskefi'nin ed-Dürrü'l-muhtâr adıyla yazdığı şerh üzerine İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836) tarafından yaptığı haşiyedir. Eser metin, şerh ve hâşiye şeklinde düzenlenmiştir. İbâdet, muâmelat ve ukûbât konuları Hanefî düşüncesi çerçevesinde ele alınmıştır. Eser 19. asra kadarki Hanefî fıkıh kitâblarının hûlasası gibidir. Hanefî mezhebinde en son ve kapsamlı fıkıh kitabı olarak görüldüğünden araştırmalarda mezhepte ilk müracaat edilen eserlendendir.

2. KAVRAMLAR

Bu bölümde çalışmanın temel kavramları olan ve aynı zamanda sınırlarını belirleyen ibadet, hata ve unutma ile bu kavram ile kullanılan ve bazen de karıştırılan galat, cehalet, zan gibi kavramlar benzer ve farklı tarafları ile incelenecektir.

2.1. İbadet

İbadet (العبادة): Kulun Allah’a karşı sevgi, saygı ve bağlılığını gösteren duygu, düşünce ve davranış biçimlerini ifade eden bir terimdir.

Sözlükte “alçak gönüllü olmak, boyun eğmek, itaat etmek ve kulluk etmek” gibi anlamlara gelir. Terim olarak insanın Allah’a sevgi, saygı ve itaatini gösterme, O’nun hoşnutluğunu kazanma niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum, davranış ve sözleridir.¹ Bir ibadet yerine getirilmesi açısından edâ, kaza, iade ve kefâret terimleri ile ifade edilmektedir.

Edâ (الأداء):Sözlükte “bir şeyi yerine ulaştırma, bir borç veya görevi yerine getirme, ödeme ve ifa etme” anlamlarına gelir. İslâm hukukunda da sözlük anlamında kullanılır. Dinî veya hukukî bir görevin, şekil ve usul esaslarına göre zamanında yerine getirilmesini ifade eder.²

Kaza (القضاء): Sözlükte “bir şeyi sona erdirmek, hüküm vermek, ihtiyacı gidermek ve borcu ödemek” gibi anlamlara gelir. Fıkıh terimi olarak da, ibadetler alanında vakit içinde ifâ edilmesi gereken ibadetlerin vakitinden sonra yerine getirilmesini ifade eder.³

İade (الإعادة):Avd, kökünden türeyen iade kelimesi sözlükte “eski duruma dönme, tekrar meydana gelme, bir şeyi üst üste yaparak alışkanlık hâline getirme” gibi anlamlara gelir. Fıkıhta iade, eda edilen bir ibadetin taşıdığı herhangi bir eksiklikten

1 Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, DİA., C: XIX, TDV, İstanbul,1999, s. 233.

2 Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Kitabü’t-ta’rîfât*, Darul Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 15; Ali Bardakoğlu, “Eda”DİA. C:X, TDV., İstanbul, 1994, s. 389.

3 Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, İbn Manzûr, *Lisanü’l Arab*, Daru Sadr, Beyrut 1414, XV, s. 186; M. Kâmil Yaşaroğlu, “Kaza”, DİA., C: XXV, TDV., Ankara, 2002, s. 110.

dolayı vakti içinde tam ve doğru olarak yeniden yapılmasını belirten bir terimdir. Örnek olarak, namaz esnasında yapılması gereken bir rüknün unutulması hâlinde namazın yeniden kılınması (iadesi) gerekir. Hanefî usul kitaplarında iade, emir bölümünde, emredilenin yerine getirilmesinin muhtemel şekillerinden biri olarak ele alınır.⁴

Kefâret (الكفارة): Sözlükte “örtmek, gizlemek, inkâr etmek” anlamındaki küfr kökünden gelip günah ve hataları örtücü, telâfi edici sadaka, oruç vekurban gibi davranışları ifade etmektedir.⁵ Fıkıhta ise dinin belirli yasaklarını ihlâl eden kişilerin hem ceza hem de Allah’tan mağfiret dileme maksadıyla yükümlü tutulduğu köle azat etme, oruç tutma, fakiri doyurma ve giydirme gibi malî veya bedenî nitelikli ibadetlerin genel adıdır.⁶

2.2. Hata

2.2.1. Tanımı

Hata (الخطاء), sözlükte “savabın ve “amd”in zıddı olarak açıklanan hata, “yanılmak, yanlış yapmak, doğruyu tutturamamak, günah işlemek; yanlışlık, kusur ve günah” anlamlarına gelmektedir.⁷

Arapça’da “خطئ” ve “أخطأ” fiillerinden türeyen hata kelimesi, gerçekleşen sonucu kastetmeksizin doğruyu tutturamamak ve yanılmak ya da doğruyu kastettiği halde başka bir şeye ulaşma anlamlarında kullanılmaktadır.⁸

Ayet ve hadislerde “خطئ” ve “أخطأ” fiillerinden türemiş kelimelerin, sözlük anlamlarına yakın manalarda kullanıldığı görülmektedir.⁹

4 Ali Bardakoğlu, “İade”, *DİA*, C: XIX, TDV., İstanbul, 1999, s. 227.

5 Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseyî, Ebû'l-Feyz el-Murtazâ, ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, Beyrut, I, s. XIV, s. 60; İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, V, s. 148; H. Mehmet Katar, “Kefaret”, *DİA*, C: XXV, TDV., Ankara, 2002, s.177.

6 İbn Manzûr, *a.g.e*, V, s. 149 ; Rahmi Yaran, “Kefaret”, *DİA*, C: XXV, TDV., Ankara, 2002, s. 179.

7 Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, el-Cevherî, *es-Sihâh, Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhü'l-Arabiyye*, Darü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1987/1407, I, s. 90; İbni Manzûr, *a.g.e*, I, s.65-65, IV, s. 132; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, el-Feyyûmî, *el-Misbahü'l-Münîr fî Garîbi's-Serhi'l-Kebîr*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, s. 67; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, I, s. 211.

8 Cevherî, *es-Sihâh*, I, 47-48; İbni Manzûr, *a.g.e*, I, s. 66-68; Feyyûmî, *el-Misbahü'l-münîr*, I, s. 174; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, I, s. 211-215; Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Alâüddin el Buharî, *Keşfü'l esrar şerhu Usulî'l-Pezdevî*, Darul Kütübü'l-Arabî, Beyrut, IV, s. 380; Yunus Apaydın, “Hata”, *DİA*, C:XVI, TDV., İstanbul, 1997, s. 437.

Hata kelimesi, Kur'ân'da değişik anlam ve kullanımlarıyla yirmi iki yerde geçmektedir. “Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma!” (el-Bakara, 2/286), “Hataen yaptıklarınızdan dolayı size bir vebal yoktur, fakat kalplerinizin bile bile yöneldiğinde günah vardır” (el-Ahzâb 33/5) ayetleri ile “Ümmetimden hata, nisyan ve ikrah yoluyla yaptıkları şeyler kaldırılmıştır.”¹⁰ hadisi konunun önemli noktalarını oluşturmaktadır.

Fıkıh terimi olarak hata, meydana gelen sonuç dikkate alınarak farklı bakış açılarıyla tarif edilmeye çalışılmıştır. Hatanın tanımı ile ilgili bazı tanımlar şu şekildedir:

Ebû Yûsuf hatayı “kişinin murat ettiği şeyin dışında, istemediği başka bir şeyin meydana gelmesi”¹¹, Sadrüşşerîa: “tam kasıtle kastetmeksizin bir fiili işlemek ya da bir şeyi yapmak isterken iradesi dışında başka bir şeyin meydana gelmesi”,¹² Vahîdüddîn Süvâr, “bir şey söyleyecekken, dil sürçmesi sonucunda ağzından hiç kastetmediği sözlerin çıkması”,¹³ Fîruzâbâdî “yoldan çıkmak, istikametden ayrılmak” olarak tanımlamıştır.¹⁴ Hata tanımlarında ortaya çıkan ortak özellik, kişinin irade ve kastının söz veya fiil anında kasıt ve iradesinden farklı ortaya çıkması, istemediği şekilde meydana gelmesidir.

Hatanın, dikkatsizlik ve tedbirsizlikten kaynaklanması sebebiyle meydana gelmesi, bunda insanın irade ve ihtiyarının da etkili olması, kazanılmış (müktesep) ehliyet ârıazaları arasında yer almasına sebep olmuştur. Usulcüler, hata eden kişiye özürlü olduğundan tam ve mükemmel bir ceza olan had ve kısas cezalarının

9 el-Bakara, 2/81; en-Nisâ, 4/112; el-İsrâ, 17/ 31; el-Yusuf, 12/97; el-Hâkka, 69/37; el-Hâkka, 69/9; Buhârî, “İ’tisâm”, 21; Müslim, “Akziye”, 6; Abdülbâkî, Muhammed Fuad, **el-Mu’cemü’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Dârü’l-Fikr, Beyrut 1987/1407, s. 234-235.

10 İbn Mace, “Talâk”, 16.

11 Yakub b. İbrâhim b. Habîb b Sa’d b Habbete, Ebû Yusuf, **el-Harâc**, thk. Tâhâ Abdur Rauf Sad ve Sad Hasan Muhammed, el-Mektebetü’l-Ezheriyye Li’t-Türas, Kahire, I, s. 70.

12 Ubeydullah b. Mes’ûd b. Mahmûd, Sadrüşşerîa, **et-Tavzîh fi Halli Gavâmizi’t-Tenkîh, Maa’t- Telvîh**, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1996/1416, II, s. 411.

13 Muhammed Vahîdüddîn Rıza, es-Süvâr, **et-Ta’bîr ani’l-İrâde fi’l-Fikhi’l-İslâmî**, Mektebetü Dâri’s-Sekâfe, Amman 1998, s. 419.

14 Tanımlar için bkz. Cemaledî Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, İbnü’l-Cevzî, **Nüzhetü’l-A’yûni’n-Nevâzir fi İlmi’l-Vücûh ve’n-Nezâir**, thk. Muhammed Abdülkerim Kazım er-Râzî, Müessesetü’l-Risâle, Beyrut 1984. S. 271; Abdülazîz el-Buhârî, **Keşfü’l-Esrâr**, IV, s. 380-381; Sadeddîn Mesud b. Ömer b. et-Teftâzânî, **Şerhu’l-et-Telvîh ala’ Tevd’ih**, (thk. Zekerîyya Amîrât) Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1996, II, s. 411; Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub, el-Fîruzâbâdî, **Besâiru Zevi’t-Temyiz fi Letâifi’l-Kitâbi’l-Azîz**, I-VI, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut, II, s. 551-552.

uygulanmayacağı dolayısıyla diyet, kefâret ve tazminat gibi daha düşük ve eksik cezaların uygulanacağını görüşündedirler.¹⁵

Pozitif hukukta, hata hukuken bir müeyyidesi olup olmamasına bakılmaksızın, en geniş şekilde “gerçek hakkında, farkında olmadan hiç veya doğru bir tasavvur sahibi olmamak” şeklinde tarif edilmiştir.¹⁶

2.2.2. Hata Çeşitleri

Hata fiilde, kasıta ve takdirde hata olmak üzere başlıca üç kısma ayrılmaktadır.

Fiilde hata

Kişinin yaptığı herhangi bir işte (fiilde) hata etmesidir. Nişan alıp belli bir hedefe ok atmak isterken yanlışlıkla insana atıp onu öldürmesi veya oruçlu iken abdest alan kişinin, ağzına su verirken yanlışlıkla boğazına suyu kaçırmaması gibi hatalar, bu tür hata çeşidindendir.

Bu türden olan hatalar, bedenî cezaları düşürken malî cezaları düşürmezler. “*Bir müminin diğer mümini yanlışlıkla öldürmesi asla caiz değildir. Bir mümini yanlışlıkla öldürenin, bir mümin köleyi azad etmesi ve öldürülenin ailesi bağışlamadıkça, ona diyet ödemesi gerekir.*” (el-Nisâ, 4/92) Ayeti sebebiyle hata ile birini öldürene kısas uygulanmaz fakat öldüren diyet öder.¹⁷

Kasıta hata

Kişi, maksadında yanlışlık yapar. Av hayvanı veya düşman zannıyla bir insanı öldürmek, bu tür bir hatadır. Bu türden olan hatalar da fiilde hata gibi bedeni cezaları düşürür ama malî sorumlulukları ortadan kaldırmazlar. Katile kısas uygulanmaz, fakat diyet gerekir.¹⁸

15 Ali b. Muhammed, el-Pezdevî, *Usulü Pezdevî; Kenzu'l-Vusu'l-İla Marifeti'l-Usul*, Matbaat'u Cavid Beris, Keratîsî, I, s. 123;

16 İslam Demirci, “*İslam Borçlar Hukukunda Hata*”, Basılmamış doktora tezi, Konya 2001, s. 49

17 Abdülazîz el-Buhârî, a.g.e, IV, s. 380-381.

18 Abdülazîz el-Buhârî, a.g.e, IV, s. 380-381.

Tahmin ve takdirde hata

Kişi, yaptığı tahminde hata eder, örneğin bir doktor, hastalığı teşhis edip takdir ve tahminine göre ilaç verir, sonra hastalığın başka bir hastalık olduğu, ilacın yanlış verildiği ve bu yüzden hastanın öldüğü anlaşılırsa burada bir takdir ve tahmin hatası vardır. Keza bir doktor, hastasının belli bir organını kangren olduğu kanaatine vararak keser, daha sonra organın kangren olmadığı ortaya çıkarsa burada da bir tahmin hatası vardır. Bu gibi hatalarda kişi maddi ve manevi olarak sorumlu değildir. Hatası onu mazur kılar. Kibleyi yanlış tahmin etme de böyledir.¹⁹

2.2.3. Genel Olarak Fıkıhta Hatanın Etkileri

Sözlü veya fiilî tasarruflarda ortaya çıkan hata durumları İslam hukukunda, hem Allah haklarıyla hem de kul haklarıyla ilgilidir.

2.2.3.1. Allah (c.c) haklarında hata

Allah haklarında hata işlenen fiilin günahının düşürülmesi konusunda, dinen geçerli bir özürdür. Fakat fikhî sonuçları açısından her ibadete ve ibadetteki duruma göre, hata farklı sonuçlara sebep olabilmektedir. Mesela öldürme fiilini işleyen kişiye, Allah'ın emri gereği kısas gerekirken bu fiil hata sonucu gerçekleştiğinde kısas yerine diyet gerekir. Oruçlu iken suyu içen veya boğazdan su geçirenin orucu bozulur.²⁰ Kibleyi tayin etme konusunda hata ederek yanlış tarafa yönelen kişinin namazı geçerlidir. Fakat araştırma yapmadan kible konusunda hata edenin namazı ise geçersizdir. Sehib (yanılma) secdesi gerektiren durumlardaki hatadan kaynaklanan eksiklik yapılan secde ile giderilmektedir. Akşam olduğu zannıyla iftar ederek orucunu bozanın, fecrin doğmadığı zannıyla yemeye devam edenin yaptığı hata kasıtlı olmadığından sadece orucun kazasını gerektirmekte kefareti icap ettirmemektedir. Zekât vermesi gerektiği halde hesap hatası yaparak zekât vermeyen veya zekâtını eksik veren günaha girmemekle beraber bu kişiden zekât sorumluluğu

¹⁹ Hasan Karakaya, *Fıkıh Usulü*, Buruc Yayınları, İstanbul, 1998, s. 176.

²⁰ Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. el-Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i*, Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, II, s. 91; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseynî ed-Dimaşkî, İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr fi şerhi Tenviri'l-ebâr*. Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1992, II, s. 406.

düşmez. Aynı şekilde şartlarına uygun ictihad edip hata eden, doğruyu müşahade ettiğinde önceki hatasından dolayı Allah katında günahkâr olmaz.²¹

Emredilen fiillerin meydana gelmesinde hata emri düşüren bir etken değilken yasaklanan fiillerin meydana gelmesinde fiillerin cezasını düşüren bir etkindir. Hata kısas ve küfrü gerektiren sözler söylemekte de ittifakla kısas ve küfrün hükmünü düşürür. Örneğin, kısas gerektiren bir fiil işleyen kişiye hata sebebiyle kefarete gerekli olur.²²

Apaydın'a göre, hata konusunda Hanefiler, özelliklerini de düşünülerek her bir ibadeti ayrı ayrı ele almış ve başka delillerden de yararlanarak hüküm vermişlerdir. Örnek olarak, oruçta hata ile unutmaya veya kasıtlı farklı farklı hükümlere tabi olurken hac ve umredeki ihram yasakları konusunda aynı hükümlere tabi olurlar. Orucu hata ile bozma kaza gerekirken kasıtlı bozma hem kaza hem kefarete gerekir. Hacda ise ihramlının hataen, unutarak veya kasıtlı olarak av hayvanı öldürmesi durumunda aynı ceza gerekir.²³ Bir başka örnek olarak giydiği elbisenin temiz olduğu konusunda içtihat ederek namaz kılan kimse, sonradan elbisenin necis olduğu ortaya çıkınca namazını iade eder. Çünkü içtihatındaki hatanın kesinliği ortaya çıkmıştır.²⁴

İbn Nüceym ve Süyûtî, namaza niyette tayinin şart olduğu durumlarda hatanın niyete zarar vereceğini, tayinin şart olmadığı durumlarda ise zarar vermeyeceğini söylemişlerdir. Namazın mekânı, zamanı, vakti ve rekât sayısı konusunda tayin şart olmadığı için, bunlarda yapılan tayinler geçersizdir. Mesela niyet ederken öğle namazının rekâtı üç veya beş rekât olarak belirlense de o namaz sahihtir. Buradaki hata niyete zarar vermezken, belirleme geçersizdir.²⁵ Tayinin şart olduğu durumlarda

21 Sadrüşşerîa, **et-Tavzih**, II, s. 411-412; Ebu Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, es- Serahsî, **el-Mebsût**, 30 c. Daru'l-Marifet, Beyrut, 1993-1414, III, s. 66; Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır, ez-Zerkeşî, **el-Mensur Fi Kavaidil Fıkhiyye**, Vizâretü'l-Evkâf ve's Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1982, II, s. 122; Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Süyûtî, **el-Eşbâh ve'n Nezáir**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990, I, s. 17; Abdülazîz el-Buhârî, a.g.e, IV, s. 381.

22 Ali b. Muhammed, el-Pezdevî, **Usulü Pezdevî; Kenzu'l-Vusu'l-İla Marifeti'l-Usul**, Matbaat'u Cavid Beris, Keratisî, I, s. 123; Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme, es-Serahsî, **Usûl-ü Serahsî**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, II, s. 246-248.

23 Apaydın, "Hata", **DİA**, C:XVI, TDV., İstanbul 1997, s. 441.

24, Mehmed b. Ferâmuz b. Ali, Molla Hüsrev, **Dürrü'l-Hükkâm fî Şerh-i Gururî'l-Ahkâm**, Daru İhyai Kutubi'l-Arabiyye, I, s. 61.

25 Süyûtî, **el-Eşbâh**, 15-16; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî, İbn Nüceym, **el-Eşbâh ve'n-Nezá'ir ala mezhebi Ebi Hanife en-Numan**, Dârü'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1999, I, s. 29.

ise, mesela öğle namazına niyet edilecekken hataen Cuma namazına diye niyet edilmesi hâlinde, hata zarar verir.²⁶

Netice olarak, içtihat kaynaklı hatalar ile had ve kısası gerektiren durumlarda meydana gelen hata halleri, ittifakla Allah hakkını düşürürken ibadetler konusunda hatada ise her ibadette farklı sonuçlar çıkabilmektedir.²⁷

2.2.3.2. Kul haklarında hata

Hatanın, bedenî cezalar dışında kul haklarını düşürmede bir dahli görünmemektedir. Örneğin bir başkasının malını hataen telef eden kişi, o malı tazmin etmekle yükümlüdür. Malı hataen telef etmek, malın dokunulmazlığı ve tazmin edilmesi gereğini ortadan kaldırmamaktadır. Bu durumda Öödenen tazminat ise hataen yapılan fiilin cazası değil, telef edilen malın karşılığıdır. Bu sebeple başkasına ait bir malı, birkaç kişinin birlikte telef etmesi halinde malın bedelini birlikte ödemeleri gerekir.²⁸

Kul haklarıyla ilgili bir mesele de diyet konusudur. Genel itibariyle hata, kul haklarını düşüren bir özür olarak görülmez fakat hataen (taksirle) bir kimseyi öldürme durumunda, kısası düşürüp maktulün yakınlarına diyet ödenmesini gerektiren hafifletici bir sebeptir. Bununla birlikte diyet borcu, hataen öldürenin âkilesi tarafından ödenmelidir.²⁹ Kasıtlı olarak öldürmede ise eğer öldürülenin yakınları diyete razı olurlarsa³⁰ diyeti bizzat katil öder. Çünkü hatada diyet, telef edilen bir kişinin bedelini ödeme mahiyetindedir. Kasıtlı öldürmede ise katilin öldürülmesinin alternatifidir. Kısas katile uygulandığı gibi, diyeti de o öder.³¹

²⁶ Süyûtî, a.g.e, 15-16; İbn Nüceym, **el-Eşbâh**, I, s. 29.

²⁷ Pezdevî, **Usûl**, I, s. 355.

²⁸ Pezdevî, a.g.e, I, s. 355, IV, s. 534-535; Mustafa Uzunpostalcı, “İslâm Hukukunda Ehliyeti Daraltan veya Ortadan Kaldıran Sebepler”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı 9, 2007, s. 95; Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-Hükkâm fi Şerhi Mecelleti'l-Ahkâm**, (Ta'rib: Fehmi el-Hüseynî), Dârü'l-Ceyl, 4 c. Beyrut 1991-1411, II, s. 603.

²⁹ Serahsî, **el-Mebsût**, XXVI, 91-101-104-105; Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed, İbn Rüşd, (v.595/1198), **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, 4. Baskı, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1975/1395, II, s. 409-412; Cürcânî, **Kitabü't-ta'rîfât**, s. 99-100; Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-Hükkâm fi Şerhi Mecelleti'l-Ahkâm**, IV, s. 352; Pezdevî, a.g.e, I, s. 122-123.

³⁰ "Ey İman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın, kısas yapılır. Fakat kim (katil) din kardeşi tarafından (ölenin velisi tarafından) affedilirse, örfu uymak ve diyeti güzellikle ona ödemek gerekir..." el-Bakara 2/178.

³¹ Ali Haydar Efendi, a.g.e, IV, s. 352; Abdülazîz el-Buhârî, a.g.e, I, s. 178-179.

Fakihler, telef edilen şeylerin tazmini, diyetler ve kul haklarıyla ilgili konularda hatanın mazeret sayılmayacağı ve hata ile kastın aynı hükme tabi olduğu görüşündedirler.³²

2.2.3.3. Sözlü ve fiili tasarruflarda hata

Hanefilere göre, söz ve fiille yapılan muamelelerde hata etmek mazeret sayılmaz. Bu muameleler ve sonuçları geçerlidir. Abdest alırken boğazına su kaçsa orucu bozulur. Bir kişi yanlışlıkla hanımına “boş ol” dese hanımı boş olur. Hata ile alışveriş yapsa akdi batıl olmayıp rızası bulunmadığından fasit olur. Sonradan razı olursa da akdi geçerli hâle gelir. Çünkü bu tasarrufları hata ile yapan insan, kendi iradesiyle yapmıştır. "Hanımını boşayanın hata ettiği, bilinemeyen gizli hususlardandır. Mademki boşama sözü akıllı ve bâliğ bir insanın ağzından çıkmıştır, onun sözüne itibar edilir."³³

Sonuç olarak müktesep ehliyet arızalarından olan hata, Allah haklarında mazur görülürken, sözlü ve fiili tasarruflar ile kul haklarında mazur görülmez. Fakat had ve kısas gerektiren durumlarda bu cezaları düşüren bir sebep kabul edilir. İbadetler konusunda ise her ibadetin özelliği dikkate alınarak değerlendirilir.

2.3. Unutma

2.3.1. Tanım

Unutma, sözlükte “zikrin, hatırlamanın, akılda tutmanın ve muhafaza etmenin zıddı olup ertelemek, bilerek veya bilmeden terk etmek” anlamlarına gelir.³⁴

Arapça karşılığı nisyân (النسيان) dır. Bu kelime “bir şeyden gafil olmak, bir şeyi hatırlayamamak ve unutmak”³⁵ “terk etmek”³⁶, “ kasıtlı veya kasıtsız terk etmek”³⁷

³² Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâid*, II, s. 122.

³³ Abdülazîz el-Buhârî, a.g.e, IV, s. 381-382.

³⁴ Cevherî, a.g.e, VI, s. 2508.

³⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, Tah. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1399/1979, V, s. 421; Cürçânî, a.g.e, s. 241.

³⁶ Cevherî, a.g.e, VI, s. 2508.

³⁷ Aḥmed b. Muḥammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Munîr fî Garib-i Şerhi'l-Kebîr*, el Mektebetu'l- İlmiyye, Beyrut II, s. 604.

ve “emanet edilen şeyin korumasını bırakmak”³⁸ şeklinde tanımlanmıştır. Fıkhi bir terim olarak ise unutmak “sahip olunan bilginin ihtiyaç anında akla yani zihne gelmemesini” ifade eder. Unutmak, fıkıh usulünde ehliyet arızalarından semavî nitelikteki ehliyet arızaları arasında yer alır. Unutma (nisyan)³⁹ kelimesini birçok müellif, unutmanın uyku ve baygınlıktan farklı oluşuna ve unutma ile zühul, sehiv ve gaflet halleri arasındaki ilişkiye ve bilginin “ilm”in karşısı olmasına göre ele almıştır. Bununla birlikte unutmanın- etkisiyle ilgili verilen örnekler ise hata veya cehalet kapsamında değerlendirilmiştir.⁴⁰

Ayet ve hadislerde nisyanla aynı kökten türeyen kelimelere ve özellikle nesiye “نسي” fiilinin kullanımına sıkça rastlanır.⁴¹ Kur’ân’da Allah’ın unutmasının söz konusu olamayacağı⁴² nisyan kökünden türeyen fiillerin Allah hakkında sadece “terk etme”, kullar hakkında ise hem “terk etme” hem de “unutma” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Yine naslardan unutmanın dinen bir mazeret kabul edildiği de anlaşılmaktadır.⁴³

Unutmanın sebepleri arasında nörolojik, psikolojik, sosyolojik veya fiziksel pekçok etken yer almaktadır. Özellikle psikolojik sebeplerin ya ileriye ket vurma (eski öğrenilen bilginin yeni öğrenilecek bilgiyi engellemesi) ya da geriye ket vurma (yeni öğrenilen bir bilginin önceden öğrenilen bilginin bilinç alanına gelmesini engelleme) şeklinde unutmaya yol açtığı veya unutmayı hızlandıran nedenler arasında yer aldığı görülmektedir.⁴⁴

2.3.2. Genel Olarak Fıkıhta Unutmanın Etkileri

Unutma ilgili hükümlerin temelinde Hz. Peygamber’in; «*Şüphesiz Allah, ümmetimden hata, unutma ve üzerine zorlandıkları-ikrah altında bırakıldıkları şeyin hükmünü*

38 Muhammet Sacit Kurt; “Unutmak Dışındaki Anlamı Unutulan, Terk Etmek Anlamı Terk Edilen Kavram: Nisyan”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54: 2 (2013), s. 95-127.

39 Vehbe Zuhaylî; *el- Vecîz fi Usulü’l-Fıkhı’l-İslamî*, Daru’l-Fıkr, Dimeşk 2006-1427, s.171.

40 İbn Manzûr,a.g.e, XV, s. 323; İbrahim Kâfi Dönmez, “*Nisyan*”, *DİA*. C:XXIII, TDV., İstanbul, 2007, s.144-147.

41 M. F. Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-Müfehres*, “nisyan”md. S.700; Wensinck, *el-Mu’cem*, “nisyan”md. VI, s.441

42 “لَا يَخْصِلُ رَبِّي وَلَا يَنْسَى” Meryem 19/64, “وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا” Tâhâ 20/52.

43 “لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا” el-Bakara, 2/286; İbn Mâce, “Talak”, 16.

44 Bkz; Naciye Tokaç: Psikoterapist / Aile Çift ve Evlilik Terapisti Uzman Psikolog, *Gazetevatan.com*, 26 Şubat 2016 Cuma; Ömer Öcal; *E.R.D Pedagoji | Psikoloji | Bilim | Kültür Dergisi*, Şubat 24, 2018;Psk. Halil Türkmen,Unutma ve Unutkanlık Nedenleri,(<http://www.tavsiyeediyorum.com>) Yayın Mart 2013.

*kaldırmıştır.»*⁴⁵ hadisi yer alır. Unutmak, dinen geçerli bir mazerettir. Unutmanın mazeret olması, fiilin dünyevî veya uhrevî sonucuna etkisiyle ilgilidir. Hanefî usulcülerine göre, mazeret olarak kabul edilen unutma durumu, günahın düşürülmesiyle sınırlıdır. Çoğunluk âlime göre ise hem dünyevî hem de uhrevî sonucun kaldırılmasıyla ilgilidir.⁴⁶

Fıkıhta unutma konusu hem Allah hakkını hem de kul hakkını ilgilendirir. Bu konu ikili bir ayrıma tabi tutulmuştur. Pezdevî, unutmanın Allah hakkına konu olan hükümlerde, kulluğun sınanma amacının gözetildiğine, kul haklarının ise saygın kabul edildiğine dikkatleri çeker. Abdülazîz el-Buhârî; kul haklarının özünde Allah Teâlâ'nın onları değerli saymasının yattığını belirtir. Bu ayrımların sonucu olarak Allah hakları kapsamındaki konularda unutma mazeret kabul edilirken kul haklarıyla ilgili konularda mazeret kabul edilmemektedir.⁴⁷

2.3.2.1. Allah (cc) haklarında

Allah haklarıyla ilgili hususlarda unutma iki kıstasa göre değerlendirilir: Birincisi unutmanın sebepleri ve sonuca etkisiyle ilgilidir. İkincisi de unutilan fiilin emir veya nehiy olmasıyla ilgilidir.

Sebepler ve sonuçları açısından unutma durumu

Bu konuda unutma kendi içinde iki şekilde ele alınır. İlki beşer olmanın tabii sonucu olan ve dinî hükümlerde geçerli bir mazeret sayılan unutmadır. İkincisi kişinin kendi kusur, gaflet ve ihmali sonucu ortaya çıkan ve geçerli bir mazeret olarak da kabul edilmeyen unutmadır. Bu ikinci tür unutma da iki şekilde değerlendirilir: Birinci şekilde kişi için hatırlamayı sağlayacak şartlar yoktur ve bundan dolayı unutma mazeret olarak kabul edilip kınama ve azarlama söz konusu olmaz. İkinci şekilde ise hatırlamayı sağlayacak şartlar vardır fakat kişi, bunlara yönelmediğinden kınama ve azarlamayı hak eder.⁴⁸ Bu konu şu örneklerle açıklanır:

45 «إِنَّ اللَّهَ قَدْ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ، وَالنِّسْيَانَ، وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ» İbni Mace “Talak” 16,

46 Serahsî, *Usulu's Serahsî*, I, s. 248-254.

47 Pezdevî, a.g.e, IV, s. 276; Abdülazîz el-Buhârî, a.g.e, IV, s. 276.

48 Pezdevî, a.g.e, I. s. 331; Abdülazîz el-Buhârî, a.g.e, IV, s. 276-277.

1- Özür kapsamında değerlendirilen unutma şekilleri, beşer olmanın sonucu oluşan unutma ile hatırlamayı sağlayacak herhangi bir sebep veya şartın olmadığı unutma durumudur.

Örneğin ouçlu iken unutarak yemek, içmek ve cinsel ilişkide bulunmak gibi durumlarda oruç bozulmaz. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.s):“*Oruçlu olan kişi unutarak yer veya içerse orucunu tamamlasın. Şüphesiz onu Allah yedirmiş ve içirmiştir*”⁴⁹ buyurmuştur. Hatta unutarak yiyen içen de günahkâr olmaz. Yine hayvan kesiminde (tezkiye) Allah Teâlâ’nın isminin unutulması, hayvanın etini haram kılmaz. Namazda ilk oturuşta namazdan çıkma kastıyla selam verilmesi namazı bozmaz. Çünkü burada namazın bitmediğini hatırlatan bir şey yoktur.

2- Özür kapsamında yer almayıp fertlerin gaflet, kusur ve ihmaline dayanan veya hatırlamayı sağlayacak herhangi bir sebep veya şartın bulunduğu unutma durumu gibi sorumluluğu kaldırmayan unutmalara örnek olarak şunlar gösterilebilir:

Ezberlenen ayet ve sureleri unutan kişinin sorumlu olması ihmali sebebiyle gerçekleşen bir durumdur. Çünkü ihmali sebebiyle, tekrar yapmayan kişi ezberlerini unuttur. Unutarak namazda konuşmak, ka’de haricindeki bir yerde namazdan çıkış selâmı vermek, unutarak amel-i kesirde bulunmak vb. namazı bozar. İhramda veya itikâftayken, unutarak ihram veya itikâf yasaklarını ihlâl etmek geçerli bir mazeret sayılmadığından kefarete gerektirir. Çünkü ihram yasaklarında hata ve unutma ile yapılanlar kasıtlı olarak yapılmış gibi değerlendirilir.⁵⁰ Yemin eden kişi unutarak yeminine aykırı hareket ettiğinde yeminini bozmuş olur ve kefarete öder.⁵¹

Emredilen veya yasaklanan fiile göre unutma durumu

Emredilen veya yasaklanan fiillerin işlenmesi uhrevî sorumluluğu düşürmekle birlikte dünyevî sonuç bakımından farklıdır. Emredilen fiillerin unutulması yükümlülüğü düşüren bir mazeret sayılmaz ve hatırlandığında fiilin yerine

49 «مَنْ نَسِيَ وَهُوَ صَائِمٌ، فَأَكَلَ أَوْ شَرِبَ، فَلْيَبْتَئِمْ صَوْمَهُ، فَإِنَّمَا أَطْعَمَهُ اللَّهُ وَسَقَاهُ» Müslim, “Sıyam”, 171

50 Tavafı yaparken birkaç şavtını unutan kimse Mekke’de bulunduğu sürece eksik kalan şavtlarını tamamlar. Mekke’den ayrılıp ülkesine ulaşınca hatırlarsa Ebû Hanîfe’ye göre dem cezası gerekir

51 Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, **el-Muhtasar**, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1997, I, s. 210

getirilmesi gerekir.⁵² Yani eksiklik telafi edilir. Resûl-i Ekrem'in unutarak namaz vaktini geçiren kimseye, hatırladığında o namazı kılmasını emrettiği hadis,⁵³ unutulmuş emrin, hatırlanınca yerine getirilmesi gereğini ortaya koyar. Fakat kaçırıldığında aynen edası mümkün olmayan cuma, cenaze namazı veya cihada katılmak gibi durumlarda sorumluluk ortadan kalkar.⁵⁴

Yasaklanan fiilin işlenmesi durumu ise yasağı ihlâl etme anlamı taşımadığından ve meydana gelen fiilin hatırlanması artık onu ortadan kaldırmayacağından kişi özürlü kabul edilir. İçki içme yasağını unutup içen, kumar oynama yasağını unutarak kumar oynayan, gizliliklerin araştırılması yasağını unutarak terk eden vb. yasakları unutarak çiğneyenler İslam hukukunda fiillerinin günahlarından dolayı sorumlu kabul edilmemişlerdir.⁵⁵

2.3.2.2. Kul haklarında

Kul hakkını ilgilendiren konularda unutma mazeret olarak kabul edilmez. Unutarak birine ait mal tüketilir veya helak edilirse o malın tazmin edilmesi gerekir. Çünkü kul haklarıyla ilgili konularda unutan kişilerin sorumlu tutulmaları adalet ve maslahat prensibine dayanır.⁵⁶

Tanıdık birine emanet olarak bırakılan ve nisap miktarına ulaşmış olan bir malın unutulmuş birkaç yıl zekâtı verilmezse hatırlanınca geçen senelerin zekâtının verilmesi gerekir. Ödemesi gereken bir borcu, unutarak ödemediğini ileri süren kişi, borcun ertelenmesinden kaynaklanan sorumluluktan kurtulamaz. Çünkü unutmak kul haklarını düşüren bir mazeret değildir.

Sonuç olarak semavî ehliyet arızalarından olan unutma, kul haklarını düşüren bir mazeret olarak kabul edilmez. Allah haklarıyla ilgili konulardan da kişinin kendi kusur, gaflet ve ihmali sonucu ortaya çıkan ve hatırlamayı sağlayacak şartlar varken

52 Pezdevî, a.g.e, I, s. 331; Suyuti, **el-Eşbâh**, I, s. 188-189

53 Buhârî, "Mevâkîf", 37; Müslim, "Mesâcid", 311, 314-316

54 Ahmet Özdemir, "İslâm Hukukunda Unutmanın Edâ Ehliyeti Üzerindeki Etkileri" **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 8/12 Fall 2013, p. 979-988, Ankara-Turkey.

55 Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz, İbn Abdisselâm, **el-Kavâidu'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm**, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire, 1991. II, s. 3-4.

56 Pezdevî, a.g.e, I, s. 331-332.

unutmak mazeret kabul edilmediği halde kişiden kaynaklanmayan veya hatırlamayı sağlayacak şartlar da yokken unutmak ise mazeret kabul edilmektedir. Emredilen veya yasaklanan fiillerin unutulması uhrevî sorumluluğu düşürse de emredilen fiillerin hatırlanmasında yapılması gerekir.

2.4. Hata ve Unutmaya Komşu Kavramlar

2.4.1. Galat

Çağdaş İslâm hukukçularının borçlar hukukunda kullandıkları bir terim olan galat (الغلط) sözlükte “yanlışlık ve yanılmak”⁵⁷ anlamlarına gelmekte olup kaynaklarda “hata, cehl veya cehalet” anlamlarında kullanılmıştır.⁵⁸

Galat kelimesi, özellikle Senhûrî’den itibaren, çağdaş İslâm hukukçularınca tarif edilmeye başlanmıştır. Senhûrî, galatı, “gerçek hakkında bilinçli olmayan yanlış tasavvur”,⁵⁹ Zerkâ “akde taraf olan kimsenin, gerçekte olmayan bir şeyi varmış gibi tasavvur etmesine yol açan ve onu eğer bu tasavvur olmasaydı yapmayacağı akdi yapmaya sevk eden tevehhüm”⁶⁰ şeklinde ve Medkûr ise, “akdi yapan kişinin akdin mahallini gerçekte olduğundan farklı bir vasıfta veya şekilde tasavvur etmesi” olarak tanımlamıştır.⁶¹

İradeyi sakatlayan sebeplerden biri olan galat, Türk hukukunda “hata” ve “yanılma” kavramlarında ifadesini bulmuştur. 1926 tarihli Borçlar Kanununda “hata” kelimesi kullanılmışken, 2011 tarihli Borçlar Kanununda ise “yanılma” kavramı kullanılmıştır.⁶²

Birbirleriyle bazen aynı anlamda kullanılan hata ile galat kavramı bazen farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Farklılıkları açısından galat, gerçeğe aykırı kanaati

57 İbni Manzûr, a.g.e, II, s. 26; Feyyûmî, a.g.e, s. 171; Fîruzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-muhît**, 8. Baskı, Mekteb et-Tahgig et-Turas fi Müesseseti'r Risale, Beyrut, 2005/1426, s. 878; Zebîdî, **Tâcü'l-Arûs**, XIX, s. 517.

58 Burhâneddin el-Merginânî, **el-Hidâye fi Şerh-i Bidayeti'l-Mübtedi**, Muhakkik: Tîlâl Yusuf, 4 c., Daru Ahyai't-Terasil Arabiyye, Beyrut III, 125, 155; İbni Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, I, s. 107, 418, II, 90, 215; VIII, s. 381; Abdülbâkî, Muhammed Fuad, a.g.e, XIX, s. 129.

59 Abdürrezzâk Ahmed, es-Senhûrî, **Mesâdiru'l-Hak fi'l-Hıkhî'l-İslâmî**, 2. Baskı, Beyrut 1998. II, s. 98.

60 Mustafa Ahmedez-Zerka, **el-Medhalü'l-Fıkhiyyü'l-âm, el-Fıkhu'l-İslâmî fi Sevbihî'l-Cedid**, 9. Baskı, Dârü'l-Fikr, Dımaşk 1967-1968. I, s. 390.

61 Muhammed Sellamel-Medkûr, **Medhalü'l-Fıkhi'l-İslâmî**, Dârü'l-Kavmiyye, Kahire 1964/1384. s. 63.

62 Bkz. 22/04/1926 tarih ve 818 Sayılı Borçlar Kanunu, **Resmî Gazete**, 29/04/1926, Md. 23-27; 11/1/2011 tarih ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu, **Resmî Gazete**, 4.2.2011 /27836, md. 30-35.

zihni bir tasavvur olarak ifade ederken hata ise gerçeğe aykırı kanaatin fiilen gerçekleşen sonucunu ifade etmektedir. Günümüzde Borçlar hukuku terimi olarak galat kullanılırken, ceza hukuku terimi olarak da hata kullanılmaktadır.⁶³

2.4.2. Cehalet

Müktesep arızalardan olan cehalet (الجهالة)⁶⁴ veya cehl sözlükte “bilmemek” anlamına gelir.⁶⁵ Fıkḥî bir terim olarak cehl, kişinin inanç, söz veya davranışları ile ilgili bilgisizliğini ifade ederken; cehalet ise kendi dışındaki durumlara ilişkin bilgisizliği ifade eder. Namaz kılarken konuşmanın namazı bozacağını kişinin bilmemesi cehl terimiyle, akitleşme sırasında bir kayıkçı teknesinin hangi özellikleri taşıdığının kiralayan tarafından bilinmemesi de cehâlet terimiyle ifade edilir. Bu iki terimin birbirinin yerine de kullanılabilmektedir. Fıkıh eserlerinde cehl kavramı “hata” ve “galat” kavramlarıyla eş anlamlı olarak da kullanılmıştır.⁶⁶ Bu kavram fıkıh usulünde, “el-mahkûm aleyh” kısmında ehliyet arızalarından müktesep arızalar arasında ve “el-mahkûm fiḥ” veya “el-mahkûm biḥ” bölümünde sorumluluğun temel ilkeleri açıklanırken, kişinin öncelikle yükümlü olduğu fiillerin bilinmesinin şartları arasında ele alınır.⁶⁷

Fakihlere göre şer’î hükümler ile sorumlu olmak için mükellefin yükümlü olduğu işleri bilmesi veya bilme imkânına sahip olması gerekir. Bu da dârüislâm yani İslam ülkelerinde yaşamakla gerçekleşir. Çünkü dârüislâmıda yaşamak bilmek veya bilgiye ulaşma imkânına sahip olmak demektir. Dârüislâmıda yaşayan kişiler açısından namaz kılmanın, oruç tutmanın ve zekât vermenin farz veya içki içme, kumar oynama, zina etme ya da namuslu kadınlara iftira etmenin haram olması gibi dinin kesin emir ve yasaklarının bilinmemesi günah sayıldığı için, cehalet mazeret teşkil etmez. Fakat kesin delillerle sabit olmayan ve toplumda yaygın olarak bilinmeyen hükümler için bilgisizlik durumu ise mazeret olarak kabul edilmiştir.⁶⁸ Dârülharpte

63 Hacı Yunus Apaydın, “Hata”, *DİA*, C: XVI, TDV., İstanbul, 1997, s. 438; Bkz. Adevî, Hâşiye, II, s. 371.

64 Vehbetü b. Mustafa Zuhaylî, *el-Veciz fi Usûli’l-Fıkḥ*. Daru’l-Fikr, Dimeşk, 1999, s. 159.

65 Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es Sivâsî el-İskenderî, İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, Dârü’l-Fikr, VI, s. 340; İbrahim Kâfi Dönmez, *Cehalet*” *DİA*, C:VII, TDV., İstanbul, 1993, s. 219-222.

66 İbrahim Kâfi Dönmez, “*Cehalet*”, *DİA*, C:VII, TDV., İstanbul, 1993, s. 219-222

67 Zekiyyüddin Şa’ban, *Usulü’l-Fıkḥi’l İslâmî*, III, Baskı, 1971, Daru’l-Kütüb, Beyrut, Lübnan, s. 259-177; Zuhaylî, *el Veciz*, s. 134, 177.

68 Pezdevî, a.g.e, I, s. 342; Abdülkerim Zeydan, *el-Veciz fi Usuli’l- Fıkhi’l-İslamî*, s. 468.

yaşayanlar için ise dinin kesin hükümlerini bilme veya sağlıklı öğrenme imkânlarına sahip olmama sebebiyle bilgisizlik mazeret sayılır.⁶⁹

Bilgisizliğin mazeret sayılması durumu, davranışın yasak olduğunu bilmemektir. Yoksa fiilin hukukî sonucunun bilinmemesi değildir. Örneğin kumar oynamanın haram kılındığını bilen fakat oynamanın cezası olduğunu bilmeyene cezai işlem uygulanır, çünkü o davranıştan kaçınmakla yükümlü olduğunu bilmektedir.⁷⁰ Cehaletin Allah hakları ile ilgili hükümlerde mazeret sayılmasına değinilirken bazı fakihler bu durumları sadece yasaklar konusunda özür kabul ederler.

İlk Hanefi usulcülerinden Pezdevî cehaleti dört kısımda ele almış ve günümüze kadar telif edilen İslâm fikhî ile ilgili eserlerde genellikle bu ayırım esas alınmıştır:

- a) Allah'ı inkâr etme konusundaki cehalet: Bu konudaki cehalet özür değildir.
- b) Allah'ın sıfatlarını inkâr etme durumundaki cehalet: Cumhura göre özür kabul edilmez.
- c) İctihadi konulardaki cehalet.
- d) İslam ülkeleri dışında Müslüman olmuş fakat henüz İslam'ın hükümlerini öğrenememiş kimsenin cehaleti: Bu iki konudaki cehalet özür olarak kabul edilebilir.⁷¹

Genel olarak özür sayılan cehalet; delil bakımından kesin olmayan konular ile içtihadî konulardaki cehalettir. Özür sayılmayan cehalet ise delil bakımından kesin olan konulara dair cehalettir. İslam ülkesinde yaşamak cehalet için mazeret sayılmazken, gayrimüslim ülkelerde müslüman olanların cehaletleri ise mazeret kapsamındaki cehalettir.⁷² Hatanın cehaletle ilgisi de bir şeyi olduğundan başka türlü

69 Zuhaylî, a.g.e, s. 177-178.

70 Süyûtî, a.g.e, I. s. 190.

71 Pezdevî, a.g.e, IV, 330-350; İbrahim Kâfi Dönmez, "Cehalet", **DİA**, C:VII, TDV., İstanbul, 1993, s. 219-222.

72 Muhammed Ebû'z-Zehra, **Usulü'l-Fıkh**, Daru'l-Fıkr'l-Arabiyye, 2010, s. 350-351.

anlama veya yanlış tasavvur etme anlamları ve “kanunda, şer’î hükümde hata”yı şer’î hükmü bilmeme anlamları sebebiyledir.⁷³

2.4.3. Gaflet

Gaflet (الغفلة); sözlükte, “bir şeyin gerekli dikkat ve özen gösterilmediği için unutulması veya unutulma olmadığı hâlde terk edilmesi ya da kişinin aldanması,” gibi anlamlara gelir.⁷⁴ Kur’ân ve hadislerde geçen gaflet ve türevleri genel itibarıyla sözlük anlamında kullanılır.⁷⁵

Gaflet kelimesi fıkıh terimi olarak, hukuki işlemlerde kişinin kolayca aldatılabilecek kadar saf, dalgın, dikkatsiz ve tecrübesiz oluşunu ifade eder. Hanefî eserlerinde fesat başlığı altında incelenir. Çağdaş İslâm hukukçularının birçoğu gafletin bir tür sefihlik olduğunu belirtirler.⁷⁶

Uslucüler gafili; çocuk, unutan, uyuyan ve sarhoş kişiler gibi hitabı anlamayanlarla ilişkilendirip mükellef sayılıp sayılmayacağı konusunda tartışmıştır. Çoğunluk hitabı anlamadığı düşüncesiyle mükellef tutulmayacağını ileri sürmüştür.⁷⁷

2.4. 4. Zan

Zan (الظن) kelimesi sözlükte, “yakînin zıddı, kuşku, kuşkulanmak, kesinleşmemiş kanaat kesin bilgiye ulaşmak, ilim, ulaşılan kesin bilgi ve itham etmek” gibi anlamlara gelir.⁷⁸ İsfahânî zannı, bir ipucu, işaret veya emareden meydana gelen kanaat olarak değerlendirip emarenin güçlü olmasının kişiyi ilme götüreceğini, zayıf olmasının ise vehim hâinde bırakacağını belirtir.⁷⁹ Kaynaklarda zannın “şek

73 Feyyûmî, **el-Misbahü'l-münîr** I, s. 113; Zerkeşî, a.g.e, II, s. 12-13; Cürcânî, a.g.e, s. 80; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Misrî, İbn Nüceym, **Fethu'l-gaffâr bi Şerhi'l-Menâr el-maruf bi-Mişkatil-envar fi Usuli'l-Menar**, Mektebetü ve Matbuâtı Mustafa Elbânî ve Evlâdüh el-Halebî, 1936, s. 476-480.

74 Cürcânî, a.g.e, s. 162.

75 H. Yunus Apaydın, “Gaflet”, **DİA**, C:XIII, TDV. İstanbul, 1996, s. 284-285

76 M. Ebû'z-Zehre, **Usulü'l Fıkh**, s. 464; Hayrettin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, Nesil Yayınları, İstanbul 1986, I, s. 193.

77 H. Yunus Apaydın, “Gaflet” **DİA**, XIII, s. 284-285.

78 İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, “zan”md. s. 147.

79 Râgib el-İsfahânî, **Mufradât-u Elfâzi'l-Kur ân**, Dimeşk, Dâru'l-Kalem, “t,y,”*zann*”md.

anlamında doğruluğu kuşkulu bilgi ve yakîn anlamında kesin olduğu kabul edilen bilgi” şeklindeki iki farklı anlamda kullanılmaktadır.⁸⁰

Naslarda zan kelimesi hem asli şekliyle hem de türevleriyle yer almıştır. Buna göre zan bazen “vehim, kuruntu”, bazen “bilgi, yakinen bilme, inanma”, bazen de “kesin olmayan kanaat, şüphe, tahmin ve beklenti” anlamlarında geçmektedir.⁸¹

Fıkıh ve fıkıh usulünde zan kavramı ise, “bir şeyin içeriği hakkında mümkün olan durumlardan birinin ağır basmasıyla oluşan sübjektif kanaat” anlamında kullanılmıştır.⁸² Bir kanaatin gerçeğe uygunluk ve doğruluk düzeyi de genellikle ilim, zan, şek ve vehim şeklinde sıralanır. Şek, zan ve vehim bir şeyin ne olduğuna kesin karar verememe durumunun ifadesidir. Şekte bir şey hakkındaki doğru ve yanlış ihtimallerin eşitliği, zanda ise ihtimallerden birinin ağır basması ve tercih edilmesi durumu vardır. Zeynüddin İbn Nüceym, tercih edilen tarafı “ekberü’r-rey ve gâlibü’z-zan” olarak niteler. Bunun da fakihler nezdinde muteber olduğunu belirtir. Buna karşılık vehim ise iki veya daha fazla mümkün durum arasından zayıf kalan yönün doğru sanılıp tercih edilmesidir.

Fıkhın amelî konularında zannın muteber kabul edilip zann-ı gâlibin yakîn mesabesinde sayılması âlimlerin yaygın kanaatidir. Fakihlere göre kesin olarak bilinemeyen konularda zan yakîn hükmündedir. İmam es-Serahsî, ibadetler, helâl-haram, evlenme-boşanma gibi ihtiyatlı olmayı gerektiren konularda, zannın yakîn hükmünde sayılması gerektiğini belirtir.⁸³

Cumhura göre zan ile amel edebilmek için kesin bir delilin bulunması gerekir.⁸⁴ Zannın kullanımı daha çok, içtihadî meselelerde hüküm verirken müçtehidin zan içerikli yöntemleri ve haber-i vâhid gibi delilleri kullanması veya mükellefin bir şeyin gerçeğini tam olarak bilmediği durumlarda kendi zannına göre amel etmesi hâllerinde görülmektedir. Kişiliklerin farklılığı zanda farklılık oluşturabilir. Yanlış

80 İbn Nüceym, **el-Eşbah ve’ Nezair**: I, s. 63; Cürçânî, a.g.e, s. 144; Mustafa Çağrıncı, “Zan”, **DİA**, C:XXXXIV, TDV., İstanbul 2013, s. 120-122.

81 M. F. Abdülbâkî, **el-Mu’cem**, “zann”md. S. 440; Wensinck, **el-Mu’cemü'l-Müfehres li Elfazı'l Hadîsi'n-Nebevi** “zann”md. Cilt:7, Mektebet’ü Birîl, Londra 1936, IV, s.86-86.

82 H. Yunus Apaydın, “Zan”, **DİA**, C: XXXXIV, TDV., İstanbul 2013, s.122-124.

83 H. Yunus Apaydın, “Zan” **DİA**, C: XXXXIV, s.122-124.

84 Abdülazîz el-Buhârî, a.g.e, III, s. 518.

olduğu anlaşılan bir zan ise dikkate alınmaz. Bu konu, Mecelle'nin 72. maddesinde "Hatası zâhir olan zanna itibar yoktur." şeklinde ifade edilmiştir.⁸⁵

Şer'î hükümler alanında zanna itibar edileceğini savunanların gerekçelerin başında, tahkîku'l-menât gelmektedir.⁸⁶ Kiblenin tayini, namaz vakitlerinin tesbiti, cinayet diyetlerinin ve fakirin kim olduğunun, birtakım ipuçlarına göre tespiti ve takdiri gibi fikhî konular buna örnektir. İkinci dayandıkları gerekçeleri ise sahabenin hakkında nas bulunmayan konularda rey ve içtihatla hüküm vermenin cevazı konusunda icmâ etmiş olmalarıdır.⁸⁷

2.4.5. Diğer Bazı Kavramlar

Yukarıdaki kavramlarla birlikte kişinin zihnine etki edip ehliyeti kısmen veya tamamen kaldıran diğer durumlar ise akıl hastalığı (delilik), akıl zayıflığı (bunama) ve sarhoşluktur.

Cünûn (جنون), delilik, kişinin aklını ve temyiz kudretini yok edip edâ ehliyetini ortadan kaldıran bir durumdur. Akıl hastalığı kişilerde doğuştan veya sonradan meydana gelmekle birlikte geçici veya sürekli olabilmektedir. Doğuştan gelip de ergenlik çağına akıl hastası olarak giren kimselerin edâ ehliyeti yoktur ve bunlar tam ehliyetsizdir. Büluğ çağına girdikten sonra akıl hastalığına yakalanan kimselerin ehliyeti ise kısıtlıdır. Süreklilik arz etmeyen akıl hastalıklarında, hasta olmadığı dönemde kişi tam ehliyet sahibidir. Şer'î teklifi anlama gücünden yoksun bırakan akıl hastalıklarında kişi, edâ ehliyetine de sahip değildir. Dolayısıyla gayr-ı mümeyyiz çocuk gibi kabul edilmektedir.⁸⁸

⁸⁵ Ali Haydar Efendi, a.g.e, I, s.72.

⁸⁶ Tenkîhu'l-menât. Nassın illet olduğuna delâlet ettiği bir vasfı, birlikte zikredildiği hâlde hükmün illeti sayılamayacak diğer vasıflardan ayıklamak için yapılan araştırmaya denir. Ferhat Koca; "Menat", DİA, C:XIX, Ankara 2004, s. 119-121

⁸⁷ H. Yunus Apaydın, "Zan", XXXXIV, s. 122-124.

⁸⁸ Zekiyyüddin Şa'ban, *Usulü'l-Fıkhü'l-İslamî*, s. 282; Ahmet Yaman & Halit Çalış; *İslam Hukukuna Giriş*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2014. s. 236.

Ateh (عته) akıl zayıflığı, akıldaki idrak ve anlama eksikliğinden doğan zayıflıktır. Akıl zayıflığı bulunan kişinin, söz ve fiillerinde dengesizlik bazen görülür bazen de görülmez.⁸⁹ Akıl zayıflığı daha çok yaştan ilerlemesiyle meydana gelir.

Akıl zayıflığı olan kişiler iki kısımda değerlendirilir. İdrak ve temyiz kudretini ortadan kaldıran akıl zayıflığı veya hastalığındaki kişi, şeri emir ve yasaklarla mükellef değildir ve hiçbir sorumluluğu yoktur. Fakat idrak ve temyiz kudreti olmakla beraber idrak kuvveti normal kişilerden aşağı derecede olan akıl zayıflığına sahip kişi ise mümeyyiz küçükler gibidir.⁹⁰

Sükr (سكر) sarhoşluk, aklın üzerine çöken onu örtüp etkisiz hâle getiren sarhoşluk, müktesep arızalardandır. Ayıldıktan sonra yaptıklarını hatırlamayacak derecede akli dengenin kaybolmasıdır. Fakihler sarhoşluğun mubah olmayan veya mubah olan yollarla meydana gelişine göre farklı hükümler ortaya koymuştur. Buna göre sarhoşluk haram ve mubah olarak iki yolla meydana gelir:

Haramla meydana gelen sarhoşluk: Bu yolla oluşan sarhoşluk mükellefiyeti ortadan kaldırmadığından sarhoş olan kimse, şer'i hükümlerle yükümlü olup yerine getirmede görevlerinden dolayı günahkâr olur. Boşama, alım satım gibi hukukî tasarrufları geçerlidir. İşlenen suçların cezasında sarhoşluk hafifletici sebep kabul edilmez.⁹¹ Dolayısıyla sarhoş iken haksız olarak birini öldürdüğünde kişi öldürülür, zina ettiğinde zinanın cezasını görür ve birisinin malını telef eden onu tazmin eder.⁹²

Haram olmayan yolla meydana gelen sarhoşluk: Bu durumdaki kişi, baygın bir kimse hükmünde olup Allah hakkı olan ibadetleri o an yerine getirmekle mükellef olmaz. Fakat sonradan güç yetirebilecekse bunları kaza eder. Sözlü tasarrufları geçersizdir. Ancak fiilî tasarrufları nedeniyle meydana gelen maddî zararları telafi etmekle

89 İbn Manzûr, a.g.e, XIII, s. 512-513

90 Zekiyyüddin Şa'ban, a.g.e, s. 282-283; Uzunpostalcı, "İslâm Hukukunda Ehliyeti Daraltan veya Ortadan Kaldıran Sebepler", s. 74; Ahmet Yaman –Halit Çalış, **İslam Hukukuna Giriş**, s. 235.

91 Zekiyyüddin Şa'ban, a.g.e, s. 284; Ahmet Yaman & Halit Çalış, a.g.e, s. 237,

92 Zeydan a.g.e, s. 104; Heyet, **el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye**. Kuveyt Vakıflar ve İslami İşler Bakanlığı, Kuveyt, 1404-1427(h), II, s. 641. Uzunpostalcı, a.g.m, s. 93-94; Ahmet Yaman & Halit Çalış, a.g.e, s. 237-238.

yükümlüdür. Temyiz gücüne sahip olmaması sebebiyle de sarhoşken işlediği bedenî ceza gerektiren suçlardan sorumlu değildir.⁹³

Sonuç olarak müktesep ehliyet arızalarından hata ve semavî ehliyet arızalarından unutmama ile bunlara komşu kavramların ifade ettiği durumlarla karşılaşan kişi ya mazeret kabul edilmesi sebebiyle niyeti, eylemi veya söylediği sözlerden sorumlu olmayacak ya da mazeret kabul edilmediği durumlarda bütün bunlar sebebiyle sorumlu olacaktır.

---

⁹³ Zeydan, a.g.e, s. 103, 104.

3. İBADETLERDE HATANIN ETKİLERİ

Bu bölümde çalışmanın asıl konuları olan hata ve unutmanın etkilerinden hatanın ibadetlerdeki etkileri Hanefi fıkıh kitaplarındaki sıralamaya sadık kalınarak ele alınacaktır. Bu sebeple sırasıyla taharet, namaz, oruç, zekât, hac ve diğer bazı ibadet konularında tespit edilen muhtemel hata örnekleri incelenecektir.

3.1. Taharete Hata

“Namazın anahtarı temizliktir.”⁹⁴ hadis-i şerifi ile “Elbiseni tertemiz tut.” (el-Müddessir 74/4), “Allah temizlenenleri sever.”(el-Bakara, 2/222)ayet-i kerimeleri ve “müminleri temiz kılmak, günah kirlerinden arındırmak” (el-Mâide 5/6) için Allâh’ü Teâlâ’nın abdesti, guslü ve teyemmümü emretmesi İslam dininin temizliğe verdiği gerekliliği göstermektedir.

Temizlik-taharet (الطهارة); şer’i anlamda, pis olan şeylerden temizlenmeyi, ıstılahî anlamda ise belli organları yıkamayı ve mesh etmeyi ifade eder.⁹⁵Kirlilik maddi ve manevi olarak ikiye ayrılır. Maddi kirliliğe necaset, manevi veya hükmi kirliliğe hades denilir. Maddi kirlilik yani necaset (habes- الْخَبَثُ) kan, idrar, dışkı, gibi pis olan ve ruhsat verilmemesi durumunda namazın kabulüne engel olan pisliktir. Hükmi kirlilik olan hades (الْحَدَثُ)ise abdest veya gusül almayı ya da teyemmüm etmeyi gerektiren hükmi kirliliği ifade eder.⁹⁶ İbadetlerin geçerli olabilmesi için temizlik şarttır. Bu bölümde öncelikle necaset, sonra hades kavramları ve bunlardan temizlenme ile ilgili olarak ortaya çıkan hata konuları ele alınacaktır.

3.1.1. Necasetten Temizlik Konusunda Hata

Bu kısımda, necasetin tanımı, çeşitleri ve hükümleri ile namazın sıhhatine etkileri açısından hatanın etkileri incelenecektir.

⁹⁴ İbni Mâce, “Taharet”, 3.

⁹⁵ Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mevsîlî, **el-İhtiyâr li -Ta’li’l-Muhtar**, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye Yayınevi, 1937, s. 7; Cürçânî, **a.g.e.**, s. 142

⁹⁶ Salim Ögüt, “*Taharet*”, **DİA**. Cilt: XXXIX, TDV., İstanbul, 2010, s. 382.

3.1.1.1. Necasetin tanımı çeşitleri ve hükümleri

İslam Hukukunda ibadetlerin sıhhatini engelleyen maddi veya fiziki kirliliğe necaset denir. Necaset de ağır-galiza (غليظة) ve hafif-hafife (خفيفة) veya görünen ya da görünmeyen necaset olarak sınıflandırılır. Bu sınıflandırma özellikle namaz ibadeti ve onun sıhhatiyle ilgilidir. Namazın sahihliğine engel olma miktarı, galiz olup katı ise bir dirhem (3.5gr), sıvı ise el ayası (avuç içi) kadarı ve fazlası, hafife de ise bir uzvun veya elbisenin dörtte biri veya fazlasıdır. Pisliği, galiz veya hafif olarak değerlendirme ölçütü fakihlere göre değişiklik arz eder. Ebû Hanîfe' ye göre, bir şeyin necis olduğuna dair şer'î delillerde ittifak var ise o madde galiz (galîza), ihtilaf var ise hafif (hafife) necasettir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre bir şeyin necis olduğu hakkında fakihlerin görüş birliği varsa galiz, görüş farklılığı varsa hafiftir. Galiz veya hafif olarak sınıflandırmadaki farklılık sebebiyle, necisliği hakkında ihtilaf edilenler veya necis görüldüğü halde necisliği kabul edilmeyenler de fıkıh kitaplarında yer almaktadır.⁹⁷ Bu ayrımlara gör dört çeşit sınıflandırma ortaya çıkar:

1. Necâset-i galîza olan maddeler: İnsan vücudundan çıkan kan, idrar, meni, mezi, vedi ve ağız dolusu kusmuk, eti yenmeyen hayvanların dışkı, idrar ve salyası, kümes hayvanlarının (tavuk, kaz ve ördek) dışkısı, şarap, diğer alkollü içkiler ve leştir.
2. Necâset-i hafife olan maddeler: Eti yenen hayvanların dışkıları,⁹⁸ eti yenmeyen şahin, kartal, atmaca ve güvercin gibi kuşların dışkısı, atın, eşek ve katırın idrarı dışkı ve salyası ve balık kanıdır.⁹⁹
3. Ağır veya hafif olmasında görüş ayrılığı olan maddeler: Eti yenen (ehlî veya yabanî) hayvanların idrarı,¹⁰⁰ at, katır, eşek, deve, sığır, manda, koyun ve keçi dışkısıdır. Bu sınıfta bulunanlar Ebû Hanîfeye göre ağır necaset, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre hafif necasettir.

97 Bkz; Merginânî, **el-Hidaye**, I, s. 35; Mevsilî, **el-İhtiyâr**, I, s. 31-34; İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-Kadîr**, I, s. 203; Abdurrahman b. eş-Şeyh Muhammed b. Süleyman Şeyh Zâde, Damad Efendî, **Mecma'ul Enhur fi Şerh-i Mülteka'l-Ebhur**, Daru İhya et- Turasi'l-Arabî, I, s. 63; Hamdi Döndüren, **Delilleriyle İslam İlmihali**, Erkam Yayınları, İstanbul 1991, s. 134; Lütfü Şentürk&Saffet Yazıcı; **Diyanet İslam İlmihali**, D.İ.B., Yay. 7. Baskı, Ankara. 2000, s. 91; İ.S.A.M., **İlmihal**, 2 c. TDV. Yayınları, Ankara, 2004, I, s. 291.

98 İmam Muhammed'e göre eti yenen hayvanların beveli temizdir. Ebû Hanîfe ve Ebu Yusuf'a göre bu necistir. Merginânî, a.g.e, I, s. 21

99 Hayvanların salya, idrar ve dışkıları etinin hükmüne tâbidir. Mevsilî, a.g.e, I, s. 34; İ.S.A.M., **İlmihal**, I, s.190.

100 Mevsilî, a.g.e, I, s. 34.

4. Necaset olup olmadığında görüş ayrılığı olan maddeler: Güvercin, serçe gibi eti yenen kuşların dışkıları, yarasaların dışkı ve idrarı, yaranın üzerindeki durağan (kendiliğinden akmayan) kan ve ağız dolusu olmayan kusmuk¹⁰¹ ile içerisine kan girmeyen vücut parçalar; kemik, tırnak, diş, saç vb.¹⁰²

3.1.1.2. Necasette hatanın etkisi

Fıkıh kitaplarındaki örnekler incelendiğinde necasette hata, necasetin takdirinde ve temizlenmesinde olmak üzere iki kısımda ortaya çıkmaktadır. Bunların sonucu olarak namaz ya geçerli olur ya da kaza edilir.

3.1.1.2.1. Necasetin takdirinde

Kişi bedeni, elbisesi veya namaz kılacağı yerde bulunan bir kısım necasetle, sahih olacağı zannına kapılarak namaz kıldığında, eğer belirtilen yerlerdeki necaset çok ise zannında hataya düşmüştür. Namazını da iade etmesi gerekir. Necasetin namaza etkisi ile ilgili genel kural şudur: Beden, elbise veya namaz kılınacak yerdeki necaset, katı olarak bir dirhem,¹⁰³ sıvı olarak ise el ayası (avuç içi) miktarı ve fazlası ise namazı bozar ve namazının iadesi gerekir. Bu miktardan az ise namazın iadesi gerekmez. Kerahetle birlikte namaz caiz olur.¹⁰⁴

Necasetin takdirindeki hatalar genel itibarıyla bilgisizlik sebebiyle zandan kaynaklanan ve miktar ile ilgili olan hatalardır. Bu konu ile ilgili örnek hatalar şunlardır:

Elbisesinde bir dirhemden (3,5 gram) fazla pislikle, sahih olur düşüncesiyle namaz kılan kişinin namazı caiz değildir. Ya da sıvı olarak avuç içinden fazla pislikle sahih olur düşüncesiyle namaz kılan kişinin de namazı caiz değildir.

Üzerindeki meniyi ovalayarak öğle namazını kılan sonra damenin bulunduğu yer ıslanıp bu ıslaklıkla ikinci namazını kılan kişi, Ebû Hanîfe'ye göre ikinci namazını iade eder. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise iade etmez. Çünkü Ebû

¹⁰¹ Mevsilî, a.g.e, I, s. 34.

¹⁰² Damad Efendî, a.g.e, I, s. 33.

¹⁰³ 1 dirhem ağırlık ölçüsü olarak yaklaşık 3,5 gramdır. İ.S.A.M., **İlmihal**, I, s.191.

¹⁰⁴ Kudûrî, **el-Muhtasar**, I, s. 21; Kâsânî, **Bedâ'î'u's-sanâ'î**, I, s. 60.

Hanîfe'ye göre meni ovalanarak temizlendikten sonra üzeri ıslanırsa necaset geri döner, diğer iki imama göre dönmez.¹⁰⁵

3.1.1.2.2. Necasetin temizlenmesinde

Namaz kılacak kişinin beden ve elbisesi ile namaz kılacağı yerdeki necaseti temizlemesi vaciptir. Görünen necasetin temizlenmesi necasetin bizzat giderilmesi ile meydana gelirken, görünmeyen necasetin temizlenmesi ise yıkayıp temiz olduğuna dair kanaat oluşunca gerçekleşir.¹⁰⁶

Maddelerin temizlenmesiyle ilgili şu ayrımlar dikkati çeker:

Temizlik, beden ve elbise ile ilgili olduğunda Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre hem mutlak su ile hem de meyve suları gibi temiz olan diğer sular ile yapılabilirken Ebû Yûsuf'un bir diğer görüşü ile İmam Muhammed ve İmam Züfer'e göre de temizlik sadece su ile yapılır.¹⁰⁷ Temizlik, namaz kılınacak yerle ilgili olduğunda, bu yer toprak ise üzerine su dökülerek veya güneşte kuruyarak, hayvan derisi ise tabaklanarak, halı, kilim seccade vb. ise yıkanarak temizliği gerçekleşir.¹⁰⁸ Temizlik, ayağa giyilen çizme, ayakkabı ve mest gibi deri vb. maddeden yapılmış olanlarda ise necasetin durumuna göre ya yere sürtmekle veya yıkamakla gerçekleşir.¹⁰⁹ Eğer pisliği ortadan kaldıracak olan bu yöntemler kullanılmaz veya temizlemede hata yapılırsa pislik (necislik) durumu devam eder. Dolayısıyla kişinin namazı da geçerli olmaz. Bu konu "Temizlenecek yer ile ilgili hata, temizlikte kullanılan maddede hata ve temizlikte kullanılan yöntemde hatalar" şeklinde örneklerle ele alınacaktır.

3.1.1.2.2.1. Temizlenecek yerde

Yer ile ilgili hata örnekleri şunlardır:

Pis olan bir yerde temizlendi zannıyla namaz kılan ve bu durumun farkına varan kişi, namazını bozup temiz bir yerde iade eder.

¹⁰⁵ Mevsîlî, a.g.e, I, s. 32.

¹⁰⁶ Kudûrî, a.g.e, I, s. 21; Kâsânî, a.g.e, I, s. 84; İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 91.

¹⁰⁷ Kâsânî, a.g.e, I, s. 83; Merginânî, a.g.e, I, s. 35; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 95.

¹⁰⁸ Necaset, ellerin ve dizlerin bulunduğu yerde ise namaza engel olmaz. Kâsânî, a.g.e, I, s. 82.

¹⁰⁹ Bkz. Kudûrî, a.g.e, I, s. 21; Kâsânî, a.g.e, I, s. 83-86; Merginânî, a.g.e, I, s. 34-37.

Elbiseye eseri görünmeyen bir necaset bulaşır ve nereye bulaştığını kişi unuttur sonra da elbisesinin herhangi bir yerini yıkayıp elbise temizlendi zannı ile namaz kılsa necaset temizlenmiş olduğundan namazın iadesi gerekmez. Çünkü elbisenin bir kısmının temizlenmesiyle diğer kısmın temizlendiğine de hükmedilmiştir.¹¹⁰ Bununla birlikte, necasetin başka bir yere bulaştığı ve kişinin yanlış yeri yıkadığı ortaya çıkarsa, necasetin bulaştığı yerin yıkaması ve o elbise ile kılmış olduğu namazı iade etmesi gerekir. Necaset bulaşıp da eseri görünmeyen elbisenin ihtiyaten tamamının yıkanması ise tercih edilmiştir.¹¹¹

3.1.1.2.2.2. Temizlikte kullanılan maddede

Elbise veya vücuda bulaşan pisliğin, temizler düşüncesiyle gül, portakal ve elma suyu gibi sıvılar ile temizliği yapılmış ise, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre temizliği gerçekleşmiş olurken İmam Muhammed ve İmam Züfer göre temizliği gerçekleşmemiştir. Çünkü bizzat su ile temizlenmesi gerekir.¹¹² Tuvalet ihtiyacı sonrasında pisliğin çıktığı yeri temizledim zannıyla namaz kılan ve sonra, pisliğin 3,5 gramdan fazla olduğunu takdir eden kişi namazını iade eder. Zira Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre pislik, çıktığı yerin dışında bir dirhemden (3,5 gr) fazla olursa, İmam Muhammed'e göre ise çıktığı yer ile dağıldığı yerdeki necasetin toplamı bir dirhemi aşarsa, namaz için kişinin orayı su ile yıkayarak temizlemesi gerekir. Necaset çıktığı yerden başka tarafa dağıldığında sudan başka bir temizleyici ile temizlemişse, temizliğin tam yapılamamış olması ihtimaline binaen namaz sahih olmakla birlikte mekruh olur.¹¹³

3.1.1.2.2.3. Temizlikte kullanılan yöntemde

Elbisesine katı veya sıvı necaset bulaşan kişi, ovalayıp temiz oldu zannıyla bu elbise ile namaz kılsa namazı sahih olmaz ve namazını iade etmesi gerekir. Çünkü meninin haricindeki necasetler, elbiseye bulaştığında yaş da olsa kuru da olsa ancak yıkamakla temiz olur.¹¹⁴ Ayakkabı veya mestlerinin üzerindeki yaş necaseti

110 Mezhebin tercihiine göre bir kısmının yıkanması ile her tarafın temiz olur. Mehmet Zihni Efendi, **Nimet-i İslam**, Nadir Eserler Kitaplığı, İstanbul 2016, I, s. 237

111 Mehmet Zihni Efendi, **Nimet-i İslam**, I, s. 237; Heyet, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, (Editör: Nizamuddin el-Belhî), 6 c. Daru'l-Fikr, 1310, I, s. 119.

112 Kâsânî, a.g.e, I, s. 83; Merginânî, a.g.e, I, s. 34.

113 Merginânî, a.g.e, I, s. 38.

114 Kâsânî, a.g.e, I, s. 84.

(kurumadan) silip temizlendi zannıyla namaz kılan kişi de namazını iade etmelidir. Zira mest gibi deri olan maddelerdeki yaş pisliklerin temizlenmesi su ile gerçekleşir. Silme ile tam bir temizlik gerçekleşmez.¹¹⁵

Özetle; necasetten temizlenme konusunda hata, namazın sahihliği veya fasitliğiyle ilgilidir. Namazı fâsid edecek necaset hakkında gerçekleşen hatada namaz iade edilirken, sahihliğini ortadan kaldırmayacak şekildeki hata sonrasında ise herhangi bir şey gerekmez.¹¹⁶

3.1.2. Hadensten Temizlik Konusunda Hata

Hadensten taharet manevi kirlilerden temizlenmeyi yani abdest alma, gusletme veya teyemmüm etmeyi ifade eder. Namaz kılmak, Kâbe'yi tavaf etmek ve Kur'ân-ı Kerim'e el sürmek için de bunlar şarttır. Bu bölümde hadesin tanımı, hadesin giderilme yolları ve ilgili hatalar ele alınacaktır.

Tanımı

Sözlükte “sonradan ortaya çıkan şey veya yakın zamanda meydana gelen” anlamındaki hades sözcüğü, fıkıh ilminde abdestsizlik ya da cünüplük sebebiyle insanda meydana geldiği varsayılan namaz ve diğer ibadetlere engel olan manevi (hükmî) kirliliğin sebebini veya bu kirliliği ifade eder.¹¹⁷ Manevi olarak kirli kimseye “muhtdis” denir. Gusülle giderilen cünüplük, hayız ve nifas gibi kirlilik hâli büyük hades olup gusül “tahâret-i kübrâ” olarak adlandırılır. Abdestle giderilen kirlilik hâli de küçük hades olup abdest “tahâret-i sugrâ” şeklinde adlandırılır.¹¹⁸

3.1.2.1 Hadesin giderilme yollarında hata

Hadesin giderilme yolları abdest almak, gusletmek veya teyemmüm yapmaktır. Bunlardan biri yapıldığında hadesten taharet gerçekleşmiş olur. Taharetin gerçekleşebilmesi için suya, su bulunmazsa da temiz toprağa ihtiyaç vardır. Bu

¹¹⁵ Serahsî, a.g.e, I, s. 82, Mevsilî, a.g.e, I, s. 32.

¹¹⁶ Mevsilî, a.g.e, I, s. 33.

¹¹⁷ Cürcânî, *Katabü't-Tarifât*, I, s.82

¹¹⁸ Rahmi Yaran, “Hades”, *DİA*, C:XV, TDV. İstanbul 1997, s.1. Komisyon, *İlmihal*, TDV. Yayınları, Ankara, 2004, I, s. 204.

bölümde, taharetten temizlenme kapsamına giren abdest, gusül ve teyemmümle ilgili hata örnekleri üzerinde durulacaktır.

3.1.2.1.1. Abdestte hata

3.1.2.1.1.1. Tanımı ve genel hükümler

Arapça’da vudû’ (وضوء) kelimesiyle ifade edilip “güzellik ve temizlik” anlamında kullanılan abdest, Farsçada “el suyu” anlamında âb (su) ve dest (el) kelimelerinden oluşur. Abdest manevi arınmayı da ifade eder. Fıkıhta abdest, hadesten taharet başlığı altında ele alınır. Abdeste küçük temizlik (tahâret-i suğrâ), gusle de büyük temizlik (tahâret-i kübrâ) denilir. Nitekim abdesti gerektiren durumlara küçük kirlilik anlamında hades-i asgar, gusülü gerektiren durumlara da büyük kirlilik anlamında hades-i ekber denilmektedir.¹¹⁹

Namaz kılmak için abdestli olmak farzdır. Allâh Teâlâ, ayette: “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip, topuklara kadar da ayaklarınızı yıkayın...” (el-Maide, 5/6) buyurmaktadır. Hz. Peygamber de “*Namazın anahtarı temizliktir.*”¹²⁰ “*Kendisinde hades gerçekleşen kimsenin namazı (o kimse) abdest almadıkça kabul olunmaz.*”¹²¹ gibi muhtelif hadislerinde ve tatbikatlarında namaz için abdestin gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu sebeple namaz kılmak isteyen abdest alarak yani temizlenerek namaz kılar.

Abdest ile ilgili konulardaki hatalar, abdest alınacak sulara, abdestin farzları, sünnetleri veya abdesti bozan durumlarda ortaya çıkmaktadır.

3.1.2.1.1.2. Abdest ve gusülde kullanılacak sulara hata

Abdest alınacak veya gusledilecek sular rengi, tadı, kokusu bozulmamış, içerisinde herhangi bir necasetin olmadığı yağmur, kar, pınar veya kuyu suları gibi temiz ve temizleyici olan mutlak sulardır.¹²² Bu konuda abdest alma ve gusletmeyle ilgili

¹¹⁹ Abdülkadir Şener, “Abdest”, *DİA*, C: I, TDV., İstanbul, 1988, I, s. 68-70.

¹²⁰ Tirmizî, “Taharet”, 3.

¹²¹ Buhârî “Vudû”, 135

¹²² Kudûrî, a.g.e, I, s. 13; Serahsî, a.g.e, I, s. 46-59; Kâsânî, a.g.e, I, s. 15; Lütfî Şentürk&Seyfeddin Yazıcı, *Diyanet İslam ilmi hali*, s. 92, vd.

olarak mutlak sular, artık sular ve kuyu suları hükümleri itibariyle ele alınacaktır. Sonrasında ise hata ile ilgili örnekler yer alacaktır.

Mutlak sular

Mutlak sular, hadesten taharette kullanılma ve kendisine herhangi bir madde karıştığındaki hükümleri açısından ele alınacaktır.

Abdest alma ve gusülde kullanılma ile ilgili hükümleri açısından mutlak sular

Mutlak sular, temizlikte (hadesten taharette) kullanılma açısından hükümleri itibariyle beş kısma ayrılır:

Temiz ve temizleyici olan; rengi, tadı ve kokusu gibi özellikleri değişmemiş kendisiyle her türlü temizliğin yapılacağı sulardır.

Temiz ve temizleyici olmasıyla birlikte mekruh olan; kedi, tavuk gibi evcil hayvan veya kartal, şahin, atmaca gibi yırtıcı kuşların artığı olan sulardır. Bu sular ile abdest alınır fakat mekruh olur.

Müstamel su (kullanılmış su); kendisi temiz olduğu halde temizleyici olmayan, Allah'a yaklaşma maksadıyla abdest alınan veya kendisiyle temizlik yapılan sulardır. Su bedenden ayrılınca müstamel olur. Müstamel su ile abdest ve gusül alınmaz. Bu sular Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre pistir. İmam Muhammed ve İmam Züfer'e göre temiz fakat temizleyici değildir ki, fetva da buna göredir.¹²³

Temiz olmayan sular; içerisine pislik karışan az su veya çok su olduğu halde içerisine düşen pisliğin rengi, tadı ve kokusunun hissedildiği veya görüldüğü sulardır. Temiz olmayan sular ile abdest ve gusül sahih olmaz.

Şüpheli sular; ehlî eşek ve katırın artığı olan sulardır. Başka su varken bu su ile abdest alınmaz ama başka su yok iken, bu sularla abdest alınıp sonra teyemmüm edilir.

---

123 Serahsî, a.g.e, I, s. 46-52; Damad Efendî, a.g.e, I, s, 31.

Karışım olma durumunda mutlak sular

Mutlak sulara karışım olduğunda, karışan maddeler özellikleri veya azlık çokluklarına göre suyun abdest veya gusülde kullanılmasına olumlu veya olumsuz etki ederler. Mutlak suya yabancı maddelerin karışımı ile ilgili hükümler şunlardır: Suyu necis olmayan sıvı veya katı maddeler karışıp suyun tabiatında (sıvı, akıcılık) değişim olduğunda bu su ile abdest ve gusül alınmaz. Suyun vasıflarında (renk, tat, koku) değişiklik olur ve suya karışan madde de sudan fazla olursa o su ile yine abdest ve gusül caiz değildir. Fakat karışan madde temiz sudan az olup da temiz suyun vasıflarında bir değişiklik meydana getirmiş ise abdest ve gusül caiz olur.¹²⁴ Akarsu veya çok suya necaset karışır ve necasetin eseri suda görülür ise necasetin eserinin görüldüğü yerden abdest almak ve gusletmek caiz değil iken necasetin eserinin görülmediği taraftan abdest almak ve gusletmek caiz olur. Az suya necaset karıştığında, o su ile abdest caiz olmaz.¹²⁵

Artık sular

Artık sular, abdest alma ve gusletmeye uygunluk açısından, dört kısma ayrılır:

Abdest almanın caiz olduğu artık sular; kanı olmayan hayvanlar ile suda doğup suda yaşayan hayvanlar suda öldüğünde bu su ile abdest caizdir. İnsanın, atın, eti yenen hayvanların ve kuşların artığı olan su ile veya yarasaların bevlini yaptığı su ile abdest almak caizdir. Çünkü bunlar temizdir.¹²⁶

Abdest almanın caiz olmadığı artık sular: Domuz ve köpekgibi yırtıcı hayvanların artığı olan sulardır. Bunlar pis sudur.¹²⁷

Abdest almanın caiz fakat mekruh olduğu artık sular: Kedinin, başıboş dolaşan tavukların, yırtıcı kuşların, evde dolaşan yılan, akrep ve fare gibi hayvanların artığı olan sulardır.¹²⁸

124 Mutlak suya temiz akıcılar karıştığında mutlak su (renk tat ve koku açısından) çoğunlukta ise abdest caizdir, değilse caiz değildir. Kâsânî, a.g.e, I, s. 17.

125 Kâsânî, a.g.e, I, s. 17, Mevsilî, a.g.e, I, s. 14; Merginânî, a.g.e, I, s. 21; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 69.

126 Serahsî, a.g.e, I, 47-56; Merginânî, a.g.e, I, s. 24.

127 Yırtıcı hayvanların terleri zaruret sebebiyle necis değildir. Serahsî, a.g.e, I, s. 49.

128 Serahsî, a.g.e, I, s. 50; Merginânî, a.g.e, I, s. 23.

Abdest almanın şüpheli olduğu artık sular: Eşek ve katırın artığı olan sulardır. Bunların artığı olan sudan başka su bulamayan kimse bunlarla abdest aldıktan sonra bir de teyemmüm eder.¹²⁹

Kuyu suları

Abdest alma ve gusletme açısından kuyu suları, hükümleri itibariyle az veya çok su, ya da temiz veya pis su sayılır. Kuyu suları, yüzeyleri itibariyle 65-68 m² den fazla değil veya akarsu yolu üzerinde değilse az su hükümlerine, bu miktardan fazla ise de çok su hükümlerine tabidir.¹³⁰ Kuyu suları ile ilgili hükümler şu şekilde sıralanabilmektedir:

Suya, insan veya hayvan düştüğünde

Kuyuya insan veya eti yenen bir hayvan düştüğünde üzerinde de pislik yok ise kuyuyu kirletmez. Aynı zamandacanlı olarak kuyudan çıkarıldığında eti yenmeyen hayvanların da (domuz hariç) ağzı veya gagası suya değmemiş ise su temizdir. Fakat kuyuya düşen insan veya hayvanların üzerinde pislik var ise kuyunun suyu tamamen çıkarılır.¹³¹

Suya, pislik düştüğünde

Eti yenen hayvanların bevli¹³² kuyuya düştüğünde Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre suyun hepsinin çıkarılması gerekir. İmam Muhammed'e göre ise kişinin zann-ı gâlibine göre temizlendi denilecek kadar su çekmekle o su temizlenir.¹³³ Kuyuya eti yenmeyen hayvanların bevli düştüğünde ise Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre suyu necis kılar, İmam Muhammed'e göre bevil sudan (yüzey itibariyle) çok değil ise suyu necis kılmaz. Eti yenen kuş ve güvercin gibi hayvanların dışkısı düştüğünde suyu necis kılmaz. Eti yenmeyen kuşların bevli düştüğünde ise İmam Muhammed'e göre

129 Katır, eşek neslinden ise artığı necistir. Eşegin teri ve artığı namaza mani değildir. Merginânî, a.g.e, I, s. 24.

130 Az su; 65-68 m² den az olan (bir tarafındaki hareketliliği diğer tarafa ulaşmayan) sudur. Hasen b. Ammâr b. Ali eş-Şürûnbülâli, **Nûru'l-Îzâh ve Necâtü'l-Ervâh**. el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005. s. 14; Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, Sadeleştiren: Ali Fikri Yavuz, Bilmen Basım Yayın, İstanbul, s. 58; Lütfi Şentürk & Seyfeddin Yazıcı, **Diyanet İslam İlmihali**, s. 94.

131 Kudûrî, a.g.e, I, s. 14; Serahsî, a.g.e, I, s. 52.

132 Merginânî, a.g.e, I, s. 21.

133 Ebû Hanîfe ve Ebu Yusuf'a göre Eti yenen hayvanların bevli necistir. İmam Muhammed'e göre ise temizdir. Merginânî, a.g.e, I, s. 21

bir dirhemden fazlası suyu necis kılar iken Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre necis kılmaz.¹³⁴

Kuyuya düşen varlıklar sebebiyle çekilecek su miktarı

Kuyuya düşüp ölen fare veya serçe için 20 ile 30 kova su,¹³⁵ güvercin, tavuk veya kedi için 40 ile 60 kova su çekilirken¹³⁶ koyun, köpek veya insan için de kuyu suyunun tamamı çıkarılır.¹³⁷ Bununla birlikte kuyu alttan kaynayan (devamlı su çıkan) bir kuyu ise su tamamen çıkarılır. Tamamı boşaltılamıyorsa Ebû Yûsuf'a göre, kuyunun içindeki su miktarı kadar su çıkarılır. İmam Muhammed'e göre ise 200 ile 300 kova su çıkarılır.¹³⁸

Kuyuya düşme zamanı bilinmeyen insan cesedi veya hayvan leşi sebebiyle o kuyudan alınan abdestle kılınan namazın durumu hakkında Ebû Hanîfe'ye göre “düşenin vücudu dağılmamış ve bozulmamış ise bir gün ve bir gecelik namazın iadesi, vücut dağılmış veya parçalanmış ise üç gün üç gecelik namazın iadesi gerekir.”¹³⁹ Ebû Yûsuf ve İmam-ı Muhammed'e göre ise “ne zaman düştüğünü bilinmediğinden hiçbir şeyin iadesi gerekmez. Düştüğü bilindiği andan itibaren namazlar iade edilir. Çünkü kesin olarak bilinen şey şüphe ile ortadan kalkmaz”¹⁴⁰

Sularla ilgili hata örnekleri

Abdest veya gusül alınmış yahut da yıkanılmış olan bir kuyudan temiz olduğu zannıyla abdest alan kişinin abdestini iade etmesi gerekir. Çünkü ibadet (abdest, gusül alınan)¹⁴¹ veya temizlenme maksadıyla yıkanılan su müstamel su olur. Müstamel su ile de hades giderilmez. Fakat abdest almayı öğretme maksadıyla kullanılan su ile temiz olan kişinin daldığı su ise müstamel olmaz. Fıkıh kitaplarında cünüp olan kişinin herhangi bir şeyi çıkarmak için suya dalmasıyla kişinin ve

134 Serahsî, a.g.e, I, s. 53-57.

135 20 kova su çekmek vacip iken 30 kova su çekmek ise müstehaptır. Serahsî, a.g.e, I, s. 58; Merginânî, a.g.e, I, s. 22.

136 40 kova su çekmek vacip 60 kova su çekmek ise müntahaptır. Camiu's Sağır de de 40 veya 50 kova su çekilir denmiştir. Merginânî, a.g.e, I, s. 22.

137 Serahsî, a.g.e, I, s. 58; Merginânî, a.g.e, I, s. 22.

138 Merginânî, a.g.e, I, s. 22; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 35.

139 Elbisesinde görülen pislikle kılınan namaz da kıyasen, necaset kuru ise üç gün üç gecelik, yaş ise bir gün bir gecelik iade edilir. İbnü'l-Hümâm, I, s. 107.

140 Kudûrî, a.g.e, I, s. 14; Serahsî, a.g.e, I, s. 59; Merginânî, a.g.e, I, s. 22; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 34.

141 Kuyuda temiz olan kişi gusül aldığı kuyu suyu müstamel olur. O su ile hades giderilmez. Serahsî, a.g.e, I, s. 53.

kuyunun temizlik veya kirliliğiyle ilgili üç imamın görüşleri şu şekildedir: Ebû Hanîfe'nin iki görüşünden birincisinde cünüp olan cünüplüğünden kurtulur ve su müstamel olur. İkinci görüşünde ise su müstamel olur, cünüp olan kişi de cünüplüğünden kurtulamaz. Ebû Yûsuf'a göre kişi cünüplükten temizlenmez ve su da pis olmaz. İmam Muhammed'e göre ise cünüp olan kişi cünüplüğünden kurtulurken su müstamel olmaz.¹⁴²

Rengi, tadı ve kokusu değişmiş bir suyla olur zannıyla abdest alan kişi, sonradan suya karışan maddenin sudan fazla olduğunu anlamasına rağmen o abdestle namaz kılsa hata etmiş olur. Çünkü renk, tad ve koku gibi suyun vasıflarını değiştiren ve de suya galip gelen karışımlar sebebiyle, o sudan abdest almak caiz olmaz.¹⁴³

Bir kuyudan, dağılmamış hayvan leşini gördüğü halde “abdestin sıhhatine engel olmaz” düşüncesiyle abdest alıp namaz kılan kişi, Ebû Hanîfe'ye göre abdestini iade etmelidir. Zira kuyulara düşen hayvan leşlerinin düştüğü zaman bilinmezse ve de hayvan leşi dağılmamışsa o hayvan leşi suyu necis kılar. O sudan bir gün içerisinde abdest alanların, yeniden abdest almaları gerekir.¹⁴⁴

Kuyuya yırtıcı bir hayvanın bevletmesinden sonra gidip oradan sahih olur zannıyla abdest alıp namaz kılan kişi Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre hatalı davranmıştır. Zira eti yenmeyen hayvanların bevli kuyu suyunu necis kılar.¹⁴⁵

Temizdir zannıyla bir su kabından abdest alan kişiye, o su kabına önceden necaset düştü denilirse abdestini temiz bir sudan iade eder. Fakat cünüp,¹⁴⁶ hayız veya abdestsiz olan kişi temiz olan elini yıkamadan su kabına soktu denilirse istihsanen abdestini iade etmez.¹⁴⁷

142 Merginânî, a.g.e, I, s. 20; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 31.

143 Mutlak suya temiz akıcılar karıştığında mutlak su (renk tat ve koku açısından) çoğunlukta ise abdest caizdir, değilse caiz değildir. Kâsânî, a.g.e, I, s. 17.

144 Kudûrî, a.g.e, I, s. 14; Serahsî, a.g.e, I, s. 59 -Merginânî, a.g.e, I, s. 22; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 34.

145 Serahsî, a.g.e, I, 53-54

146 Ebu Yusuf'a göre cünüp olan kişi elini ve ayağını kuyuya sokarsa kuyuyu pisletmez. Serahsî, a.g.e, I, s. 53.

147 Serahsî, I, s. 52.

3.1.2.1.1.3. Abdestin şartlarında hata

Hanefi mezhebinde abdestin farzları, Maide suresi altıncı ayette belirtildiği üzere üç organı (yüzü, kolları ve ayakları) bir kere yıkayıp, bir organı (başı) da mesh etmekten ibarettir. Diğer mezhepler ise bu dört farz ile birlikte tertibi (sırayı gözetmeyi) Şafii ve Hanbelîler, muvâlâtı (art arda yapmayı) Mâlikî ve Hanbelîler, ovmayı ve “niyeti” de Hanefî mezhebi dışındaki bütün mezhepler, abdestin farzı olarak kabul etmişlerdir.¹⁴⁸

Abdestin farzlarında hata durumu, yıkanması veya mesh edilmesi gereken yerlerin gereken şekilde yıkanmadan veya meshedilmeden tam oldu zannıyla geçiştirilmesi veya tersi bir durumda ortaya çıkar. Bu sebeple ya eksik kalan kısmın yeniden yıkanması ya da mesh edilmesi veyahut da abdestin yeniden alınması gerekir. Bu tür hatalara şu örnekler verilebilir:

El ve ayaklarında çatlaklık bulunan kimse, çatlakların zarar görmeyeceğini bildiği hâlde buraları yıkamayıp da mesh ederek abdestin caiz olacağını zannedip abdest aldığı anda, abdesti geçerli değildir ve iadesi gerekir.¹⁴⁹

Mesh etmedim zannı ile bir kereden fazla başını mesh eden kimse, başını yıkamış ve sünnete aykırı davranmıştır olur. Oysa başla ilgili emir mesh emri olup yıkama değildir ama abdest geçerlidir. Başını mesh ettiği elindeki ıslaklık, başka organların yıkanması veya meshinden arta kalan ıslaklık ise bununla mesh caiz olmaz. Çünkü yeni alınan suyun ıslaklığı ise mesh caiz kabul edilmiştir.¹⁵⁰

Abdest alan bir kadın başörtüsü üzerine mesh ederek abdest alsa, sonra da meshinin geçerli olmadığı zannıyla yeniden abdest alsa bu kadının başörtüsü kalın ve başına ıslaklığın geçmesine engel ise kadının yaptığı doğrudur. Fakat başörtüsü ince ve onun üzerinden yaptığı meshin ıslaklığı başına ulaşıyorsa yeniden abdest alması hatadır.¹⁵¹

148 Bkz; Kudûrî, a.g.e, I, s. 11; Serahsî, a.g.e, I, 5-8; Kâsânî, a.g.e, I, 3-6; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 10-12, vd.

149 Abdest uzuvlarındaki çatlaklık yıkanır buna imkân yoksa mesh edilir buna da imkân yoksa her ikisi de terkedilir. İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 102.

150 Kâsânî, a.g.e, I, s. 5; İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 99.

151 Kâsânî, a.g.e, I, s. 5.

Bilgi eksikliği sebebiyle abdest azalarından yıkanması gereken yerleri, mesh eder gibi yıkayan kimsenin yaptığı da abdesti geçersiz kılan bir hatadır.¹⁵²

3.1.2.1.1.4. Abdesti bozan durumlarda hata

Abdesti bozan veya bozmayan durumlar¹⁵³ile ilgili olan hatalar bilgi eksikliğinden veya zandan kaynaklanan hatalardır. Şöyle ki, abdesti bozan bir durumla karşılaşan kişi, bozulmadı zannıyla namaz kılsa namazı geçerli olmaz. Yeniden abdest alıp ibadetini iade temelidir. Bunun karşılığı olarak da abdest bozulmadığı hâlde, abdestin bozulduğunu zannedip abdest almak da hatadır. Çünkü gerekmediği hâlde yeniden abdest almıştır. Suyu israf etmiştir. Abdesti bozan veya bozmayan durumlarla ilgili şu hata örnekleri verilebilir:

Vücuttan çıkıp da çıktığı yerden dağılmayan kan, irin gibi şeyler sebebiyle abdestim bozuldu zannına kapılan kimse hata yapmaktadır çünkü abdesti bozulmamıştır. Abdestinin bozulduğunu zanneden kimse, abdest almak için mescitten çıkmadan önce abdestli olduğunun farkına varırsa namazına devam eder. Çünkü zandaki yanlışlık sebebiyle abdest bozulmaz.¹⁵⁴

3.1.2.1.1.5. Mest üzerine mesh etmede hata

Abdest alma sırasında baş, boyun ve kulakların, teyemmüm etme durumunda yüz ve kolların, mest üzerine mesh etme veya sargı üzerine mesh etme durumunda ise bunların üzerinde elin gezdirilmesi veya elle sıvazlanmasına mesh denir. Mesh etme yıkama yerine (bedel, halef) geçer.¹⁵⁵Bu bölümde: mest üzerine mesh etme ile ilgili genel hükümler ile mestin şartlarında ve süresindeki hatalar ele alınacaktır.

Mest üzerine mesh etme ile ilgili genel hükümler

¹⁵² Ebu Yusuf'a göre yıkanan organdan su damlamazsa o organları yıkamak, yıkama yerine geçmez. Bu azaların yeniden yıkanması gerekir. Kâsânî, a.g.e, I, s. 20.

¹⁵³ Abdesti bozan durumlar: İdrar ve dışkı yollarından meni, mezi, vedi, idrar, dışkı ve kan, gibi necis bir maddenin çıkması, yaradan kan, irin, sarısu gibi sıvı olan bir maddenin çıkıp akması, yellenmek, yemek, safra, kan ve irin gibi bir şeyi ağız dolusu kusmak, bayılma, delirme, sarhoş olma, uyuma gibi şuurun yitirilmesi durumu, namazda kahrkaha ile gülmek., cinsî münasebet veya arada bir engel olmadan fahiş (aşırı) temas ve dokunmanın olması, su bulamadığı için teyemmüm eden kişinin suyu bulmasıyla, özürli kimse için de namaz vaktinin çıkmasıyla veya yolcu için yolculuk süresinin sona ermesiyle mazeret halinden kaynaklanan kolaylıklar son bulur. Bkz; Kudûrî, a.g.e, I, s. 11; Kâsânî, a.g.e, I, s. 24-34; Mevsilî, a.g.e, I, s. 9-10; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 37-54; İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 134-150; Bilmen, a.g.e, s. 90; Komisyon, **İlmihal**, Ankara 2004, I, s. 199 vd.

¹⁵⁴ Serahsî, a.g.e, I, s. 121.

¹⁵⁵ Mehmet Erdoğan, "Mesh", **DiA**, C:XIX, TDV.,Ankara, 2004, s. 301-303.

Üzerine mesh edilecek olan mestin, topukla birlikte ayağın her tarafını örten, içine su geçirmeyen, kalın, kendi başına ayakta durabilen, kendisiyle en az 3 mil (5,5 km, 12.000 adım) yürünebilen ve ayak parmaklarıyla üç parmak kadar da yırtık olmayan bir özellikte olması gerekir. Bunlarla birlikte üzerine mesh edilecek olan şey çorapsa, Ebû Hanîfe'nin ilk görüşüne göre, üzerine deri veya altlarına pençe vurulmuş olması, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşüne göre de kalın olup şeffaf olmaması gerekmektedir.¹⁵⁶

Mest üzerine mesh etme konusundaki hatalar; ayağa giyilen mestin özellikleri ve şartları ile mesh etme süresinde ortaya çıkmaktadır.

Mestin özellikleri ve şartlarında hata

Mesh edilecek yerin veya mestin özellikleri ile şartlarındaki hatalı uygulamalar meste, mesh etme özelliği kalmadığı halde mesh edilmesi, mesh edilecek yara yahut da sargıya eksik mesh edilmesi veya hiç mesh edilmemesi gibi durumlardır.¹⁵⁷ Örnek olarak şunlar verilmektedir:

Mest olarak kullanılma özelliğini kaybeden meste (üç mil yürünemeyecek kadar ince veya üç parmaktan daha büyük yırtığı olan bir mest) olur zannıyla mesh eden ve namaz kılan kişi hata etmiştir. Bu durumda abdest alıp namazını iade etmelidir.

Mestin süresi bittikten sonra daha bitmemiştir zannıyla üzerine mesh eden veya mestlerin ayaktan tamamen veya koncuna kadar çıktıktan sonra üzerine mesh eden kişi hata etmiştir. Zira her iki durumda da yeniden abdest alarak mestlerin yeniden giyilmesiyle ancak mestlerin üzerine meshedilir.

Yıkanması zarar vermeyen yaranın üzerine mesh eden hata etmiştir. Bu durumda yaranın yıkanması gerekir. Yaranın alanından daha geniş bir yere sargı sarıp da

¹⁵⁶ Kudûrî, a.g.e, I, s. 17-18; Serahsî, a.g.e, I, s. 102; Kâsânî, a.g.e, I, s. 10; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 157; Bilmen, a.g.e, s. 88-89; Döndüren, a.g.e, s. 157-158.

¹⁵⁷ Mesh etme farz miktarı elin parmaklarından üçünün miktarı kadardır. Kerhi'ye göre de üç ayak parmağı kadardır. Mevsilî, a.g.e, I, s. 48.

sargının az bir yerine mesh eden kişi hata etmiştir. Zira sargının tamamına veya çoğuna mesh edilmesi gerekir.¹⁵⁸

Mestin süresinde hata

Abdest alıp mest giydikten sonra abdest bozulunca süresi başlayan mestin üzerine, mukim kimseler bir gün bir gece, yolcu kimseler de üç gün üç geceye kadar mesh edebilir.¹⁵⁹ Bu konudaki hatalar, mest üzerine mesh etmenin süresi bitmediği durumda bitti zannı ile veya süre bittiği durumda da bitmedi zannı ile hareket edilmesinden kaynaklanır. Örneğin:

Yarası iyileşmeden üzerindeki sargının düşmesiyle abdestin bozulduğunu zanneden ve yeniden abdest alan kişi hata etmiştir. Çünkü sargı veya yaranın üzerine meshin süresi yaranın iyileşmesiyle son bulur ve yara iyileşmeden sargının düşmesiyle abdest bozulmaz.¹⁶⁰

3.1.2.1.2. Gusülde hata

Hadesten temizlenmede büyük temizlik anlamında kullanılan gusül abdesti ile kişi namaz kılma, Kur'ân okuma ve Kâbe'yi tavaf etme gibi ibadetleri yapabilmeye hazır hâlde gelir. Gusül abdesti su ile yapılır. Su olmadığı veya suyu kullanma durumu olmadığında ise teyemmüm ederek gusül abdestinin yapılmasıyla yapılabilecek iş ve ibadetler yerine getirilir. Bu bölümde gusül ile ilgili genel hükümler ile guslû gerektiren durumlar ve guslûn alınışındaki hatalar ele alınacaktır.

3.1.2.1.2.1. Gusül ile ilgili genel hükümler

Gusül; hükmi kirlilik olan cünüplük hâli ile hayız ve nifas hallerinden dolayı ağız ve burunla birlikte bütün bedenin yıkanmasını ifade eder.¹⁶¹ Guslûn farziyeti, Maide suresi altıncı ayet-i kerimede ifadesini bulmuştur. Guslû gerektiren durumlarda, erkek ve kadınlar namaz kılamaz, Kur'ân'a el süremez, Kur'ân okuyamaz, Kâbe'yi

¹⁵⁸ Kâsânî, a.g.e, I, s.14.

¹⁵⁹ Mukim ve seferlikte süreyi değerlendirme hususunda vaktin sonuna itibar edilir. Serahsî, a.g.e, I, s. 103 ; Kâsânî, a.g.e, I, s. 8.

¹⁶⁰ Yaranın iyileşmesi ile yara üzerindeki sargıya meshin de süresi biter ve yaranın iyileşmesi sebebiyle düşen sargıdan dolayı da mesh bozulur. Kâsânî, a.g.e, I, s. 14; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 159.

¹⁶¹ Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen ez-Zeylaî, **Tebyinü'l-Hakaik Fi Şerhi Kenzü'd-Dekaik**, Daru'l-Kütübü'l-İslami, Kahire 1313, I, s. 15.

tavaf edemez ve özellikle kadınlar oruç da tutamaz.¹⁶² Gusül abdestininalınmasını gerektiren durumlarda¹⁶³ve gusül abdestinin alınışında bazı yanlış anlayış veya uygulamalarla karşılaşılabilir.

3.1.2.1.2.2. *Guslû gerektiren durumlarda hata*

Gusül alması gereken kişilerin gusletmemesi, gusletmesi gerekmeyen kişilerin de “gusül gerekir düşüncesiyle” gusletmeleri hatadır. Örneklerle açıklanacak olursa:

Cünüp olan erkek, cünüp olmadığı şüphesiyle, hayız veya nifas hâli biten kadın da bu hâllerinin bitmediği zannına kapılarak gusletmezse hata eder. Çünkü bu durumlarda gusül gerekir.

Uyandığında üzerinde ıslaklık görüp ıslaklığın da meni olduğunu anlayan, fakat ihtilâm olduğunu hatırlamayan ve bu sebeple gusletmeyen kişi hata etmiş olur.¹⁶⁴ Çünkü uyandığında üzerinde meni olan kişi ihtilâm olduğunu hatırlamasa da gusletmelidir.

Erkeğin cünüp olmadığı hâlde kendini cünüp zannedip gusletmesi veya kadının da hayız veya nifas süreleri bitmediği hâlde, bitti zannedip gusletmesi, kişilerin zorunlu olmadıkları şeye kendilerini zorunlu hissetmesi vesveseye ve belki de suyun israf edilmesine yol açacağından hataya sebebiyet vermiş olur.

Cinsel ilişki sonrasında gusletmek için istibra yapmayan (yürümeden, uyumadan veya idrarını yapmadan gusleden) daha sonra da meni sızıntısıyla karşılaşan kişi tekrar gusletmezse hata etmiş olur.¹⁶⁵ Çünkü bu durumda yeniden gusül gerekir. Fakat ilişki sonrası istibra yaptıktan sonra gusleden sonra da meni sızıntısıyla

162 Bkz; Kâsânî, a.g.e, I, s. 34-38; Mevsîlî, a.g.e, I, s. 11-13; Şürûnbulâlî, **Nuru'l-İzâh ve Netaicü'l-Ervah**, s. 28; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 21-26; Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, I, s. 237.

163 Guslû gerektiren durumlar: Şehvetle meninin akması, rüyada ihtilâm olduğunu hatırlamak ve cinsel ilişkide bulunmak. Serahsî, a.g.e, I, 45-47.

164 Mevsîlî, a.g.e, I, s. 12.

165 İlişki sonrasında gusletmek için de meni akıntısının kesilmesi yürüme, uyuma veya idrar yapma gibi durum veya fiillere bağlıdır. Abdest bozduktan sonra dışkı veya idrarın kesilmesi için bir süre beklemeyi veya bu amaçla yapılan bazı davranışları ifade eder istibra terimini hem abdest hem de gusül açısından değerlendirilmelidir. Şürûnbulâlî, a.g.e, I, s.17; İbni Âbidin, a.g.e, I, s.344.

karşılaşan kişi, yeniden gusül gerekir diyerek gusletmeye kalkarsa hata etmiş olur. Çünkü bu durumda yeniden gusül gerekmez.¹⁶⁶

Kişi şehvet duyarak menisi akmadan ihtilâm olsa sonra abdest alıp namaz kıldıktan sonra menisi aksa ve de gusledip namazını iade etse hata etmiş olur. Bu durumda gusül gerekir fakat namazın iadesi gerekmez. Zira meni akıntısından sonra kişi cünüp olmuştur. Öncesindeki namazı geçerlidir.¹⁶⁷

Kadın hayız günlerinde, kanın kesilmesiyle hayız süresi bitti zannına kapılarak, ibadet etmeye başlar, sonra kan gelince de kendisini hayızlı kabul etmezse hata etmiş olur. Çünkü hayız süresi içinde kanın kesildiği günlerde kadın, hükmen hayızlı kabul edilir.¹⁶⁸ Âdet dönemi bittiği hâlde, gelen kan sebebiyle, âdetinin devam ettiği zannına kapılarak temizlenmeyen ve namazlarını kılmayan kadın da hatalıdır. Bu durumda kadın özür sahibidir. Hayız süresinin bitmesiyle gusletmeli ve her namaz vakti için de abdest alarak ibadetlerini yerine getirmelidir.¹⁶⁹

3.1.2.1.2.3. Guslün alınışında hata

Guslederken farzları yerine getirmede bilgi eksikliği sebebiyle bazı eksiklikler olabilmektedir. Bu eksiklikler ya giderilir veya yeniden gusledilir.¹⁷⁰ Bu konuya şu örnekler verilebilir:

Kadın, saçları sık ve örgülü olduğu hâlde, saçlarını çözmeden gusleder, su da saçların altına ulaşmaz, ama kadın guslünün tam olduğunu düşünür ve bu gusülle de namaz kılsa sonra farkına vardığında ya o saçlarının altını yıkaması veya yeniden gusletmesi ve de kıldığı namazı iade etmesi gerekir.

Guslederken ağız ve burnuna su veren fakat vücudunu yıkarken bazı yerlerin kuru kaldığını fark etmeyen gusülde hata etmiş olur. Bu durumda kuru kalan yerleri yıkamalı ve varsa kıldığı namazını iade etmesi gerekir.

¹⁶⁶ İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 62.

¹⁶⁷ İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 61.

¹⁶⁸ Serahsî, a.g.e, I, s. 156.

¹⁶⁹ Serahsî, a.g.e, I, s. 156; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 160.

¹⁷⁰ Guslün farzları, ağza, burna su vermek ve bütün vücudu yıkamaktır. Kudûrî, I, s.12

3.1.2.1.3. Teyemmümde hata

Kast etme anlamına gelen teyemmüm, su bulunmadığı veya suyu kullanma imkânı olmadığı durumlarda abdest veya guslün yerine geçen bir hükmî temizlik çeşididir.¹⁷¹ Teyemmüm temiz toprağa¹⁷² sürülen ellerle, yüzün ve kolların mesh edilmesinden ibarettir.¹⁷³ Teyemmümle ilgili hatalar ise teyemmümün şartları ve teyemmümü mübah kılan durumlar ile teyemmümü bozan durumlarda gerçekleşir.

3.1.2.1.3.1. Teyemmümün şartlarında veya mübah kılan durumlarda

Suyun bulunmaması, kullanma imkânının olmaması veya su kullanınca hasta olmaktan, hastalığın uzaması veya artmasından yahut da ölmekten korkmak gibi durumlarda teyemmüm etmek caizdir.¹⁷⁴ Suyun bulunmaması, suyun kişiden bir mil (1848 metre veya 4000 adım) mesafeden daha uzak olması veya hükmen varlığının bilinmemesidir. Kullanma imkânının olmaması ise, suyun yetersiz olması, su bulunduğu halde kullanabilecek güce veya yardımcıya sahip olamama, suyun fahiş fiyatla satılması veya abdest uzuvlarının yarısı ya da çoğunun yaralı olması gibi durumlardır.¹⁷⁵ Bu konuda hata ile ilgili şu örnekler verilebilir:

Yanında su bulunmayan kişinin etrafında suyun bulunup bulunmadığını araştırmadan teyemmüm etmesi hatadır. Çünkü önce suyu araştırmak gerekir. Suyu kullanmaktan aciz olan ve yardım alabileceği kişiler de bulunduğu halde onlardan yardım istemeden teyemmüm eden kişi de hata etmiştir. Önce yardım itmesi ve yardım edilmezse teyemmüm etmesi gerekir. Su kullanarak abdest veya gusül aldığında hasta olacağını kesin olarak bilen ve buna rağmen abdest alan kişi hata etmiştir. Çünkü bu durumda teyemmüm etmek gereklidir. Abdest uzuvlarının yarısından çoğu yaralı olduğu halde, yaralı yerleri yıkayarak abdest alması gerektiği zannına kapılıp

171 Kişi aldığı teyemmüm ile dilediği kadar farz veya nafil namaz kılabilir. İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 137.

172 Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre kum, taş, kireç, gibi yer cinsinden olan şeylerle teyemmüm etmek caizken, Ebu Yusuf'a göre sadece toprak ve kum ile teyemmüm edilir. Kudûrî, a.g.e, I, s. 15

173 "Ey iman edenler! ... bu hallerde su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin de yüzünüzü ve (dirseklere kadar) ellerinizi onunla meshedin..." Maide, 5/6

174 Bkz. Kudûrî, a.g.e, I, s. 15-16; Serahsî, a.g.e, I, s. 114-115; Kâsânî, a.g.e, I, s. 46-49; Mevsilî, a.g.e, I, s. 21; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 124. vd.

175 Abdest uzuvlarının yarısı veya çoğu yaralı olan kimse, teyemmüm eder. Yarıdan azı yaralı olan kişi ise yaralı olan yerleri mesheder, fakat teyemmüm edemez ve de sağlam olan yerleri yıkar. Serahsî, a.g.e, I, s. 114.

abdest alan kişi de zannında hata etmiştir. Bu kişinin de teyemmüm etmesi gerekirdi.¹⁷⁶

Hanefilere göre Kur'ân'a el sürmeye niyet ederek teyemmüm edip namaz kılan kişi hata etmiştir ve namazı geçersizdir. Zira bu kişi niyetinde hata etmiştir. Kur'ân'a el sürmek, ezan okumak veya kamet getirmek niyetiyle yapılan teyemmümle namaz caiz değildir.¹⁷⁷

Teyemmümle bayram veya cenaze namazını geçerli olmaz düşüncesiyle abdestle meşgul olma durumundan dolayı bu namazları kaçırın kişi de hata etmiştir. Bu namazlar, tekrarı söz konusu olmadığından teyemmüm edilerek cemaatle kılınabilir.¹⁷⁸ Bu durumda tevbe etmesi gerekir.

3.1.2.1.3.2. Teyemmümü bozan durumlarda hata

Gusletmesi gereken kişinin, yanında gusledecek kadar su bulunmadığında teyemmüm edip daha sonra abdesti bozulduğunda, yanında abdest alacak kadar su varken abdest almayıp teyemmüm ederse teyemmümü geçersizdir. Zira yanında abdest alacak kadar su olanın, suyu kullanma imkânı da varken teyemmümü caiz değildir.¹⁷⁹

Gusül veya abdest alması gerektiği halde abdest veya gusül almadan, teyemmümle namaz kılabilceği düşüncesiyle namaz kılan veya abdest azalarının çoğunluğundaki yaraları iyileştiği halde teyemmüm ederek namaz kılmaya devam eden kişi hata etmiştir. Bu durumlarda kişinin abdest alarak namaz kılması gerekir.¹⁸⁰

Sonuç olarak; hata, kirlilik/necaset durumunu temiz hale getirmezken temiz ya da abdestlilik hâlini de necis veya hades durumuna getirmemektedir. Hadesten konusunda meydana gelen hatanın genel itibariyle bir etki yoktur.

¹⁷⁶ Serahsî, a.g.e, I, s. 112-115.

¹⁷⁷ Nafile namaz kılma niyetiyle teyemmüm eden onunla farz kılabilir. Serahsî, a.g.e, I, s. 117; Kâsânî, a.g.e, I, s. 52; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 130-129.

¹⁷⁸ Kudûrî, a.g.e, I, s. 15-16; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 138.

¹⁷⁹ Serahsî, a.g.e, I, s. 114.

¹⁸⁰ Kâsânî, a.g.e, I, s. 57.

3.2. Namazda Hata

İslâmın temel ibadetlerinden de biri olan namaz ibadeti,¹⁸¹ mü'min'in Allah'a itaatinin, O'nu anmasının ve emrini yerine getirmesinin bir ifadesidir.¹⁸² Namaz ibadetinin geçerli olması için bazı hükümlerinin olduğu gibi bu ibadeti bozan bazı durumlar da vardır. Namaz ibadetindeki hatalar da bazen namazın geçerliliği ile ilgili konularda ortaya çıktığı gibi bazen de namazı bozan durumlarda ortaya çıkmaktadır.

3.2.1. Namazla İlgili Fıkḥî Hükümler

Namazın geçerli olabilmesi farz ve vaciplerinin yerine getirilmesine bağlıdır. Kasıt, unutma veya hata sebebiyle namazın farz ve vacipleri yerine getirilmediğinde ya namaz bozulur ya da namazın iadesi gerekmektedir. Namazın hükümleri ile ilgili Hanefilere göre farzları, vacipleri ve namazı bozan durumlar şunlardır:

Hanefilere göre namazın farzları şunlardır:

Namazın farzları, şartları ve rükünleri olarak ikiye ayrılır. Namazın şartları namaza başlamadan önce tamamlanmış olması gereken farzlardır. Rükünleri ise namaz eda edilirken yerine getirilmesi gereken farzlardır. Bunlardan herhangi birinin terkiyle namaz batıl olur. Bununla birlikte rükünlerden herhangi birinin iade durumu varsa da namaz fasit olur. Namazın şartları; hadesten ve necasetten taharet, setr-i avret, istikbal-i kible, vakit ve niyettir. Rükünleri ise iftitah tekbiri, kıyam, kıraat, rükû, secde ve ka'de-i ahiredir.

Hanefilere göre namazın vacipleri şunlardır:

Namaza başlarken 'Allah' ismiyle birlikte 'Ekber' sözünün söylenmesi, Fatiha' süresinin okunması ve tekrar edilmemesi, Fatiha'dan sonra bir sure veya ayet okunması, farz namazlardaki kıraatin ilk iki rekâta okunması, cemaatle kılınan namazlardan, gece namazlarının ilk iki rekâtını açıktan, diğer rekâtlarıyla gündüz namazlarının bütün rek'atlarındaki okumanın gizli yapılması, Cuma ve bayram

181 "İslâm beş şey üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka bir ilâh bulunmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak." Buhârî, "İman", 1; Müslim, "İman", 5

182 "Benî anmak için namaz kıl" Taha; 20/14; "O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes" el-Kevser; 108/2

namazları ile ramazan ayında kılınan teravih ve vitir namazının bütün rek'atlarındaki okumanın açıktan yapılması, yalnız namaz kılanların gece namazlarında dilerse gizli, dilerse açıktan okuması ve gündüz namazlarında gizli okuması, (farz ve nafile namazlarda da hüküm aynıdır). Vitir namazında kunut tekbirinin getirilmesi ve kunut duasının okunması, secde esnasında alınla birlikte burnun yere konulması, üç ve dört rek'atlı namazların birinci oturuşunun yapılması, namazların ilk ve son oturuşlarında Tahiyât duasının okunması, okunan secde ayetinden dolayı tilâvet secdesinin yapılması, yapılan hatadan dolayı sehiv (yanılma) secdesinin yapılması, namazın farzları arasında tertibe (sıraya) riayet edilmesi, tadil-i erkâna riayet edilmesi, bayram namazlarında ziyade tekbirlerin alınması, vaciplerin yerinde yapılması ve namazın sonunda "esselâm" diyerek selam verilmesidir.¹⁸³

Namazı bozan bazı durumlar şunlardır:

Namazda yapılmaması gereken ve namaz ile bağdaşmayan bazı durumlarda namaz bozulmaktadır. İleride geleceği üzere bu durumlarda hatanın, namazı bozan durumlarda sonuca etkisi yoktur. Namaz ile bağdaşmayan bu durumlardan başlıcaları şunlardır:

Namazda, şart ve rukünlerden birinin terki, namazdakonuşma ve konuşma anlamına gelecek sözler söyleme, amel-i kesirde bulunma, özürsüz olarak yürümek, bir şeyler yemek ve içmek, göğsü özürsüz olarak kıbleden çevirmek, abdesti bozan bir durumun meydana gelmesi, namazda bayılma ve delirme, dört rekâtı namazı iki rekât sanarak ilk oturuşta selam vermek, imamından önce bir rükün eda etmek ve namazda iade etmemek ve imamından başkasının okuyuşunda önünü açmaktır.¹⁸⁴

3.2.2. Namazın Farzlarında Hata

Genel olarak ifade edilecek olursa, farzlardaki hatalar namazın şartlarında bir eksiklik şeklinde meydana gelmişse namaz fasit / batıl olmaktadır. Eksiklik rükünlerde ise bazı durumlarda namaz bitmeden telafi etme imkânı vardır.

¹⁸³ Damad Efendî, a.g.e, I, s. 88-89.

¹⁸⁴ Bilmen, a.g.e, s. 234-238.

3.2.2.1. Namazın şartlarında hata

Namazın şartları, namaza başlanabilmesi için yerine gelmesi veya getirilmesi gereken farzları ifade eder. Şartlarla ilgili olarak, hades ve necasetten taharetteki hata durumları, temizlik bahsinde ele alınmıştı. Bu kısımda setr-i avret, istikbal-i kible, vakit ve niyet şartlarındaki hata hususu ele alınacaktır.

3.2.2.1.1. Örtünmede (setr-i avret) hata

Namazda örtülmesi gereken yerler; erkeklerde göbek ile diz kapağı arası, kadınlarda ise el, ayak ve yüzün haricindeki bütün bedendir. Avret yerlerinin açılması ile ilgili hatalar ya namazı bozmakta veya namazı mekruh kılmaktadır. Şöyle ki; namaz dışı bir hareket sebebiyle avret bölgesi açılmışsa namaz bozulur. Eğer dış kaynaklı bir sebeple avret yeri açılır da hemen kapatılırsa bozulmaz. Fakat bu yer, avret bölgesinin dörtte biri kadar olur ve bir rükün eda edecek kadar da açık kalırsa namaz bozulur.¹⁸⁵

3.2.2.1.2. Kibleye yönelmede (istikbal-i kible) hata

Namaz kılacak kişinin, kibleye¹⁸⁶ yani Kâbe tarafına yönelmesi farzdır.¹⁸⁷ İstikbâl-i kibleyi bilmeyen kimsenin, sorabilecek kişi bulduğunda kibleyi sorması, sorabilecek kimse yok ise Kible yönünü araştırması ve araştırdıktan sonra da hâsıl olan zann-ı galibine göre namaz kılması gerekir. Hanefî fıkıh kitaplarında, kible konusundaki hatalar genellikle, sormadan, araştırmadan namaza durulup namaz esnasında veya namaz sonrasında hatanın farkına varılmasının sonuçlarıyla ilgilidir. Kibleye yönelme konusunda hata ile ilgili olarak verilen örnekler şunlardır:

Kibleyi araştırarak namaz kılmada

Bulunduğu yerde mukim, hasta veya yolcu olan ve kibleyi bilmeyen kişinin şehirde veya sahrada, gece veya gündüz, yanında bilen veya sorabileceği bir kişi olmayan ya da kibleyi tayin edebileceği herhangi bir nesne bulamayanın kibleyi araştırarak tayin

¹⁸⁵ Serahsî, a.g.e. I, s. 196; Kâsânî, a.g.e. I, 116-117.

¹⁸⁶ Vehbe Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslamiyyü ve Edilletühü**, 10 c. Daru'l-Fikr, Dimeşk, I, s. 757; Mehmet Keskin, **Şafii Fıkhi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016, I, s. 227.

¹⁸⁷ Kible tarafına yönelmek namazın şartlarından olması sebebiyle zaruret olmaksızın göğsünü kiblede başka tarafa çevirmek namazı bozar. Namazı bozmadaki sınır ise göğsün, Kâbe'nin bulunduğu noktadan 45 dereceden daha fazla sapmasıdır. Komisyon, **İlmihal**, I, s. 231.

etmesi gerekir. Araştırma sonrasında da hâsıl olan kuvvetli kanaate göre de namaza durmalıdır. Buna rağmen namaz esnasında kıblenin hatalı olduğu anlaşılırsa doğru olan tarafa yönelinir ve namaza bu şekilde devam edilir. Bununla birlikte namaz bittikten sonra, yanlış tarafa dönüldüğü anlaşılırsa da namaz sahihtir ve namazın iadesi gerekmez.¹⁸⁸

Kıbleyi bilmeyen kişi, kible tarafını araştırır ve araştırma sonucunda ortaya çıkan kanaatinin tersi olan bir yöne dönerek namazını kılarsa (kıbleye isabet etmiş olsa bile) bu kişinin namazı fasittir. Çünkü kişi araştırdığı yöne değil de, bu yönden farklı bir tarafa dönerek namazını kılmıştır.¹⁸⁹

Kıbleyi araştırmadan namaz kılmada

Kıblenin yönünü bilmeyen kişi, sormadan ve gerekli araştırmayı yapmadan, zann-ı gâlibine göre namaz kılmış olursa hata etmiştir. Klasik fıkıh kitaplarında kişinin kıbleyi bilmediği yerde, önce bulunan kimselere sorması, bu kişiler cevap vermezlerse o zaman araştırması gerektiği ifade edilmektedir. Bu sebeple bulunduğu yerdeki kişilere sormadan kendi araştırmasına göre namaz kılan ve yanlış tarafa yönelen kişi hatalıdır ve bu hatası, namazı iade etmesini gerektirir.¹⁹⁰ Ancak günümüzdeki ölçüm teknikleri bir hayli gelişmiş olduğundan kıbleyi tesbit için kible saati gibi güvenilir metotların kullanımı kible yönünü sorma ile aynı derecede olmalıdır. Bu sebeple yukarıdaki kuralı şöyle güncellemek gerekir. Bilimsel veriler ile kible tayini yapma imkânı olduğu halde bu imkânı değerlendirmeyip sadece zihnî faaliyetler (gölge, güneşin konumu vs) ile kible tayininde bulunarak namaz kılan kimsenin hata ettiği ortaya çıksa namazını iade etmesi gerekir.

188 Kudûrî, a.g.e, I, s. 26; Serahsî, a.g.e, I, s. 215-216; Kâsânî, a.g.e, I, s. 107; Mevsilî, a.g.e, I, s. 47; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 272; Abdülazîz el-Buhârî, a.g.e, III, s. 85.

189 Kâsânî, a.g.e, I, s. 119; Heyet, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, s.64

190 İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 271.

Öte yandan kıblenin bulunduğu taraf ile ilgili şüphe eden kişi, araştırmadan namaza durur, sonra da isabet ettiği veya zann-ı gâlibine göre doğru tarafa döndüğünü anlarsa o kişinin namazı caizdir.¹⁹¹

Yanlış tarafa yönelen imama tabi olmada

Bir topluluk karanlık veya bulutlu bir gecede bulunur da hiçbirisi kıblenin bulunduğu yönü bilmezse, herkes araştırmasına göre kibleye yönelir. Eğer bu topluluk, içlerinden birini imam olarak tayin edip ona tabi olurlar ve namaz sonrasında farklı farklı yönlere dönerek veya kible tarafına dönmeden namaz kıldıklarının farkına varırlarsa kible tarafında imamın önüne geçen hariç namazları sahihtir.

İmamın namazda iken yönünü değiştirmesi konusunda şu örnek verilmiştir:

Bir imamın, kibleyi araştırıp elde ettiği sonuca göre namaza durması ve namazda yanlış tarafa yöneldiğini anlayıp doğru tarafa yönelmesi durumunda, imamın önce yanlış tarafa yöneldiğini bildiği halde ona tabi olan cemaatin namazı fasittir. Bu durumda cemaatin namazının fasit olmasının sebebi yanlış tarafa yönelerek namaza başlayan imama, uyma hatasına düşülmesidir. Böyle bir durumdaki imama uymuş olan lâhikin¹⁹², namazın kazaya kalan kısımlarını tamamlamak için tekrar imama uyduğunda namazı bozulmuş olur. Mesbûkun¹⁹³ ise namazı bozulmaz. Burada lâhikin, imamına kible yönündeki muhalefeti sebebiyle namazı bozulurken, mesbûkun namazının bozulmaması ise imama tabi olarak yanlış tarafa yönelerek namaz kılmaya devam etmesindendir.¹⁹⁴

Namazda iken abdestin bozulduğunu zannedip abdest almak için namazdan ayrılıp göğsün kiblede çevrilmesi durumu mescitte vuku bulduğunda, Zâhirü'r-rivâyeye göre namaza devam edilebileceği fakat İmam Muhammed'e göre devam edilemeyeceği ve muteahhirunun görüşünün de ikinci görüş olduğu görülmektedir.

191 Bu kişinin kılmış olduğu namaz, kibleye isabet etse de, İmam Serahsi'ye göre caiz değildir. İbn Nüceym, **el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik**, 8.Baskı, Dârü'l Kutubi'l İslamiyye, I, s. 305; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 271.

192 Lâhik (لاحق):Namaza imamla başladığı halde bazı mazeretler sebebiyle namaza ara vermek zorunda kalıp namazın bir kısmını yalnız başına kılan kişidir.

193 Mesbûk (المسبوق):İmama ilk rekâttan sonra uyan kişidir.

194 Ebi Bekr b. Ali b. Muhammed, el-Haddadî, **el-Cevheretü'n-neyyire**, Matbaatü'l Hayriyye, 1322, I, s. 49; Serahsî, a.g.e, I, 42; Ebü'l-Berekât en-Nesefî, Tebyinü'l-Hakaik, I, s. 397; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 184.

Namaz kılanın bu durumundaki hatalı zannı, namazının bozulmaması konusunda mazeret olmamaktadır.

Zahiru'r Rivayeye göre, daha mescitte iken abdesti bozuldu zannıyla göğsünü kıbleden çevirir sonra ise abdestinin bozulmadığını anlarsa namazına devam eder. Mescitten çıktıktan sonra abdestinin devam ettiğini anlarsa artık namaza dönemez. İmam Muhammed'e göre göğsünü özürsüz olarak kıbleden çevirdiğinden dolayı namazı bozulur. Bu kişinin durumu abdesti bozuldu zannı ile veya elbisesinde necasetin varlığından dolayı yahut da teyemmümlü iken serabı su zannetmesi sebebiyle namazdan ayrılanın durumu gibidir. Bu sebeple mescitte veya dışında, zannettiği şeyin yanlışlığını anlasa da namaza dönemez.¹⁹⁵

3.2.2.1.3. Namaz vaktinde hata

Vakitlerle ilgili hatalar; namaz vakti girmeden vakit girdi zannı ile kılınan namazlarda ve namazın müstehap veya mekruh vakitlerini yanlış anlama sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Namaz vakitleri sünnet ile belirlenmiştir.¹⁹⁶ Namaz için vaktin girmesi sebep olduğundan vakit girmeden herhangi bir farz namazın kılınması caiz değildir. Vakti girdi zannı ile bu namazları kılan kişi de hata etmiştir. Vakti girince iade eder.¹⁹⁷

Namazların müstehap ve mekruh vakitleri ile ilgili de hata yapılabilmektedir. Örneğin sabah namazını müstahap vaktinde (isfar) kılma düşüncesiyle güneşin doğmasına kadar veya ikindi namazını müstahap vaktinde kılma niyetiyle güneşin batmasına yakın bir zamana kadar geciktirmek hatadır. Çünkü bu vakitlerde namaz kılmak tahrimen mekruhtur.¹⁹⁸

3.2.2.1.4. Niyette hata

İbadetler için niyet şarttır. Niyetle ilgili hatalar imama tabi olmada ve kılınacak olan namazın tayininde ortaya çıkmaktadır.

¹⁹⁵ Kâsânî, a.g.e, I, s. 223; Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Kaşgari, **Münyetü'l-Müsallî ve Gunyetü'l-Müntedi**, Daru'l-Kalem, Şam, I, s. 231; İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 630; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmet el-Bâbertî, **el-İnâye Şerhu'l-Hidâye**, Cilt:10, Daru'l-Fikr, I, s. 382.

¹⁹⁶ Buhari, *Mevâğitü's-Salâh*, 1; İbni Mâce, "Kitâbü's-Salâh", 1; Döndüren, a.g.e, s. 190.

¹⁹⁷ Kâsânî, a.g.e, I, s. 107.

¹⁹⁸ Mevsîlî, I, s.40

Bu konu ile ilgili verilen hata örnekleri şunlardır:

İmamla birlikte cuma namazı kılarken muktedi (imama uyan kişi) vakitte yanılıp öğle namazını kılmaya niyet etse namaz fasittir. Çünkü imamın namazından başka bir namaza niyet etmiştir. Kişi “Ahmed’e” uydum diye niyet edip de imam, “Hasan” çıkarsa uyması sahih olmaz. Çünkü uymaya niyet ettiği kişi ile imam olarak ortaya çıkan kişi birbirinden farklıdır.¹⁹⁹

Öğle namazı vakti çıktığı halde daha vakit çıkmamıştır, diyerek öğle namazını eda niyetiyle kılan kişi veya ikindi vakti girmediği halde ikindi vakti girmiştir, zannıyla öğleyi kaza etme niyetiyle kılan kişi niyette hata etmiştir. Fakat kılınan namazlar geçerlidir. Çünkü vakit çıktıktan sonra eda niyetiyle bile olsa kılınan namaz kaza namazı olur. Vakit içerisinde kaza niyetiyle kılınan namaz da eda edilmiş olur. Dolayısıyla eda ve kaza hususundaki hata namazı ifsat etmemektedir.²⁰⁰

Öğle namazını kılmaya niyet ederken “ikindi namazına” diyen veya ikindinin farzını kılmaya niyet edeceği sırada diliyle “ikindinin sünnetini” diyen kişinin, dili ile söylediğine itibar olmaz. Bu durumda kalbindeki niyet geçerlidir. Zira dil sürçmesi niyete etki etmeyen bir hatadır.²⁰¹

Namazda niyet değiştirmede hatanın etkileri şu şekildedir:

Öğle namazını kılarken hangi namazı kıldığını hatırlamayıp veya başka bir namazı kıldığını zannedip ikindi namazına veya başka bir namaza niyetlenerek tekbir alan kişinin namazı bozulur. Fakat öğle namazını kılarken ikinci rek’atında, öğlenin tekrar farzını kılmaya niyet edip tekbir alan kişi namazına devam eder. İkinci niyet ve tekbirinden önceki kılmış olduğu rek’atı da namazına katarak, namazını tamamlar. Eğer ikinci tekbirden sonraki üçüncü rekâta ayağa kalkıp namaza devam ederse namazını bozmuş olur. Çünkü ikinci tekbirden önce kılmış olduğu bir rek’at o namaza dâhildir. Bu sebeple bu rekât kendisinin dördüncü (son) rekâtı olmaktadır.²⁰²

199 Kâsânî, a.g.e, I, s. 128-129, II, s. 88; Damad Efendi, a.g.e, I, s. 86.

200 Bilmen, a.g.e, s. 124.

201 Bilmen, a.g.e, s. 123.

202 İbn Nüceym, **Bahrü’r-Râik**, II, s, 10-11.

Cenaze namazında, cenazenin erkek veya kadın olduğunu bilmeden erkek zannıyla kadına, kadın zannıyla erkek cenazesi için namaz kılmaya niyet edenin namazı geçersizdir. Zira cenaze namazı kılarken cinsiyetin tayinindeki hata namazı ifsat etmektedir.²⁰³

3.2.2.2 Namazın Rükünlerinde Hata

Namazın farzlarının yapılmaması ile ilgili genel kural şudur: Namazın rükünü olan farzların, bilerek veya yanılarak terki hâlinde namaz bozulur ve iadesi gerekir. Rükünlerin, geciktirilmesi durumunda ise sehiv secdesi gerekmektedir.²⁰⁴

3.2.2.2.1 İftitah tekbirinde (tahrime tekbiri) hata

Hanefî mezhebinde namaza tekbir “Allâhü Ekber” diyerek başlamak namazın farzlarındandır.²⁰⁵ Bu tekbire fıkhîta iftitah veya tahrime tekbiri denilmektedir. Tekbirin alınmasında ve tekbirin lafızlarını telaffuz etme konusunda çeşitli hatalar olabilmektedir. Bu konu ile ilgili verilen hata örnekleri şunlardır:

Cemaatle namazda bir rek’ata yetişmiş olabilmek için imam rükûdan kalkmadan evvel iftitah tekbiri alıp rükûa gitmek gerekir. Ancak böyle bir durumda iftitah tekbirini ayakta almaya başlayıp da rükûda bitiren kimse iftitah tekbirini iptal eder. Çünkü iftitah tekbir kıyam hâlinde alınmalıdır. Bu sebebeyle iftitah tekbiri ayakta tekrarlanmalıdır.

İftitah tekbirini alırken lafızların telaffuzunda şu hatalar ortaya çıkmaktadır:

(الله) Allâh kelimesinin başındaki “ا” hemze’nin uzatılarak okunmasıdır. Zira Allah ismindeki uzatma “Allah en büyük müdür” şeklinde Allah’ın büyüklüğüyle ilgili bir şüphe belirtir. Bu durum kasıtlı okunduğunda ise küfre yol açar.

(أكبر) Ekber kelimesinin başındaki “ا” veya ortasındaki “ب” harfinin “üstününün” uzatılarak okunmasıdır. “Ekber” deki “ا” “hemze”nin “üstünü”nün uzatılmasıyla

²⁰³ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, I, s. 423.

²⁰⁴ Sehiv secdesi ile ilgili bakınız; Kudûrî, a.g.e, I, s. 24; Kâsânî, a.g.e, I, s. 165; Mevsilî, a.g.e, I, s. 72-74; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 429-503, vd.

²⁰⁵ Ebû Hanîfe ve Ebu Yusuf’a göre iftitah tekbiri namazın şartıdır. İmam Muhammed’e göre de namazın rükünü kabul edilmektedir. Bkz. Damad Efendî, a.g.e, I, s. 86.

namaza başlanmaz, küfür anlamına gelir ve bu şekilde bir okuyuş da yoktur. “ب” harfinin “üstünü”nün uzatılmasıyla da namaz bozulur. Zira “ekber” ismi çoğul hale gelir de “en büyükler” anlamı ortaya çıkar bu da uygun değildir. Aynı zamanda “ب” harfinin “üstünü”nün uzatılmasıyla şeytanın evlatlarının isimlerinden birinin ismi söylenmiş olur.²⁰⁶

3.2.2.2.2. *Kur’ân okumada (Kıraat) hata*

Namazda kıyam esnasında Kur’ân ayetlerinin okunmasına kıraat denir. Kıraat cumhura göre namazın rükünlerindendir. Nafile ve vitir namazlarının bütün rekâtları ile farz namazların herhangi iki rekâtında kıraat farzdır. Farzların ilk iki rekâtındaki kıraat ise vaciptir.²⁰⁷ Ebû Hanîfe'ye göre farz olankıraatin miktarı bütün namazlarda uzun veya kısa olsun bir ayettir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre bütün rekâtlarda üç kısa ayet veya uzun bir ayettir. Ebû Yûsuf'un diğer görüşüne göre ise üç ayetten aşağısıyla kıraat gerçekleşmez. Mezhepte farz olarak kabul edilen kıraat miktarı bir ayettir²⁰⁸.

Kıyam esnasındaki kıraatin okunuşunda, harflerinde, kelimelerinde, harflerin ya da kelimelerin yerlerinin değişmesinde, i’rabında ve anlamın bozulması durumunda hatalar olabilmektedir. Bu okuyuş hatalarına fıkıhta "zelletü'l-karî" denilir. Fıkıh kitaplarında bu konu “namazı bozan şeyler” ve “kıraat hataları” ile ilgili bölümlerde yer alır. Kıraat hataları ile ilgili bölümlerde özellikle harf, kelime, ayet ve i’rabdaki değişikliklerin anlama, dolayısıyla namaza etkileri ele alınmaktadır. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre, hata sebebiyle oluşan anlam, kelimenin Kur’ân’daki anlamına uygunsa namazı bozmaz fakat Kur’ân’daki anlamına uygun değilse namazı bozar. Ebû Yûsuf’a göre anlamda aşırı derecede farklılık ortaya çıkıyorsa namaz bozulur. Yine Ebû Yûsuf’a göre, oluşan kelime Kur’ân’da bulunmuyorsa, anlam bozulmasa bile namaz bozulur.²⁰⁹

206 Ahmed b. Muhammed b. İsmâil, et-Tahtâvî, **Haşiyetü’t Tahtavî ala Merâkil Felâh Şerh-u Nûri’l-İzâh**, Muhakkik: Muhammed Abdülaziz Halidi, Beyrut, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1997, s. 279 Heyet, **el-Fetâva’l-Hindiyye**, I, s. 56.

207 İbn Nüceym, **Bahru’r-Râik**, I, s.210.

208 İbn Nüceym, **Bahru’r-Râik**, I, s. 309; Serahsî, a.g.e, I, s. 221; İbni Abidin, a.g.e, I, s. 446

209 Burhanuddin Muhammed bin Ahmed bin Abdulaziz bin Ömer bin Mazza, Ebû’l-Meâlî, **el-Muhitu’l-Burhanî fi’l-Fıkhi’n-Numanî**, Muhakkik: Abdülkerim Sami Cündi, 9 c. Beyrut, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2004, I, s. 323

Müteahhirun fakihler²¹⁰, bazen Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in görüşünü bazen de Ebû Yûsuf'un görüşünü kabul etmişlerdir.²¹¹

Bu bölümdeki hatalar; harfte, kelimedede, cümlede, ayetlerin okunmasında, vakıf, vasil, ibtida, şedde, med, i'rab, idgam, imale ve hazif başlıkları altında ele alınacaktır.

Hatalı okuma

Hatalı okuyuşlar harfde, kelimedede ve ayette olmak üzere üç başlık altında ele alınabilir.

1. Harfte hatalı okuma: Harflerin takdim – tehirinde, değişiminde ve harf üzerine harf ekleme durumlarında olur.

Harflerin takdim – tehirinde yani bulunduğu yerden önce veya sonra okunması durumundaki hata Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre namazı bozmaz. Ebû Yûsuf'a göre ortaya çıkan yeni kelime Kur'an'da var ise namazı bozmaz, yok ise namazı bozar.

Harfin değişiminde, asıl harf ile değiştirilen harflerin mahreci sıkıntısız bir şekilde ayırmak mümkünken asıl harfin yerine anlamı bozan başka bir harf getirilirse namaz bozulur. Örneğin (ص) yerine (ط)' nin getirilmesi durumunda (الصَّالِحَاتِ) yerine (الطَّالِحَاتِ) şeklinde okunmak namazı bozar. Harflerin değişiminde mahreci sıkıntısız bir şekilde ayırmak mümkün değilse (harflerin mahrecleri aynı veya yakınsa) fetva namazın bozulmaması yönündedir. Örneğin (ق) yerine (ك) harfinin okunması (فَأَمَّا (تَكْهَرُ) yerine (تَقْهَرُ) ayetinin (Duha, 93-9) ayetinin (الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ) okunması gibi.²¹²

Harf üzerine harf ekleme (ziyade) durumunda, anlam bozulmazsa namaz bozulmaz, anlam bozulursa namaz bozulur. (وَأَنَّهُ عَنِ الْمُنْكَرِ) (Lokman,31-17) ayetinde (وَأَنَّهُ) kelimesine (ي) harfinin eklenmesiyle (وَأَنَّهُ يَ) namaz bozulmaz. Fakat (وَزَرَّابِي مَبْنُوتَةٌ) (وَزَرَّابِي مَبْنُوتَةٌ) namaz bozulmaz.

210 Hanefi mezhebinde Ebû Hanîfe, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e ulaşanlara öncekiler "mütekaddimun"denilirken bunlardan sonra gelen fakihlere "sonrakiler" müteahhirun denilmiştir. Mütekaddimun ile müteahhirun arasındaki sınır hicri 300'dür. İlyas Kaplan, "Hanefi Mezhebinde Muteber Kaynaklar ve Mezhep İçi Tercihin İşleyişi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 18, 2011, s. 322.

211 Bkz. İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, 324-325; Ebü'l-Meâlî, *el-Muhitu'l-Burhanî* I, 319-335; Heyet, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, s. 79-82; Menderes Gürkan, "Zelletü'l-Kari", *DİA*, C:XXXIV, TDV., İstanbul, 2013, s. 225-227.

212 Ebü'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 319

(el-Gaşiye 88/16) ayetindeki (وَرَزَّابِي) kelimesinde (ي) harfinden sonra ikinci bir (ي)'nin eklenerek (وَرَزَّابِي) okunması ve anlamın değişmesiyle namaz bozulur.²¹³

2. Kelimede hatalı okuma: Anlamı birbirine yakın olan veya yakın olmayan kelimelerin yer değiştirmesi veya Kur'an'da benzeri bulunmayan bir kelimenin yerine başka bir kelimenin getirilmesi gibi durumlarda olabilir.

Anlamları birbirine yakın olan kelimelerin değişmesiyle namaz bozulmaz. (الْعَلِيم) yerine (الْحَكِيم) gibi. Anlamları birbirine yakın olup Kur'an'da benzerleri de bulunmaz ise, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre namaz bozulmaz. (الْفَاجِر) yerine (الْأَثِيم) gibi. Kur'an'da geçmekle birlikte anlamları birbirine zıt olan kelimelerin birbirlerinin yerine kullanılması namazı bozar. (الْعُسْر) yerine (الْيُسْر) gibi.

Anlamları birbirine yakın olmayan ve Kur'an'da da benzeri olmayan kelimelerin birbirinin yerine kullanılması durumunda ittifakla namaz bozulur. Anlamları birbirine yakın olmadığı halde Kur'an'da geçen ve itikaden küfrü gerektiren şekilde kelimelerin değiştirmesiyle ittifakla namaz bozulur. (غَافِلِينَ) yerine (فَاعِلِينَ) gibi.²¹⁴

Kelime veya cümlelerin yer değiştirmesinde (takdim veya tehir) anlam bozulmazsa namaz bozulmaz aksi durumda namazı bozulur. Örneğin (لَهُمْ فِيهَا شِهَاقٌ وَزَفِيرٌ) (Hûd, 11/106) ayetinden (شِهَاقٌ) ile (زَفِيرٌ) kelimelerinin yer değiştirmesi gibi veya (يَوْمَ تَبْيَضُّ) (يَوْمَ تَسْوَدُ وَجُوهٌ وَتَبْيَضُ وَجُوهٌ) (Âli İmrân, 3/106) yerine okunmasında namaz bozulmaz.²¹⁵

Anlam bozulursa namaz bozulur. Örneğin (إِنَّمَا ذَلِكَمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ) (Âli İmrân, 3/175) ayetini (إِنَّمَا ذَلِكَمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَخَافُوهُمْ وَلَا تَخَافُونَ) şeklinde değiştirerek okumak namazı bozar.²¹⁶

3. Ayetlerin sırasını değiştirme şeklinde hatalı okuma: Ayetin tamamı veya bir kısmı okunduktan sonra vakfe veya sekte süresi kadar beklendikten sonra diğer ayete başlanılırsa namaz bozulmaz. (إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ) (Asr; 103-2) dedikten sonra durup, (إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ) (İnfitar; 82-13) ayeti ile devam edilmesi gibi.

²¹³ Heyet, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, s. 80.

²¹⁴ İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 324.

²¹⁵ Ebü'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 329; Heyet, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, s. 80.

²¹⁶ Ebü'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 329

Şeddenin terk edilmesi veya şedde olmayan yerde harfin şeddeli okunmasıyla anlam değişmez ve okunan kelamın da güzelliği bozulmazsa namaz bozulmaz. Fakat anlam bozulur ve kelam da çirkin olursa âlimlerin çoğunluğuna göre namaz bozulurken bazılarına göre zorluğu gidermek için namaz bozulmaz. Fetva namazın bozulmaması yönündedir.²²¹

Bu konuda şu örnekler verilebilir;(قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ) (Nas; 114/1)ayetinde (رَبِّ) kelimesini şeddesiz okumak gibi. Bazı âlimlere göre namazı bozarken, çoğunluğa göre namazı bozmaz.

(فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ) (Zümer, 39-32) ayetindeki (كَذَّبَ) kelimesinin şeddeli okunmasında “Allah'a karşı yalan uydurandan, kendisine gelen gerçeği (Kur'an'ı) yalan sayandan daha zalim kimdir? Kâfirlerin yeri cehennemde değil mi” ayetindeki anlam değişmesi sebebiyle namazın bozulması konusunda fakihler arasında ihtilaf vardır.

(فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ) (Mü'minün-23-7) “Onlar ki, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler”ayetinde (عَادُونَ) kelimesini (عَادُونَ) şeklinde şeddeli okumak namazı bozar.

Namazda Fatiha suresi bittikten sonra (أَمِينَ) kelimesindeki (م) harfini (أَمِينَ) şeklinde şeddeli okumak bazılarına göre namazı bozarken Ebû Yûsuf'a göre bu kelimenin şeddeli şekli Kur'ân'da geçtiğinden namazı bozmaz. Fetva da bu yöndedir. (Maide; 5/2)

Meddin (Uzatmanın) terk edilmesinde hata

Meddin terk edilmesi veya olmayan yerde okunmasıyla anlam değişmez ve okunan kelamın da ahengi bozulmazsa namaz bozulmaz. Fakat anlam bozulur ve kelam da çirkin olursa âlimlerin çoğunluğuna göre namaz bozulur. Bazılarına göre de zorluğu gidermek için maslahat sebebiyle namaz bozulmaz. Mezhepte namazın bozulmadığına hükmedilir.

²²¹ Ebû'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 330; Heyet, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, s. 81.

(سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ) (el-Bakara, 2/6), (دُعَاءٌ وَنِدَاءٌ) (el-Bakara, 2/171) ifadelerinin medli okunan yerlerinin uzatmasız (medsiz) okunmasıyla anlam bozulması olacağından, namazın bozulması konusunda fakihler ihtiaf etmişlerdir. Fetva namazın bozulmaması yönündedir.²²²

İ'rabda hata

İ'rabda yapılan hata, anlamı bozup bozmaması yönüyle iki kısma ayrılır. Anlamı bozmayan i'rab hatasının namazı bozmadığı hakkında icma vardır.²²³ (الرَّحْمَنُ عَلَى) (الرحمن) isminin sonundaki harfin harekesinin zamme yerine fetha okunması gibi.

Anlamı bozan i'rab hatasının namazı bozup bozmadığı konusunda ise ihtilaf vardır.²²⁴ (وَعَصَىٰ آدَمَ رَبَّهُ) (Taha; 20/121) ayetindeki (ءَادَمَ) kelimesindeki (م) harfinin harekesini fethalı, (رَبَّهُ) kelimesindeki (ب) harfinin harekesini zammeli olarak okumak (Âdem Rabbine âsi oldu...) yerine (Rabbi Âdeme âsi oldu ...) gibi.²²⁵

İdgamda hata

İdgam sölükte bir şeyi diğer bir şeye katmaya denir. Mahreç ve sıfatları aynı veya mahreçleri aynı fakat sıfatları farklı ya da mahreç ve/veya sıfatları yakın olan iki harfin birincisinin ikinciye katılarak telaffuz edilmesine denir.²²⁶

İdgam yapılacak yerde idgam yapmama veya idgam yapılmayacak yerde idgam yapma konusunda anlamın fahiş bir şekilde bozulduğu durumlarda namaz bozulur, diğer durumlarda ise genel itibariyle bozulmaz.²²⁷

İdgam yapılmayacak yerde idgam edilmesine örnek olarak şu ayet verilebilir:

{سَتُغْلَبُونَ} (Âl-i İmrân, 3/12) ayetindeki (غ) kelimesindeki (ل) harfinin (ل) harfine idgam edilmesi ve (ل) harfinin (ل) şeklinde şeddeli okunması

²²² Ebü'l-Meâlî, a.g.e, s. 331.

²²³ Ebü'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 331; Tahtâvî, **Haşiyetü't Tahtavî**, I, s. 336; Heyet, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, s. 81.

²²⁴ Ebü Yusuf'a göre i'rab kaynaklı hiçbir hata sebebiyle namaz bozulmaz.

²²⁵ Ebü'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 331.

²²⁶ Cürcânî, a.g.e, s. 14; Mehmet Ali Sarı, "*İdgam*", **DİA**, C: XXI. TDV., İstanbul: 2000, s. 471-472

²²⁷ Ebü'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 332.

namazı bozarken (قُلْ سِيرُوا) ayetinde (ل) harfinin (س) harfine idgam edilip (س) harfinin (قُسِيرُوا) şeklinde şeddeli okunmasıyla namaz bozulmaz

İdgam yapılacak yerde idgam yapmama durumunda namaz bozulmaz. Örnek olarak da şu ayet verilebilir: (أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ...) (Nisâ, 4-78) ayetindeki (يُدْرِكْكُمْ) kelimesindeki birinci (ك) harfini ikinciye idgam yapmadan okumak gibi namazı bozmaz.²²⁸

İmâlede hata

İmâle sözlükte fetha harekeyi kesre harekeye meylettirmektir. Kıraat ilminde ise fetha harekeyi kesreye ve elif harfini yâ harfine yaklaştırarak okumaktır.²²⁹ İmâle sebebiyle namaz bozulmaz. (بِاسْمِ اللَّهِ), (مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ), gibi uygun olmayan yerde imâle yapılması gibi.²³⁰

Hazifte (okunması gereken harfin okunmaması) hata

Hazif hatası anlamı bozmayacağından namazı bozmaz.²³¹ (هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا) (Fetih; 48/25) ayetindeki (هُمْ) zamirindeki (م) harfinin hafzedilmesi ve sonrasındaki elif (ل) harfinin harekesinin açığa çıkarılarak (هُلَّذِينَ) şeklinde okunması gibi.

3.2.2.2.3. Ka'de-i ahirede (son oturuşta) hata

Bir namazın son rekâtında oturmak farzdır. Farz olan oturmanın süresi de teşehhüt (tahiyyat duasını okuyacak kadar) miktarıdır.²³² Namaz kılanların da bu son oturuşu hataen terk edilip bir sonraki rekâta kalktığı görülmektedir. Bu hata bazen namazı bozmakta, bazen oturuşa dönülüp yanılma secdesiyle yanlışlık telafi edilmekte bazen de farz namazı nafilaya dönüştürmektedir. Örneğin:

Ka'de-i ahirede kişi yanılır da sonraki rek'ata kalkar ve son oturuşu yapmadığını hatırlarsa secdeye varmadığı müddetçe geri dönüp oturur ve sehiv secdesi yaparak

²²⁸ Ebü'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 332; Heyet, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, s. 81.

²²⁹ Cürçânî, a.g.e, s.37; Mehmet Ali Sarı, “*İmâle*” *DİA*, C: XXII, TDV., İstanbul: 2000, s. 177.

²³⁰ Ebü'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 333; Heyet, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, s.81

²³¹ Ebü'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 333; Heyet, *el-Fetâva'l-Hindiyye* I, 79-82.

²³² İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 276.

namazını tamamlar. Fakat ayağa kalktığı rekâtın secdesinden sonra oturmayı terk ettiğini hatırlarsa artık bu kişinin namazı Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre farzdan nafilâye dönüşmüştür. Bu kişi bu rekâta bir rekât daha ekleyerek isterse namazı altı rek'at olarak tamamlar. Namazını beş rekât olarak da tamamlayabilir. İmam Muhammed'e göre ise bu kişi son oturuşu terk ettiğinden namazın farziyeti bozulmuş ve namaz da fasit olmuştur.²³³

Sonuç olarak, namaz ibadetinin farzları konusundaki hata durumları, kıbleye yönelme şartında meydana gelen hatalar haricinde mazeret olarak kabul edilmemektedir.

3.2.3. Namazın Vaciplerinde Hata

Namazın vaciplerinden herhangi birinin yanılarak yapılmaması veya bir defa yapılması gerekirken birden fazla yapılması ya da sırasının bozularak geciktirilmesi gibi hatalar olabilmektedir. Vacibin yanılarak veya unutulmuş olarak yapılmaması, tekrar edilmesi ve geciktirilmesi durumlarında genel kural sehiv (yanılma) secdesi yapılmasıdır. Böylece namazdaki eksiklik giderilmiş olur. Kasıtlı terk etmeden dolayı yanılma secdesi gerekmez ancak namazın iadesi gerekir.²³⁴

Namazın vaciplerinde yapılan hatalarla ilgili şu örnekler verilebilir.

Namaz tamamlanmadan tamamlandı zannı ile selam verdikten sonra namazın tamamlanmadığını anlayan kimse sonraki rekâtı secde ile tamamlamadıkça geri dönüp namazını tamamlar. Örneğin öğle namazının ikinci rek'atında oturan kişi, son rekâtta olduğu zannına kapılarak selam verdikten sonra da ikinci rekâtta olduğunu anlarsa bulunduğu yerden de ayrılmamışsa namazın geri kalan kısımlarını tamamlar ve sehiv secdesi yapar.²³⁵

²³³ Merginânî, a.g.e, I, s. 75; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 511; İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 507.

²³⁴ Abdülaziz el-Buhârî, a.g.e, II, s. 234. Heyet, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, s. 109.

²³⁵ Kâsânî, a.g.e, I, s. 165; Süyûtî, a.g.e, I, s. 17.

Fakat dört rek'atlı bir namazı kılan kişi ikinci rekâta oturunca iki rek'atlı namaz kıldığını zannı ile selam verirse namazı bozulur. Öğle namazını kılan kişinin cuma namazı kıldığını zannetmesi veya kendisini seferî zannedip selam vermesi gibi.²³⁶

Dört rekâtlı bir namazın ilk oturuşunu terk edip üçüncü rekâta kalkmakta olan kişi hatasını fark etmişse pozisyonu oturmaya (ka'de) yakın ise oturur. Kıyama (ayakta durma) yakın ise ayağa kalkarak namazına devam eder ve ka'deyi terk ettiğinden son oturuşta yanılma secdesi yaparak namazını tamamlar. Bununla birlikte kıyama yakın olup da oturmuşsa da ka'deyi geciktirdiğinden son oturuşta yanılma secdesi yaparak namazını tamamlar.²³⁷

İkinci namazının birinci rek'atını kıldırırken Fatiha ve sureyi okuyup rükûdan kalkınca tilavet etmediğini zannederek kıraati ve rükûyu tekrar yapan imam hata etmiştir. Namazın sonunda yanılma secdesi yaparak namazını bitirir. Fakat imam ikinci rükûda iken, biri imama tâbi olursa birinci rekâta yetişmiş olmaz. İkinci rekâta yetişmiş olur. Çünkü imamın bu ikinci rükûsu tekrardan ibarettir. Asıl olan birinci rükûdur.²³⁸

Akşam namazı kıldırın imam, Fatiha'yı gizli olarak okuduktan sonra, açıktan okuması gerektiğini hatırlar ve okur ya da öğle namazını kıldırırken cuma namazı zannedip de okumayı açıktan yapan bir imam, sonrasında öğle namazı kıldırıldığını fark edip gizli okursa namazın sonunda sehiv secdesi yapar.²³⁹

Sonuç olarak, namazın vaciplerinde meydana gelen hatalar mazeret olarak kabul edilmekte olup namazı ifsat etmemekte ve son oturuşta sehiv secdesi gerektirmektedir.

236 İbn Nüceym, **Bahru'r Râik**, II, s. 9; Kaşgarî, **Münyetü'l-Müsallî**, I, s. 231; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 119.

237 İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 507.

238 Serahsî, a.g.e, II, s. 113.

239 Kâsânî, a.g.e, I, s. 166.

3.2.4. Namazı Bozan Durumlarda Hata

Namazda iken, namazı bozan bazı durumlar hataen meydana gelebilmektedir.²⁴⁰ Örneğin namazda iken hataen aksırana, selam verene, haber verene, dua edene sözlü olarak karşılık vermek namazı bozar.²⁴¹

Aksırana “Yerhamükellah”, ölüm haberini duyunlunca “İnna lillahi ve inna ileyhi raciun”, sevindirici bir haber alındığında “elhamdülillah”, hoş giden bir şey duyulduğunda “sübhaneallah” vb. durumlarda cevap verme niyetiyle karşılık verilirse Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’e göre namaz bozulur. Cevap verme kastı olmazsa Ebû Yûsuf’a göre namaz bozulmaz.²⁴²

Namazdaki kişinin, namazda olduğunu unutarak, yanılarak veya kasıtlı olarak selam veren birisinin selamına sesli olarak karşılık vermesi namazı bozar. El işareti ile almak ise bozmaz. Fakat musafaha yaparsa namaz bozulur. Namaz dışında birisi selam verdiğinde namazdaki kişi selam alırken “esselam” deyince namazda olduğunu hatırlayıp devamını getirmese dahi namazı bozulur.²⁴³

Hataen bezginlik bildirmek için “ah, öf, of, püf ” vb. ses çıkarmak, kahkaha ile gülmek, imamından başkasının okumasına müdahale etmek, ağızda kalan nohut büyüklüğünde bir nesneyi yutmak ve amel-i kesir de bulunmak gibi durumlar da namazı bozar.²⁴⁴

Teyemmümle namaz kılan kimse, namazda serap görüp de onu su zanneder ve namazdan seraba doğru yürür ve onun da serap olduğunu anlarsa namazı yeniden kılması gerekir. Çünkü gerçek olmayan bir zan sebebiyle yürüyerek namazı terketmek namazı bozar.²⁴⁵

240 Bkz; Kâsânî, a.g.e, I, s. 220, 232-242; Damad Efendî, a.g.e, I, 117-120; İbni Nüceym, a.g.e, II, s. 2-15, İbrahim Halebî, a.g.e, I, s. 177-18; Şemsüddin Muhammed b Muhammed, İbni Emir Hâc, **Hulbetü’l mücellî ve buğyetü’l mühtedî fi Şerh-i Münyetü’l Musallî**, Daru’l Kütübü’l İlmiyye, Lübnan, 1971, II, s. 391.

241 Kâsânî, a.g.e, I, s. 235; Tahtâvî, a.g.e, I, s. 321; eş-Şürünbülâlî, a.g.e, I, s. 241.

242 Kâsânî, a.g.e, I, s. 235.

243 İbn Nüceym, **Bahru’r Râik**, II, 8-9; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 119; İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 615.

244 İmam Şafî’ye göre namaz da hata veya unutma ile az konuşma namazı bozmaz. İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 614; Damad Efendî, a.g.e, I, s.118.

245 Serahsî, a.g.e, I, s. 121.

Sonuç olarak namazı bozan durumlardaki hatalar mazeret olarak kabul edilmez ve namazın bozulmasını engellemez.

3.2.5. Cemaatle Namaz Kılmada Hata

Cemaatle kılınan namazlarda kıraat yapma, imamın önüne geçme veya imamdan önce fiilde bulunma ya da temizlik ve özür durumlarında imamdan üstün olma gibi hallerde hatalar ortaya çıkabilir ve uyanın namazın bozulmasına veya mekruh olmasına sebebiyet verebilir.

Örneğin: Cemaatle namazda kıraat yükümlülüğü imama aittir. İmam kıraat ettiği halde imama uyan kişi de kıraat yaparsa cemaat fiilde hata etmiş olur. Çünkü imamın okuması cemaatin okuması yerine geçer. Ancak bu hatalı davranış sebebiyle namaz bozulmamakta vacibin terki sebebiyle imama uyan kişi mekruh işlemiş olur.²⁴⁶

Cemaatin namazının geçerli olması için imamın arkasında namaza durması gerekir. Hanefilerce cemaatin kıraat yapmamasının gerekçesi de imamın arkasında namaza durmasıdır. Cemaat boy olarak imamdan uzun olup imamın arkasında namaza durmuşken boyundan dolayı onun ilerisinde secdeye kapanırsa namazı bozulmaz. Namaza imamdan geride durup da namaz esnasında iniş kalkışlarda ayakları (topukları) itibariyle hata ederek imamın önüne geçen namazı bozulur.²⁴⁷

İmama uyan kişi imamdan önce rükûya varır veya rükûdan kalkar yahut da secde etmeden önce secdeye varır veya secdeden kalkarsa namazı bozulur. Çünkü imama uyanın imamına katılmadığı ruknü geçersizdir.²⁴⁸ Fakat imam bu rukünlerde kendisine yetişirse imamdan önce hareket ettiğinden yaptığı mekruh olur.²⁴⁹

Su ile abdest alanın teyemmüm ederek namaz kılana uyması veya uyduktan sonra bu durumun anlaşılması iktidaya engel bir hata durumu olup uyanın namazını iade etmesi gerekir.²⁵⁰

²⁴⁶ Serahsî, a.g.e, I, s. 199; Kâsânî, a.g.e, I, s. 236; İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 446.

²⁴⁷ Şurunbilâfî, **Merakî'l-Felâh** I, s. 110; İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 551.

²⁴⁸ İbni Nüceym, a.g.e, I, s. 365.

²⁴⁹ İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 630.

²⁵⁰ Abdülazîz el-Buhârî, a.g.e, I, s. 10.

Mescid-i Haramda, imamdan Kâbe'ye daha yakın olan yerde bulunanlar, imam ile Kâbe arasında değil iseler namazları caizdir. İmam ile Kâbe arasında bulunup da imamın önünde bulunup sırtı, imamın yüzüne gelen kişi, hatalı davranmıştır ve namazı caiz değildir.²⁵¹

Cematele ilgili namazlarda genel olarak cemaat tarafından yapılan hatalar iktidaya mani ise cemaatin namazı bozulurken, iktidaya mani olmayan durumlarda cemaatin namazı bozulmaz. Cemaatle namazda hata mazeret olarak da kabul edilmez.

Sonuç olarak Hanefi mezhebinde hatanın, namazın bozulmasını gerektiren durumlarda ve farzların terkinde (istikbâl-i kıble hariç) hüküm olarak herhangi bir etkisi olmayıp kasten yapılmış gibi değerlendirilir. Vaciplerin terki ve geciktirilmesi ile farzların geciktirilmesinde ise kasıtlı yapılmadan farklıdır. Bu durumda hata sehiv secdesi ile telafi edilir. Sünnet ve müstehapların terkinde ise mekruh işlenmiş olmaktadır.

3.3. Oruçta Hata

3.3.1. Orucun Tanımı ve Oruçla İlgili Genel Hükümler

Bir şeye karşı kendini tutma ve bir şeyden uzak durma anlamlarına gelen savm (sıyam) kelimesinin Türkçe karşılığı olan oruç, İslam dininde farz kılınan ibadetlerden biridir. Oruç ibadeti hayız ve nifas durumundan temiz olarak, ikinci fecrin doğuşundan güneş batıncaya kadar, yasak edilen yeme, içme ve cinsel ilişkiden kişinin kendisini tutmasıdır.²⁵² Hicretin ikinci yılında şâban ayında farz kılınan oruç ibadetinin farziyeti kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir.²⁵³ Hanefi mezhebinde oruç; farz, vacip, nafîle ve mekruh oruçlar şeklinde değerlendirilmektedir. Eda ve kazası ile ramazan orucu farzdır. Nezir ve kefareti oruçları vaciptir. Bunların dışındaki tutulan oruçlar ise nafiledir. Bayram günlerinde tutulan oruç da mekruhtur.²⁵⁴ Farz olan ramazan orucu, belli mazeretler sebebiyle tutulmadığında, sonraki zamanlarda kaza edilir. Ramazan ayında kasıtlı olarak bozulduğunda ise, bu orucun sonradan kazası ve kefareti gerekir. Farz oruçla birlikte

²⁵¹ Damad Efendî, a.g.e, I, s. 191.

²⁵² Mevsilî, a.g.e, I, s. 128; Ali İhsan Yitik, “Oruç”**DİA**, C:XXXIII, TDV., İstanbul, 2007, s. 414-416.

²⁵³ el-Bakara, 2/185; Buhârî, “İman”, 2/41; Müslim, “İman”, 2/21.

²⁵⁴ Mevsilî, a.g.e, I, s. 125;

kefare, nezir (adak) ve bozulan bütün oruçların kazası, kişinin üzerine vaciptir. Kaza ve kefare oruçları nafile oruçlarla birlikte ramazan ayı dışında ve oruç tutmanın mübah olduğu günlerde tutulur. Ramazan ayındaki orucun bozulmasıyla kaza veya kaza ve kefaret gerekirken ramazan haricinde bozulan oruçların yalnızca kazası tutulmalıdır. Oruçla mükellef olmak için müslüman olmak, bulûğ çağına girmek ve akıllı olmak gerekir.²⁵⁵ Sağlıklı olmak ve ikamet etmek orucun edasının farz olması için, niyet etmek ve kadınlar için de hayız ve nifas durumlarından temizlenmiş olmak da edasının sahih olması için gereken şartlardır.²⁵⁶ Bu şartlarla birlikte bir de bazı oruçlar için ara vermeden tutulma yani peşpeşe tutma şartı vardır. Bu oruçların arası mazeretsiz açıldığında, oruca yeniden başlanılır. Peşpeşe tutma zorunluluğu olanlar; ramazan orucunun kefareti ile katil, yemin, zıhar ve bozulan ramazan orucunun kefareti ve de zamanı belirlenerek (bir ay oruç tutmayı adamak gibi) adanmış oruçlardır. Ramazanın kazası, mutlak nezir (adak) ve hacda ihram veya harem yasakları sebebiyle tutulması gereken ceza ve kefare oruçlarının peşpeşe tutulması gerekmez.²⁵⁷ Ramazan oruçların kefareti kasıtlı olarak bozmakla ve yeme içmekle gerçekleşir.

3.3.2. Oruçla ilgili Hatalar

Oruçla ilgili hatalar, niyet etme zamanında, oruç tutulan günde, oruca başlama veya orucu bozma vakitlerinde, oruçlu için yasak fiillerin işlenmesinde ve hatalı zanda bulunmada gibi durumlarda ortaya çıkabilmektedir.

3.3.2.1. Zamanda hata

Zamanla ilgili hatalar oruca niyet etme anı, oruca vaktinde başlamamak ve vaktinden önce açmakla ortaya çıkar. Örneğin:

Orucun geçerli olabilmesi için niyet şart olup belli bir zaman diliminde yapılmalıdır. Oruca niyet etme zamanı akşam güneş battıktan sonra başlayıp bazı oruçlar için ikinci fecre kadar bazıları için de günün yarısından (zeval vaktinden öncesine)

255 Bkz. Kâsânî, a.g.e, II, s. 83; Merginânî, a.g.e, I, s. 120; İbn Nüceym, **Bahru'r Râik**, VI, s.128.

256 Heyet, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, s. 195.

257 Kâsânî, a.g.e, II, s. 76.

kadardır.²⁵⁸ Bu açıdan kişi, akşam vakti olmadan akşam olmuştur zannı ile niyet edip oruca başlar ve sonradan da niyetini yenilemezse orucu geçerli olmaz. Ramazan orucunun kaza ve kefareti ile mutlak bir adak oruca fecir doğduktan sonra daha fecir doğmamıştır zannı ile niyet edenin orucu da geçersizdir. Aynı şekilde şer'i günün yarısı geçtikten sonra daha günün yarısı olmadı zannıyla oruca niyet edenin niyeti de geçersizdir.²⁵⁹

Zamanda hata ile ilgili ikinci önemli durum da orucun başlama ve bitmesinin vaktini belirleme de ortaya çıkar. Fecir doğduğu hâlde daha fecir doğmamış zannı ile yemeğe devam eden kişi ile güneş batmadığı hâlde güneş batmıştır zannı ile yemeğe başlayıp iftar eden kişiler oruçlarını bozmuş olur ve kaza yaparlar. Burada kasıt olmadığından kefaret gerekmez. Bu durumdaki kişi iftar zamanına kadar oruçlu gibi davranmaya devam eder²⁶⁰ Fecrin doğmasıyla ilgili şüphe içinde olan kişinin de yeme içmeyi bırakması en uygun olandır.²⁶¹

Ramazanda hata orucun bozulmasında kasıttan farklı bir etki yapmamaktadır. Oruç hata ile de olsa bozulmaktadır.

3.3.2.2. *Oruç tutulan günde hata*

Bazı insanlar oruç tutulması mekruh olan bazı günlerde yanılarak farz, vacip veya nafil oruç tutulmaktalar. Bu günlerdeki oruçlar ve hükümleri şöyledir:

Şek gününde oruç tutmak

Şaban ayının sonuncu veya Ramazan ayının birinci günü olduğu hakkında şüphe edilen Şaban ayının otuzuncu gününe şek günü denmektedir. Bu sebeple Ramazan ayı başlamadığı hâlde hesap hatası veya havanın bulutlu olmasından dolayı ramazan ayı başlamıştır zannı ile şek gününde oruca başlayan hata etmiştir. Çünkü Şek

258 Ebû Hanîfe, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed' e göre oruçların geçerli olması için niyet şarttır. Kâsânî, a.g.e, II, s. 83,

259 Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, s. 938.

260 Kudûrî, a.g.e, I, s. 64; Muhammed Alâüddîn b. Muhammed Emin Abidîn, Alâüddîn Âbidîn, **Hediyyet-ü Âlâiyye**, I. Baskı, Daru İbn Hazm, Beyrut 2003, s. 134; Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, s. 969.

261 Kâsânî, a.g.e, II, s. 110; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, II, s. 72; İbni Nüceym, a.g.e, II, s. 311.

gününde farz olan ramazan orucu ile vacip olan bir orucu tutmak mekruhtur. Nafile oruç ise tutulabilir.²⁶²

Şek günü ile ilgili Hanefî fıkıh kitaplarındaki örnekler şunlardır: Ramazan orucuna niyetlenerek tuttuğu oruç, eğer o gün ramazan günlerinden olursa ramazan orucu, ramazandan değilse nafile olur.²⁶³ Yine bu günde vacip olan bir oruca niyetlenen kişinin orucu nafile olur. Bununla birlikte “eğer bugün ramazandan ise ramazan orucu tutmaya, ramazandan değilse oruçlu değilim” diyenin o gün ramazan olsa bile orucu sahih olmaz. Bugün ramazandan olmazsa orucum nafile olsun veya üzerime vacip olan oruçlardan biri olsun diye niyet ederse de tuttuğu oruç mekruh olur.²⁶⁴

Bayram günlerinde oruç tutmada

Havanın bulutlu, dumanlı, sisli veya tozlu olması ya da hesap hatası sebebiyle ramazan bitmedi zannı ile bayram gününde oruç tutan kişi hata etmiştir. Çünkü bayram gününde oruç tutmak tahrimen mekruhtur.

Ramazan ayında otuz gün oruç tutup da şevval hilalini görmeyen ve bu sebeple orucuna devam eden kişiye, iki veya daha fazla kişi şevval ayının hilalinin görüldüğünü yani bayram olduğunu haber verirse oruç tutan kişi tutmakta olduğu orucunu açmalıdır.²⁶⁵

Teşrik günlerinde oruç tutmada

Teşrik günlerinde “adak orucu tutulur” düşüncesiyle adakta bulunan kişinin hatalı davranmasına rağmen adağı geçerlidir. Oruç tutarsa adağını da yerine getirmiştir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre bu günlerde oruç adayanın adağı geçerli olmaz ve kendisine bir şey de gerekmez. Hatta bu günlerde oruca başlayıp sonra orucunu bozana kaza da gerekmez.²⁶⁶

²⁶² Şek gününde niyetlenerek ramazan orucu tutmak ehl-i kitaba benzeme sebebiyle mekruhtur.

²⁶³ Kâsânî, a.g.e, II, s. 78.

²⁶⁴ İbnü'l-Humâm, a.g.e, II, s. 315; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 235.

²⁶⁵ Serahsî, a.g.e, III, s. 63; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 235; Heyet, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, s. 201.

²⁶⁶ Kâsânî, a.g.e, II, s. 80.

Sonuç olarak şek, bayram ve teşrik günlerinde oruç tutma konusunda hatanın etkisi olmaktadır. Fakat tutulan oruçlar da mekruh olmaktadır.

3.3.2.3. Fiilde hata

Oruçlu olan kişi, orucu bozan ve kaza gerektiren fiillerden herhangi birini hataen yaptığında, orucu bozulur ve günün orucunu kaza gerekir. Bu konuya şu örnekler verilmiştir:

Oruçluyken abdest alan kişi, boğazına su kaçırdığında orucunu kaza eder.²⁶⁷ Aynı şekilde ağzına koyduğu karanfil, sakız vb. maddeleri hata ile yutan kişinin de orucunu kaza etmesi gerekir. Bunlarla birlikte dişleri arasında kalan ve nohut tanesi büyüklüğünde bulunan bir yiyeceği, oruçlu olduğunu bildiği halde ağzında çevirirken yutan kişi de orucunu kaza etmelidir.²⁶⁸

Oruç bozmayı gerektiren herhangi bir şey hataen meydana geldiğinde oruç bozulmaktadır. Burada hata sadece kefareti düşüren bir özür olabilmektedir.

3.3.2.4. Hatalı zan

Zan kişiyi hataya düşürebilmektedir. Oruca usulüne uygun niyet etmeden oruç tuttuğu zannına kapılan veya orucu bozulmadığı halde bozuldu zannına kapılarak orucunu bozanlar olabilmektedir.

Bu konuya şu örnekler verilebilir:

Orucun bozulduğu zannı ile hareket etmenin farklı sonuçları vardır. Akşamdan oruca niyet edip sabaha da orucu bozma niyetiyle uyanan kişi, niyeti sebebiyle orucunun bozulduğunu zannedip günün yarısından önce orucunu bozarsa veya niyeti sebebiyle orucunun bozulduğunun fetvasını alıp orucunu bozarsa kişiye sadece kaza gerekir.

²⁶⁷ Serahsî, a.g.e, III, s. 66; Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, s. 966; eş-Şurunbilâî, **Merâkı'ı Felâh**, I, s. 233.

²⁶⁸ Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, s. 958.

Bu durumda kişi şüphesiyle veya yanlış fetva ile hareket etmiştir. Çünkü oruca başladıktan yani fecir doğduktan sonra bozma niyetiyle oruç bozulmaz.²⁶⁹

Kaza orucu tutmaya niyetlenen kişinin kaza orucu olmadığı anlaşıldığında, orucunu bozarsakendisine herhangi bir şey gerekmediği halde, nafile olarak orucuna devam etmesi daha uygun olur.²⁷⁰ Bu durumdaki hata, orucun tamamen hükümsüz kalmasına etki etmez.

Gıybet etmek, kan aldırma, şehvetle öpme veya dokunma sonrasında inzalin gerçekteşmemesine rağmen “orucum bozulmuştur” zannıyla iftar edip orucunu bozan kişiye hem kaza hem kefaret gerekir. Zira bu durumlardaki zan mahalli dışında gerçekteşmiş bir zandır. Fakat orucunun bozulduğuna dair fetva alır veya bir hadis işitir de bunun tevilini de bilmezse sadece kaza gerekir.²⁷¹

Vücuduna veya saç, bıyık gibi yerlerine yağ, krem gibi maddeler süren ya da Ramazan ayında ihtilam olan kimsenin, orucum bozuldu zannına kapılıp kasıtlı olarak bozduğunda orucunu kaza etmesi gerekmektedir.²⁷²

Ramazan ayında hasta veya seferî olan kişi, “ramazan orucunun farziyeti mazeretim sebebiyle üzerimden düşmüştür” zannıyla başka bir oruca niyet eden kişinin bu davranışında Hanefi imamları ihtilaf etmişlerdir. Çünkü Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre bu zannında hata etmiştir. Çünkü yolcu veya hasta, farz veya vacip oruca niyet etse bile tuttuğu bu oruç, ramazan orucundan sayılır. Ebû Hanîfeye göre ise zannında hata etmemiştir. Çünkü hasta ve yolcu hangi vacip oruca niyet etmişse orucu geçerlidir. İmam-ı Züfer’e göre de hasta, ramazanda hangi niyetle oruç tutarsa tutsun orucu ramazan orucudur. Yolcu ise hangi vacip oruca niyet etmişse o orucu geçerlidir.²⁷³

269 Serahsî: a.g.e, III, s. 86.

270 İmam Züfer’e göre bu durumda, orucun kaza edilmesi gerekir. Serahsî, a.g.e, III, 82-83; Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, s. 962.

271 Alâüddîn Âbidîn, **Hedyyet-ü Âlâiyye**, s. 135-136.

272 Kâsânî, a.g.e, II, s. 100; Heyet, **el-Fetâva’l-Hindiyye** I, s. 206; Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, s. 980.

273 Bkz. Serahsî, a.g.e, III, s. 61; Kâsânî, a.g.e, II, s. 84; Mevsilî, a.g.e, I, s. 128; Abdülazîz el-Buhârî, a.g.e, I, s. 247.

Sonuç olarak; oruç ibadetine başlama zamanında ortaya çıkan hata bir mazeret değildir. Bununla birlikte oruç tutmanın mekruh olduğu günlerde tutulan oruçların mekruh olmasını engelleyen bir özür de değildir. Fakat orucun bozulmasına sebep olan konularda da mazeret değilken sadece oruç bozmada kefareti düşüren bir mazerettir.

3.4. Zekâtta Hata

3.4.1. Tanımı ve Zekâtla İlgili Genel Hükümler

Zekât, “artma, arıtma; övgü ve bereket” anlamlarında olup dinen zengin olan Müslümanların malından alınıp sarf edilmesi gereken yerlere harcanan maldır.²⁷⁴ Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde geçen sadaka kelimesi, zekâtla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.²⁷⁵ Allah (cc.), Tevbe süresi 103. ayet ile hicretin ikinci yarısında zekâtı farz kılmıştır “Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir. Allah işitendir, bilendir.” Zekât ibadetinin yerine getirilmesi için zekât vermesi gereken kişi, zekâtın verileceği yerler ve zekât verilen mal ile ilgili bazı şartlar vardır.

Zekât verecek kişinin, müslüman, akıllı, hür olup bulûğ çağına girmesi, nisap miktarı mala sahip olması ve de zekât ibadetinin farziyetini bilmesi gerekmektedir.²⁷⁶

Zekât verilecek kimselerin de ilgili ayette açıklanan sınıflardan olması gerekir. “Sadakalar (zekâtlar) Allah’tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm’a) ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere ve yolcuya mahsustur. Allah çokiye bilendir, hikmet sahibidir” buyrulmaktadır. (et-Tevbe, 9/103) Fakat bazı kimseler de zekât alamaz. Bunlar; doğum sebebiyle oluşan usul (anne-baba, dede-nine) ve fûruu (oğul-kız,

274 Cürcânî, a.g.e, s. 114

275 Bakınız; et-Tevbe, 9/103; Buhârî, “Kitâbü’z-Zekât”, 10

276 Kâsânî, a.g.e, II, 4-8; Mevsilî, a.g.e, I, s. 99; İbnü’l-Hümâm, a.g.e, II, s. 153.

torunlar), evlilik bağıyla oluşan karı kocalar,²⁷⁷ zengin, zenginin küçük çocuğu, zenginin kölesi, zimmîve Hâşimî soyundan olanlar ile Hâşimîlerin köleleridir.²⁷⁸

Zekât verilecek malla ilgili olarak ise, asli ihtiyaç ve borçlar düşüldükten sonra nisap miktarı mala sahip olmak ve nisap miktarı malın üzerinden bir yılın geçme şartı vardır. Nisap terimi, sahip olunan altın, gümüş, para, ticaret eşyaları, toprak mahsulleri veya hayvanların zekâta tâbi olabilmesi için ulaşması gereken miktarın ifadesidir.

Sahip olunan mallarda aranan nisap miktarıyla ilgili değerler ve şartlar şu şöyledir:

Hayvanların Nisabı

Deve, sığır, koyun vb. hayvanlar, senenin altı ayı veya daha fazlasında kırdan beslendiklerinde (saime)zekâta tâbi olurlar.²⁷⁹ Yılın çoğunu ahırlarda veya çiftliklerde yemle beslenen hayvanların zekâtı ise ticaret malı olarak hesaplanmaktadır.²⁸⁰

Saime olan hayvanların zekât oranları şu şekildedir:

1. Develerin zekâtı: Her beş devede yirmi beşe kadar iki yaşında bir koyun, yirmi beşten yetmiş altıya kadar sayılarına göre yaşları değişmekle birlikte bir dişi deve, yetmiş altıdan yüz yirmiye kadar sayılarındaki farklılıkla birlikte farklı yaşlarda iki dişi deve verilir. Yüz yirmiden sonraki her beş deve için bir koyun verilir ve yüz yirmiden önceki ölçüye göre hesaplanır.²⁸¹

2. Sığırların zekâtı: Otuz sığırdan iki yaşında bir sığır, kırkta üç yaşında bir sığır, altmışta iki yaşında iki sığır, yüz yirmi de iki yaşında dört sığır veya üç yaşında üç sığır gerekir. Yüz yirmiden sonrası da yukarıdaki hesaba göredir. Ebû Hanife'ye göre, aralarda örneğin kırktan sonraki her sığır için kıymetinin 1/40'inin

277 Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre zengin kadın fakir kocasına zekât verebilir. Mevsîlî, a.g.e, I, s. 120.

278 Mevsîlî, a.g.e, I, s. 120.

279 Saime: Senenin çoğunu kırlarda otlayarak geçiren ehli hayvanlardır. Cürçânî, a.g.e, s. 116.

280 Koyun, keçi bir yaşına; manda, sığır ve develer ise iki yaşına girmeden zekâta tâbi olmazlar.

281 Bkz. Kâsânî, a.g.e, II, 26-28; Merginânî, a.g.e, I, 97-98; Mevsîlî, a.g.e, I, 105-106; İbn Nüceym, **Bahru'r Râik**, a.g.e, II, 231-232.

hesaplanarak zekâtının verilmesi gerekir. Sığırlarda manda ile öküz veya inek aynı oranda hesaplanır. Bu iki cins karışık ise çok olan taraftan zekât verilir.²⁸²

3. Koyun ve keçilerin zekâtı: Kırk ile yüz yirmi koyunda bir koyun, yüz yirmi bir ile iki yüz arasında iki koyun, iki yüz bir ile üç yüz doksan dokuz arasında üç koyun, dört yüz itibariyle dört koyun ve dört yüzden sonraki her yüz koyunda bir koyun, zekât verilir.²⁸³

4. At ve diğer hayvanların zekâtı: Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre, at, ehli eşek, katır ve eğitilmiş köpek ticaret maksadıyla beslenirse ticaret malı zekâtına tabidir. Yoksa zekâta tâbi olmazlar.

Bunlardan atlar ile ilgili olarak Ebu Hanife'nin bir diğer görüşüne göre; binek veya yük için beslendiklerinde zekât gerekmezken saime olup üremesi için beslenir ve erkekli, dişili olarak bir arada bulunurlarsa atlar zekâta tabidirler. Atların nisap miktarları bazılarına göre iki olunca bazılarına göre ise daha fazla olunca gerçekleşir.²⁸⁴

5. Yavru hayvanların zekâtı: Bir yaşını doldurmayan koyun, keçi, sığır ve develerinsayıları, nisab miktarına ulaşmış veya aşmış olsa da Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre zekâta tâbi değildir. Ancak aralarında bir tane bile yaşını dolduran varsadıklarları de zekâta tâbi olur. Ebû Yûsufa göre, daha yaşını tamamlamamış hayvanlardan da büyüklerdeki orana göre zekât verilir. Kırk kuzuda bir, yüz yirmi bir kuzuda iki kuzu veya otuz buzağıda bir, altmış buzağıda iki, doksan buzağıda üç, yüz yirmi buzağıda dört buzağı zekât olarak verilir. Deve yavrularında Ebû Hanîfe'ye göre; yirmi beşe kadar zekât yokken yirmi beşte bir, yetmiş altı da iki, yüz kırk beş te üç deve yavrusu zekât olarak verilir ve sonrası da bu şekilde hesaplanır.²⁸⁵

Altın - gümüşün ve ticaret mallarının zekâtı

282 Bkz. Kâsânî, a.g.e, II, 28-30; Merginânî, a.g.e, I, s. 98; Mevsilî, I, s. 106; İbn Nüceym, **Bahru'r-Râik**, II, s. 232.

283 Bkz. Kâsânî, a.g.e, II, s. 28; Merginânî, a.g.e, I, s. 98; Mevsilî, I, s. 108; İbn Nüceym, **Bahr'r-Râik**, II, s. 232.

284 Merginânî, a.g.e, I, s. 99; Mevsilî, a.g.e, I, s. 109.

285 Mevsilî, a.g.e, I, s. 109.

Altının nisabı 20 miskal (80.18 g), gümüşün nisabı ise 200 dirhem (561.2 g) dır. Nisab miktarını aşan kısımdan, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre az olsun çok olsun nisab miktarına tâbi olarak zekâtı verilir.²⁸⁶ Fakat Ebû Hanîfe'ye göre altında dört miskal, gümüşte kırk dirhem veya parada da bu değeri aşmadığı takdirde fazla olan kısımdan zekât verilmez.²⁸⁷

Para ve ticaret mallarının değeri altın ve gümüşün nisabına ulaşıyorsa 1/40 veya %2,5 oranında zekâta tâbidir. Altın, gümüş, nakit para, senet, tahvil ve ticaret malları yalnız başlarına nisaba ulaşmıyorsa hepsi bir araya getirilip toplandıklarında nisaba ulaşıyorlarsa yine zekâta tâbi olurlar. Ticaret malları bütün cinsleriyle aynı çatı altında birleştirilir. İmameyn'e göre, zekâta tabi malların değeri, zekâtın ödeneceği günkü değerine göre tespit edilir.²⁸⁸ Karışık durumdaki madenlerin zekâtı çoğunluğa göre verilir. Mesela, altın ve gümüş karışımında çoğunluk altınsa tamamı altın olarak çoğunluk gümüş ise hepsi gümüş olarak kabul edilip zekâtın verilmesi gerekmektedir.²⁸⁹ Hisse senetlerinden; gelir getiren bina ve nakil vasıtaları, ücret, maaş ve serbest meslek kazançlarından da 1/40 ya da % 2,5 oranında zekâtı verilir.

Toprak mahsüllerinin zekâtı

Tarım ürünlerinde; sulama ve ürünleri yetiştirme için emek harcanıyorsa 1/20, herhangi bir emek sarf edilmeden ve toprak kendiliğinden sulanıyorsa 1/10 oranında zekât verilir.²⁹⁰

3.4.2. Zekâtla İlgili Yapılan Hatalar

Zekâtla ilgili hatalar, zekât verilecek malın nisabını veya miktarını yanlış hesaplayıp eksik zekât verilmesinde ve hatalı araştırma sonrasında verilen kararlar ile zekât verilmeyecek kişilere zekâtın verilmesi gibi durumlarda meydana gelmektedir.

²⁸⁶ Celal Yıldırım, **Kanaklarıyla İslam Fıkhı**, Uysal Kitabevi, II, s. 139.

²⁸⁷ Bkz. Merginânî, a.g.e, I, 102-103; Mevsilî, a.g.e, I, 110-112; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, II, s. 208.

²⁸⁸ Celal Yıldırım, **Kanaklarıyla İslam Fıkhı**, II, s. 142.

²⁸⁹ Kudûrî, a.g.e, I, s. 57; Serahsî, a.g.e, II, s. 194; Kâsânî, a.g.e, II, s. 42.

²⁹⁰ Kâsânî, a.g.e, II, 53-55; Merginânî, a.g.e, I, s. 107; Mevsilî, a.g.e, I, s. 113; Celâl Yıldırım, a.g.e, II, s. 138.

3.4.2.1. Zekât hesaplamada hata

Hesapta yapılan hata sebebiyle verilmeyen kısmın sorumluluğu kişiden düşmez. Zekât verirken hesabının tam olarak yapılmaması veya hatalı hesaplamalar yapılmaktadır. Eksik hesaplanarak verilen zekâtların, sonradan kontrolü yapılınca doğrusu ortaya çıktığında eksik kalan kısmın da verilmesi gerekir. Çünkü hata ve unutmaya sebebiyle sorumluluktan kurtulunmaz. Bu sebeple zekât verilecek mallardaki nisap miktarı ve zekât oranlarının doğru bilinmesi ve hesabın buna göre yapılması gerekir. Eksik hesaplanarak ödenen zekâtın kalan kısımları ödendiğinde, sorumluluk yerine getirilmiş olur. Bu konuya şu örnekler verilmiştir:

Altmış adet büyükbaş hayvanı olan kişi, bir tane dana versem yeterli olur, zannıyla zekâtını verir de sonra hesap hatası yaptığını anlarsa bir dana daha verir. Veya yüz yirmi büyükbaş hayvan karşılığında üç yaşında iki dana veren kişi, hesap hatası yaptığını anladığında üç yaşında bir dana daha verir. Ya da dört yüz koyun karşılığında iki koyun veren kimse, eksik verdiğini anladığında iki koyun daha verir.

Yüz elli adet kuzusu ve beş koyunu olan kimse, koyunların sayısı kırka ulaşmadı ve kuzular da zekâta tâbi değildir düşüncesiyle zekât vermez fakat sonra bilgi eksikliği sebebiyle yaptığı hatanın farkına varırsa iki tane kuzuyu zekât olarak verir. Çünkü kuzular, içlerinde bulunan koyunlar sebebiyle zekâta tâbi olmuştur. Yüz elli beş koyunun zekâtı da iki koyundur. Kuzulardan da koyunlardaki orana göre zekât verilmelidir.

Doksan gram altını olan bir kimse, 80.18 gramın üzerinin hesaplanması gerektiği zannıyla hesap yapar ve on gramlık altının karşılığını zekât olarak verirse zekâtını eksik olarak hesaplayıp vermiştir. Altının tamamını hesaplayarak eksik kalan kısmın zekâtını da vermelidir. Çünkü hesaplama seksen gram üzerinden değil tamamından yapılır.

Altın, gümüş, nakit para, senet, tahvil ve ticaret malları olan bir kişi, bunların her birini ayrı ayrı hesaplar ve hiçbirinin zekât nisabına ulaşmadığı düşüncesiyle zekât vermezse hesaplamada hata etmiş olur. Çünkü bunların tamamı toplanır ve nisaba

ulaşıp ulaşmadığına bakılır. Tamamının değer veya kıymet itibariyle nisaba ulaştıkları görülürse zekâtları verilir.

Çiftçilikle uğraşan ve sulama, gübreleme, çapalama gibi herhangi bir emek sarf etmeden mahsul elde eden kişi, zekâtın 1/20 oranında hesaplanması gerekir düşüncesiyle hesaplar ve verirse bu çiftçi hesaplama hatası yapmıştır. Zira emek sarf etmeden elde edilen toprak mahsullerinin zekâtı 1/10 oranına göre hesaplanır. Hesabın yeniden yapılıp eksik kalan kısmının verilmesi gerekmektedir.

3.4.2.2. Zekât verilecek kişiyi araştırmada hata

Zekât vermek isteyen kişiler, fakir denilen veya yaşayış ve giyiniş tarzıyla fakir görünen kimselere zekât verir. Bazen fakir olarak bilinen veya fakir zannedilerek zekât verilen kimselerin sonradan zengin olduğu veyahut zekât almaya ehil olmayan Hâşimî,²⁹¹ zimmi²⁹² veya harbî²⁹³ gibi bir kişi olduğu ortaya çıkabilmektedir. Böyle durumlarda verilen zekâtın geçerliliği hakkında ölçü şudur: Araştırmak veya gözlemleyerek “fakir veya zekât almaya ehildir” zannıyla zekâtını veren kişi, gerekli araştırmayı veya gözlemi yaptıktan (gözlem de bir çeşit araştırmadır) sonra verdiği zekâtı geçerlidir. Fakat gerekli araştırmayı yapmadan veya şüphesi varsa onu gidermeden zekât verenin zekâtı, ehil olana verildiyse geçerli, zekât almaya ehil olmayana verildiyse geçersizdir. Hâşimî veya zimmiye verilen zekâtın geçerliliği konusunda ise ihtilaf vardır.²⁹⁴

Bu konu ile ilgili ilginç bir örnek de şudur: Karanlıkta fakir diye zekâtını veren kişi, zekâtını verdiği kişinin kendi oğlu, babası ya da Yahudi biri olduğu ortaya çıkarsa verilen zekât, Zahiru’r Rivaye’ye göre geçerlidir. Ebû Yûsuf ve İbni Şuca’nın rivayetinde Ebû Hanîfe’ye göre de geçerli değildir. Ebû Yûsuf’un değerlendirmesine göre zekât, verilmemesi gereken birine verilmiştir ve bundan dolayı yeniden verilmelidir.²⁹⁵ Bununla birlikte zekâtın yanlışlıkla verildiği kişi, verenin kölesi veya mükâtebi olduğu anlaşılırsa verilen zekât yine geçersizdir. Çünkü kölenin mülkiyeti

291 Haşimi: Haşim bin Abdi Menaf’ın soyundan gelenlerdir. Mevsilî, a.g.e, I, 120.

292 Bkz; Serahsî, a.g.e, III,13; Mehmet Zihni Efendi, a.g.e. 1035, 1056; İbn Âbidîn, a.g.e, II, s. 352; Ahmet Yaman, “Zimmi”, *DİA*, C:XXXIV, TDV. İstanbul, 2013, s. 434-438;

293 Bkz; Ahmet Özel; “Harbî”, *DİA*, C: XVI, TDV. İstanbul, 1997, s. 112-114.

294 Serahsî, a.g.e, III, s. 13; Mevsilî, a.g.e, I, s. 103.

295 Ebu Yusuf’a göre zekâtın verilmesi caiz olmayan kişilere verildiği ortaya çıkınca yeniden verilmesi gerekir. Merginânî, a.g.e, I, s. 122; Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, s. 1084.

efendisinin üzerindedir. Kölesine verdiği zekâtın menfaati de kendisine dönecektir.²⁹⁶

Sonuç olarak; eksik verilen zekâtların geçerliliği hakkında hata mazeret değildir ve eksik kalan kısmın ödenmesi gerekir. Bununla birlikte araştırma yapmadan verilen zekâtların da geçerli olması hakkındaki hata da mazeret olmamaktadır. Fakat araştırma sonrasında ortaya çıkan yanlışlık halindeki hata özür olarak kabul edilmektedir.

3.5. Hacda Hata

3.5.1. Hacla İlgili Hükümler

"İslamın beş şartından biri olan hac ibadeti, belli vakit ve belli şartlarda Arafat'ta bulunmayı (vakfe) ve Kâbe'yi tavaf etmeyi ifade eder. Hac ibadetine hacc-ı ekber denilirken yılın diğer zamanlarında yapılan umre ibadetine de hacc-ı asgar denilir. Umrenin hükmü de ömürde bir kere olmak üzere sünnet-i müekkede olmasıdır. Hac ve umre ibadetinin yapılma şekli ve esasları Hz. Muhammed'in (s.a.s) sünnetiyle ortaya konmuştur.

Haccın farz olması için kişinin müslüman, bâliğ, akıllı, hür olup gidip gelinceye kadar kendi ve aile fertlerinin ihtiyacı ile yol masraflarını karşılayacak mala sahip olması ve görevlerini ifa etmek içinde yeterli vaktinin bulunması gerekir.²⁹⁷ Haccın sahih olabilmesi için de, ihrama girmiş olarak Arafatta vakfe ve Kâbe'yi tavaf etmenin belli vakitlerde yapılması şarttır. Hac ibadeti, farz, vacip ve nafile kısımlara ayrılır. Bununla birlikte ifrad, temettü ve kıran haccı çeşitlerine de ayrılmıştır.²⁹⁸

Hac ibadetine, yerine getirilmesi veya terk edilmesi gereken bir takım fiiller vardır. Yerine getirilmesi gereken fiillere menâsik (kulu Allâh'a yaklaştıran ibadet ve itaat cinsinden her şey), yasaklanan fiillerin işlenmesine de cinayet denilir.²⁹⁹ İşlenen cinayetler neticesinde de kefarete (cinayet cezaları) gerekir. Hac menâsikleri ve hacdaki cinayet cezaları şunlardır:

²⁹⁶ Mevsilî, a.g.e, I, s. 122.

²⁹⁷ Kâsânî, a.g.e, II, 120-160; Merginânî, a.g.e, I, s. 132; Cürcânî, a.g.e, s. 82.

²⁹⁸ Kâsânî, a.g.e, II, s. 167.

²⁹⁹ İbn Manzûr, a.g.e, X, s. 498.

Haccın menâsikleri

Hac ve umre ibadetinin yerine getirilmesi gereken fiillerin farz ve vaciplerinden bu araştırmanın konusunu ilgilendiren kısmı şunlardır:

1. Haccın Farzları (rukünler): Arafat'ta vakfede bulunmak ve Kâbe'yi ziyaret (tavaf) etmektir.³⁰⁰

2. Haccın Vâcpleri: İhrama mîkat denilen yerlerden başlamak, ihramlıya yasak olan şeyleri terk etmek, Arafat'ta güneşin zevâlinden batışına kadar ve Kurban Bayramının birinci günü fecrin doğuşundan güneşin doğmasına kadar bir süre de Müzdelife'de beklemek, şeytan taşlamak (remyu'l- cemerât), daha sonra kurban kesmek, ihramdan çıkarken tıraş olmak veya saçları kısaltmaktır (halk veya taksîr).

Ziyaret tavâfını, bayramın birinci, ikinci ve üçüncü günlerinde yapmak, ziyaret tavâfının farz olan dört şavtını (dolaşmayı) yediye tamamlamaktır. Tavâfı abdestli ve avret yerleri örtülü olarak yapmak, Kâbe'yi sola alarak, yürüyerek, hatîmin dışında ve Hacerü'l-esved'den başlayarak yapmaktır. Vedâ tavâfını (sader) yapmak ve her tavâftan sonra iki rekât namaz kılmaktır. Sa 'yi tavaftan sonra Safâ tepesinden başlayıp Merve tepesinde bitirmek ve Sa'yi yedi şavta tamamlamaktır. Farz hac için kudüm ve ziyaret tavafından sonra, umre için de umre tavafından sonra sa'y etmek vaciptir.³⁰¹

Hac ve umre yasakları (cinayetleri)

Hac ve umre yasakları, ihramlı olanlara veya Harem sınırları içerisinde bulunup da harem ot ve ağaç gibi bitkilerini koparanlarla ilgilidir.³⁰² Dört çeşit ceza olup bunlar bedene, dem, sadaka ve bedel şeklindedir.

1. Bedene yani deve veya sığır kurbanı kesilmesini gerektiren cinayetler şunlardır: Cünüp olarak ziyaret tavafı yapmak,³⁰³ Arafat'ta vakfeden sonra cinsel ilişkide bulunmak³⁰⁴ ve kadınların hayız ve nifas hâllerinde ziyaret tavafı yapması.³⁰⁵

300 Kâsânî, a.g.e, II, s. 25; Ali Fikri Yavuz, **Açıklamalı ve Muamelatlı İslam İlmihali**, (Tedkik: Mehmet Emre), Çile Yayınları, İstanbul, 1979, s. 286-291.

301 Haccın vacipleri için bakınız. Kudurî, a.g.e, I, 66-69; Serahsî, a.g.e, IV, s. 52; Kâsânî, a.g.e, II, 133-148; Tahtâvî, a.g.e, I, 732-738; Alâüddîn Âbidîn, a.g.e, s. 169-170; Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, s. 1105.

302 Merginânî, a.g.e, I, 156- 172; Mevsîlî, a.g.e, I, 161-167; İbn Âbidîn, a.g.e, II, s. 543.

2. Dem yani koyun veya keçi kurbanı kesilmesini gerektiren cinayetler şunlardır: Bir uzva veya daha fazlasına özürsüz ve mazeretsiz olarak³⁰⁶ koku sürenmek, tam bir gün dikişli elbise giymek, tam bir gün başını örtmek, başının dörtte biri veya fazlasını tıraş etmek, koltuk altı kıllarını yolmak, eşi şehvetle öpmek veya şehvetle eşe dokunmak, fercin haricinde ilişkide bulunmak,³⁰⁷ güneş batmadan önce Arafat'tan inmek, Müzdelife vakfesini terk etmek, şeytan taşlamayı bir gün veya taşlamanın bütün günlerinde terk etmek,³⁰⁸ mikat bölgesini ihramsız geçip sonra umre ve hac niyetiyle ihrama girmek, Arafat vakfesinden, tıraş olduktan ve umre'nin dört şavtını yaptıktan sonra cima etmek, kudüm ve sader (veda tavafinı) cünup olarak yapmak, ziyaret tavafinın üç veya daha az şavtını terk etmek, ziyaret tavafinı abdestsiz yapmak, sa'y etmeyi terk etmektir.³⁰⁹ Ebû Hanîfe'ye göre hacamat yaptırdığı yerdeki kılları kesene, el ve ayak tırnaklarını ya da sadece bir elin veya ayağın tırnaklarını kesene, İmam Muhammed'e göre de el ve ayağın tırnaklarından beş tanesini kesene dem gerekir.³¹⁰ İfrad haccını yapana bir dem gereken yerlerde, kırân haccı yapana biri hac ve biri de umre için olmak üzere iki dem gerekir.

3. Sadaka vermeyi gerektiren cinayetler şunlardır: Özürsüz olarak bir uzva az koku sürmek, bir günden az dikişli elbise giymek, bir günden az başını örtmek, baştaki saçların dörtte birinden azını kesmek, bıyıklarını kesmek, Ebû Yûsuf ve İmamı Muhammed'e göre, hacamat yaptırdığı yerdeki kılları kesmek, beş tırnaktan azını kesmek, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre, farklı el ve ayaklarının tırnaklarından beş tanesini kesmek, kudüm-sader- tavafinı abdestsiz veya tavafin üç şavtını eksik yapmak ve üç şeytandan birine taş atmayı terk etmek.³¹¹

303 Cünüp olarak ziyaret tavafı yapan kişi tavafinı iade ederse deve kurbanı kendisinden düşer.

304 Arafat'ta vakfeden sonra cima eden kişinin haccı fasit olmaz, fakat kendisine bedene gerekir. Kuduri, a.g.e, 1-72.

305 Kudûrî, a.g.e, I, 1-72; Serahsî, a.g.e, IV, s. 79; Mevsilî, a.g.e, I, s. 163; İbn Nüceym, **Bahru'r-Râik**, III, s. 20; İbn Âbidîn, a.g.e, II, s. 560; Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, s. 1160.

306 Bir özür veya zaruret sebebiyle giyim yasaklarını ihlal eden, kurban kesme, üç gün oruç tutma veya sadaka verme hususunda muhayyerdir. Kâsânî, a.g.e, II, 187.

307 Merginânî, a.g.e, I, s. 195.

308 Önceden yapılmayan taşlamalar dördüncü gün akşama kadar iade edilebilir. İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, **Mecmau'l-Enhur fi Şerh-i Mülteka'l-Ebhur**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 439.

309 Kudûrî, a.g.e, I, 72-73; Serahsî, a.g.e, IV, s. 79; Merginânî, a.g.e, I, 183-192; Mevsilî, a.g.e, I, 161-163; İbn Âbidîn, a.g.e, II, 546-556.

310 Kâsânî, a.g.e, II, s. 186-187.

311 Kudûrî, a.g.e, I, 72 -73; Kâsânî, a.g.e, II, 187, 192; Merginânî, a.g.e, I, 161; Mevsilî, a.g.e, I, s. 163; İbn Âbidîn, a.g.e, II, 556-557.

4. Bedel ödenmesi gerekenler cinayetler şunlardır: Harem bölgesinde, kara hayvanlarının gösterilmesi veya öldürülmesi sebebiyle hayvanların itlaf edilmesi veya kendiliğinden yetişen ot ve ağaçların kesilmesi veya koparılmasıdır.³¹²

Hacda hata bölümünde; ihram, vakfe, tavaf, sa'y, şeytan taşlama, kurban kesme ve de tıraş olma fiillerinde meydana gelen hata durumları ele alınacaktır.

3.5.2. Hac İle İlgili Hatalar

3.5.2.1. *İhramda hata*

Hac ibadetine ihram denilen iki parça örtüye bürünerek, niyet ve telbiye getirilerek başlanır. İhrama girmek için hac aylarının başlaması gerekir. Bu aylar da Şevval ve Zilkade aylarıyla, Zilhiccenin ilk on günüdür. İhramla ilgili hata durumları da, ya bu aylardan önce ihrama girme ya ihram yasaklarıyla ilgilidir.³¹³

İhramın vaktinde hata ve etkisi: Hac aylarından önce “Hac ayları girmiştir” zannıyla ihrama giren kişinin yaptığı hatadır. Çünkü hac aylarından önce ihrama girmek mekruhtur. Bununla birlikte bu kişinin yeniden ihrama girmesi gerekmez ve ihramı da kerahetle caizdir.³¹⁴

İhram yasaklarında hata ve etkisi: İhram yasaklarından herhangi biri “ihram yasaklarından değildir” veya “ihrama zarar vermez” düşüncesiyle işlendiğinde ihram yasakları işlenmiş olur ve ceza gerekir. Hata sebebiyle ortaya çıkan ihram yasaklarına şunlar örnek verilebilir:

Eller yıkanırken “ihram yasaklarından değildir” zannıyla kokulu sabun kullanan kişinin sadaka vermesi gerekir. Çünkü kokulu sabun kullanmak yasak hükmündedir.

³¹² Merginânî, a.g.e, I, s. 165; İbn Âbidîn, a.g.e, II, s. 562-568.

³¹³ Siracü'ddin Ömer b. İbrâhim, İbn Nüceym, en *Nehru'l-Fâik Şerhu Kenzü'd Dekâik*, 3 c. Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002-1422, II, s. 125.

³¹⁴ Hac ayları Şevval, zilkade ve Zilhicce aylarıdır. Kudûrî, a.g.e, I, s.71.

“İhrama zarar vermez” düşüncesiyle dikişli elbise giyen kişi tam bir gün olarak elbiseyi giymiş ise koyun kurban etmeli, günün bir kısmında giymiş ise sadaka vermelidir.³¹⁵

Gördüğü bir karartıya ok atıp da av hayvanını vuran kişi bu hayvanın değerini tazmin etmelidir. Aynı şekilde hayvana ok atarken veya silah atarken hataen bir kişiyi öldüren kişi de diyet ödemelidir.³¹⁶

Saçlarından bir kısmını yani dörtte birinden azını keserek ihramdan çıktığını zanneden ve ihramsız kimselerin işlediği bazı fiilleri işledikten sonra bu kişi hatasını anlamışsa önce saçlarının tamamı veya 1/4’ini keser sonra da yasak kapsamına giren işlediği fiillerin cezasını îfa eder.³¹⁷

3.5.2.2. Vakfelerde hata

Sözlükte “durmak ve bir yerde beklemek” anlamlarına gelen vakfe, hac ibadetini yerine getiren kişinin belli yer ve zaman diliminde belli bir süre kalmasını ifade eder.³¹⁸ Hac ibadetindeiki vakfe olur. Biri haccın farzı olan Arafat vakfesi, diğeri de vacibi olan Müzdelife vakfesidir. Arafat vakfesinin terki veya yapılamaması hac ibadetinin sıhhatine engel iken Müzdelife vakfesinin terkinde ceza gerekir.

Arafat vakfesinde

Arafat vakfesi, arafe günü zeval vaktinden sonra başlayıp Kurban Bayramı gecesi fecrin doğmasına kadar Arafat’ta bulunmayı veya oradan geçmeyi ifade eder. Zevalden önce veya bayram günü fecirden sonra vakfe yapanın vakfesi caiz değildir.³¹⁹ Vakfede hatalar, zaman ve yer açısından ortaya çıkabilir.

Örneğin; Zilhiccenin sekizinci gününü (terviye), arefe günü zannederek Arafat’ta bulunmak hata olup Arefe günü tekrar vakfe gerekir. Zilhiccenin onuncu gününü

³¹⁵ İbn Nüceym, **en-Nehru’l-Fâik**, II. s. 117.

³¹⁶ Kâsânî, a.g.e, II, s. 203; İbrahim Halebî, **Mecmau’l-Enhur**, I, s. 439; İbn Nüceym, **en-Nehru’l-Fâik**, II. s. 132.

³¹⁷ İbn Nüceym, **en-Nehru’l-Fâik**, II, s. 117; İbn Âbidîn, a.g.e, II, 556-557.

³¹⁸ Menderes Gürkan, “*Vakfe*”, **DİA**, C: XXXXII, TDV. İstanbul, 2012, s. 463-465.

³¹⁹ Serahsî, a.g.e, IV, s. 55; Kâsânî, a.g.e, II, s. 125.

arefe günü zannederek Arafat'ta bulunmak da hatadır. Ancak bu hatanın haccın sıhhatine etkisi olmayıp vakfenin kazası gerekmez ³²⁰

Arafat'a yakın veya sınırında olan herhangi bir yerde (Urene vadisi gibi) "Arafat'tandır" diyerek vakfe yapanın vakfesi caiz olmayıp vakfenin tekrar Arafat'ta kazası gerekir. ³²¹

Arafat'ta iken hava bulutlu olup imam, "Vakti girmiştir" zannıyla zevalden önce öğle namazını ardından ikindiye kıldırırsa iki namaz da vaktinden önce kılındığı için istihsanen hutbe ile birlikte iade edilir. ³²²

Müzdelife vakfesinde

Müzdelife vakfesi haccın vaciplerindendir. Arafat vakfesinden sonra hacılar Müzdelife denilen yere gelir. Burada akşam ve yatsı namazlarını cem ederek kılarlar. Müzdelife vakfesinin vakti, fecrin doğuşundan güneşin doğuşuna kadarki vakittir. Müzdelife vakfesinde ortaya çıkan hatalar da yer ve vakfenin yapıldığı zaman dilimi ile ilgilidir.

Muhassir vadisi gibi Müzdelife sınırlarına dâhil olmayan veya vakfe yapılmaması gereken herhangi bir yerde "Müzdelife'dendir" veya " burada vakfe yapılır" diyerek vakfe yapan kişinin vakfesi geçersizdir ve Müzdelife'de vakfesini iade etmelidir.

Müzdelife sınırlarına girmeden, "Vakit girmiştir" veya "Vakfe alanına girdik" düşüncesiyle akşam ve yatsı namazlarını kılanların hatası da hükme tesir etmeyip bu namazların iadesini gerektirir. ³²³ Daha fecir vakti girmeden, girmiştir zannıyla Müzdelife'den ayrılan kişinin de hatasına karşılık ceza kurbanı gerekir. ³²⁴

Müzdelife'ye gelmeden önce "akşam namazı kılınır düşüncesiyle" akşamı kılan fakat güneş doğmadan önce Müzdelife'ye gelen kişinin namazı Ebû Hanîfe, İmam

³²⁰ Zerkeşi, a.g.e, II, s. 122, Bilmen, a.g.e, s. 373.

³²¹ "Urene vadisi hariç Arafat'ın tamamı vakfe yeridir" Mâlik, "el-Muvatta", "Hac", 166; Müslim, "Hac", 149; Kâsânî, a.g.e, II, s. 125; Zerkeşi, a.g.e, II, s. 122.

³²² Serahsî, a.g.e, IV, s. 16.

³²³ Serahsî, a.g.e, IV s. 62; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde b. İbrahim, Meydânî, **el-Lübab fi Şerhi'l-Kitab**, C:4, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, I, s. 190.

³²⁴ Müzdelifeden özürsüz olarak erkenden ayrılan vacibi terk ettiği için dem öder. Fakat fecirden sonra tekrar dönerse hiçbir ceza ödemez. Serahsî, a.g.e, IV, s. 63-64

Muhammed ve İmam Züfer'e göre caiz değildir. Kişi namazını iade etmelidir. Eğer Müzdelife'ye dönmezse namazı caizdir.³²⁵

3.5.2.3. Şeytan taşlamada hata

Haccın vaciplerinden olan şeytan taşlamanın bazı kuralları vardır. Bu kurallar, cehalet, unutma, hata veya kasıt gibi hangi sebeple olursa olsun terk edildiğinde ceza gerekir. Bu kısımda önce şeytan taşlama ile ilgili bazı hükümler, sonrasında ise hata sebebiyle ortaya çıkan durumlar ele alınacaktır.

3.5.2.3.1. Şeytan taşlama ile ilgili hükümler

Bu hükümler, taşlama zamanı, atılan taşların sayısı, atılacak olan maddeler ve atılma şekliyle ilgilidir. Şeytan taşlamanın zamanı, bayramın birinci günü tan yerinin ağarmasıyla başlar dördüncü gün son bulur. Birinci günün taşlaması; ikinci fecirden (fecd-i sâdik) itibaren ertesi günün ikinci fecrine kadar, ikinci ve üçüncü günlerin taşları ise zeval vaktinden itibaren ertesi günün ikinci fecrine kadardır.³²⁶ Dördüncü günün vakti de zevalden itibaren başlar. Fakat Ebû Hanîfe'ye göre dördüncü günün taş atma vakti fecr-i sâdikla başlar.³²⁷

Atılan taş sayıları, bayramın birinci günü, Akabe cemresine (büyük şeytan) yedi taş, ikinci, üçüncü ve dördüncü günleri ise küçük cemre'den başlanılmak üzere, sıra ile her üç cemreye, günde yedişerden yirmi bir olmak üzere üç günde altmışüç taş, toplamda da yetmiş taş atılır. Ancak dördüncü gün taş atılmayacak olursa, atılan taş sayısı kırk dokuz olur.³²⁸

Şeytan taşlamada kullanılacak olan maddeler ise taş veya kuru çamurdur. Cemrelerden birine yedi taşın bir defada atılması bir atma sayılır. Yedi taştan fazla atılmasında ise bir sakıncası yoktur.³²⁹

³²⁵ Kâsânî, a.g.e, II, s. 56.

³²⁶ Kudûrî, a.g.e, I, s. 1-68; Serahsî, a.g.e, IV, s. 64.

³²⁷ Kuduri, a.g.e, I, s. 68.

³²⁸ Kurban günü büyük şeytanı taşlamayı veya şeytan taşlamayı bir veya hepsinde terk edene dem gerekir. Üç şeytandan birini taşlamayı terk edene sadaka gerekir.

³²⁹ Serahsî, a.g.e, IV, s. 66-67.

3.5.2.3.2. Şeytan taşlama ile ilgili hatalar

Şeytan taşlama ile ilgili yapılan hatalar; taşların toplu olarak atılması ve taşların eksik atılmasında görülmektedir.

“Olur, zannıyla” taşlar toplu olarak atılırsa toplu atmalar bir taş kabul edildiğinden eksikliğin giderilmesi gerekir. Yine hatalı bir zan ile taşaların, şeytanı temsil eden yerdeki sütunların üzerine konulmasıyla da taşlama geçerli olmaz ve iadesi gerekir.³³⁰

Taşlama yaparken hesap hatası yapıp bir şeytana fazla taş atılırken diğer şeytan veya şeytanlara eksik taş atılması durumunda, kişi hangisine eksik taş attığına karar veremezse ihtiyaten her birine yeniden taş atar.³³¹

3.5.2.4. Saç kesme (halk) veya kısaltmada (taksir) hata

Saçları kesmek veya kısaltmak haccın vaciplerindendir. Bunun sınırı erkekler için saçların tamamı veya dörtte birinin, kadınlar için de saç uçlarının en azından bir tutamının kesilmesidir.³³² Hac ve umrede ihramdan çıkma için tıraş olmak gerekir. Bunun zamanı hacda bayram günleridir. Umrede ise belli bir zamanı yoktur. Her ikisinde de tıraş olma yeri Harem bölgesidir.³³³ Tıraş olma durumuna gelmeden tıraş olduğunda veya vücuttan kıl vb. şeyler koparıldığında ceza gerekir.³³⁴

Bu konudaki hatalar; zarar vermez düşüncesiyle sakal, bıyık ve saçların kesilmesinde veya daha ihramdan çıkmadan saçların kesilmesi ya da ihramdan çıktım, zannı ile ihram yasaklarının işlenmesinde ortaya çıkar. Bu konudaki örnekler şunlardır:

Vucudundan bazı kılları veya koltuk altı kıllarını koparan kişi, bunları ihrama zarar vermez düşüncesiyle yaptığında hata etmiştir. Ya sadaka vermele ve kurban kesmelidir. Saçlarının dörtte birinden azını kesip ihramdan çıktığını zanneden ve

330 Kâsânî, a.g.e, II, s. 137.

331 Taşlar eksik atılırsa Ebû Hanîfe'ye göre yarından az olarak atılan her taş için yoksula bir sadaka verilmesi gerekir. Serahsî, a.g.e, IV, s. 67.

332 Kâsânî, a.g.e, II, s. 141.

333 Tıraş olma yeri ve zamanı, Ebû Hanîfe ve mezhebin tercihi göre nahr günleridir. Geciktirildiğinde dem gerekir. Serahsî, a.g.e, I, s. 70-71; Kâsânî, a.g.e, II, s. 141.

334 Serahsî, a.g.e, IV, s. 72-74.

ihram yasaklarını çiğneyen kişi ihramdan çıkmamıştır. Yeniden tıraş olup ihramdan çıkmalı ve işlemiş olduğu yasakların cezasını ödemelidir.³³⁵

Hac ihramında olup da daha şeytan taşlama veya kurban kesmeden “İhramdan çıkılabilir” düşüncesiyle saçlarını kesen kişi hata etmiştir. Bu durumda hac menâsikinin bir kısmını yapmadığından dolayı saçlarını kesmiş olsa da ihramdan çıkamaz. Ya da “Bayram günleri geçtikten sonra da ihramdan çıkılır” düşüncesiyle saçlarını kesen kişi de hata etmiştir ve kendisine dem gerekir.³³⁶

3.5.2.5. Tavafta hata

3.5.2.5.1. Tavafla ilgili genel hükümler

Tavaf, hac ve umre niyetiyle Mekke’ye gelenlerin farz, vacip, sünnet veya müstehap olarak yapmaları gereken bir ibadettir. Kabenin etrafında dolaşmayı (dönmeyi) ifade eden tavaf fiili, hac ve umre için gerekli olan menâsiktendir. Hac veya umre ibadetinin rüknü olan tavaf yerine getirilmediğinde hac veya umre geçerli olmazken vacip olan tavafın yerine getirilmemesiyle kişi cezaya çarptırılır. Sünnet ve müstehap olan tavafların terkinde hac ve umre geçerlidir fakat ibadetin sevabında eksiklik olur.³³⁷ Kâbe’nin etrafında dönmeyi ifade eden tavafın, her turuna “şavt” denir.³³⁸

³³⁵ Kâsânî, a.g.e, II, s.141.

³³⁶ Kâsânî, a.g.e, II, s. 140.

³³⁷ Tavaflar; ziyaret, kudüm, vedâ, umre, tahiyetü’l-mescid, tatavvu ve adak tavafları olarak yedi çeşittir. Hanefi fakihlerine göre hac ve umre ile ilgili olanlar dört tanedir. Bu tavaflar şunlardır:

1. Ziyaret tavafları: Arafat dönüşü yapılan ve Haccın rüknü olan bir tavaftır. Bu tavaf “ifâda tavafları, farz tavaf ve rükün tavafları” gibi isimlerle adlandırılır. Bu tavafın geçerli olabilmesi için: Arafat vakfesinden sonra, niyet edilerek ve belirlenen vakitte yapılması gerekir. Bu tavafın son vakti Ebû Hanîfe’ye ve mezhebin tercihiine göre Kurban Bayramının üçüncü günü güneş batıncaya kadardır. Efdal olanı ise bayramın birinci günü bu tavafın yapılmasıdır.

2. Kudüm tavafları: Mekke’ye gelip Kâbe’yi selâmlama amacıyla yapılan tavaftır. Bu tavaf “kudüm kâdim, vürûd, tahiyet ve likâ” isimleri ile adlandırılır. Afakiler (Mikât sınırları dışında oturan kimseler), ifrad veya kıran haccı yapmak istediklerinde sünnet olarak bu tavafları yaparlar. Mekke’ye gelince yapılması müstehap olan bu tavaf, Arafat vakfesine kadar da yapılabilir. Kudüm tavafları, ifrad haccı yapanların Mekke’ye varınca eda ettikleri ilk tavaftır. Kıran haccı yapanların ise umreyi tamamladıktan sonra eda ettikleri bir tavaftır. Kudüm tavafları Mikât sınırları içinde oturanlar, özel hallerindeki kadınlar ve Mekke’ye uğramadan Arafat’a çıkanlar yapmaz. Bu tavafın ilk üç şavtında remel yapılır. Bu tavaftan sonra da sa’y yapılır. Kâsânî, a.g.e, II, s. 146-147.

3. Vedâ tavafları: Memleketine dönecek olan hacıların son yaptıkları tavaftır. Bu tavaf “sader ve âhirü’l-ahd” tavafları gibi isimlerle adlandırılır. Vedâ tavafları hac menasiklerinin sonuncusu olup hacıların vacip olarak yaptıkları bir tavaftır. Veda tavaflarının yapılma vakti ziyaret tavaflarının yapılmasından sonra başlayıp Mekke’den ayrılma zamanına kadardır. Vedâ tavaflarının özürsüz olarak terkedilmesinden dolayı dem gerekir. Tavafları terkedene kişi, henüz mikât sınırından çıkmamışsa ihramsız olarak, çıkmışsa da ihramlı olarak Mekke’ye döner ve bu tavafları eda ederse dem borcundan kurtulur. Bu tavafta remel ve sa’y yoktur. Kâsânî, a.g.e, II, 160.

4. Umre tavafları: Hanefilerce umrenin tek rüknüdür. Bu tavafın ilk vakti umre niyetiyle ihrama girmekle başlayıp son vakti yoktur. Serahsî, a.g.e, IV, s. 34-38.

³³⁸ Hanefi mezhebine göre şavtların dördü rükün, üçü vaciptir. Farz veya vacip tavaflarda bu konuda şüpheye düşen kimse tavafları iade eder.

Hanefi mezhebinde tavaf; vaktinde, ibadet niyetiyle, Mescid-i Harâm sınırları dâhilinde, Kâbe'nin etrafında dolaşarak ve şavtların çoğunluğunun yapılmasıyla gerçekleşir. Abdestli bir şekilde³³⁹ örtünmüş (setr-i avret) olarak,³⁴⁰ Kâbe'nin sağından ve Hatîm denilen yerin dışından yürüyerek³⁴¹ şavtların sayısını yediye tamamlayıp da sonrasında iki rek'at namaz kılındığında³⁴² tavafın vâcipleri gerçekleşir.

3.5.2.5.2. Tavaf ile ilgili konularda hata

Bu konuda meydana gelen hatalar tavafın yapılış şeklinde, abdestsiz veya cünüp olarak yapılmasında ya da tavaf veya şavtlarının terkinde ortaya çıkar. Hükümleriyle birlikte bu konuya şu örnekler verilebilir:

Kişinin şekil ile ilgili hata durumları ve sonuçları şöyledir: Kâbe'yi sola alarak tavaf etmek gerekir. Yanılarak Kâbe'yi sağına alıp da tavaf eden kişinin tavafı geçerli olmakla birlikte kendisine ceza kurbanı vacip olur.³⁴³ Tavafı hatîmin dışında yapmak gerekir.³⁴⁴ Yanılıp da tavafı hatîmin içinde yapan kişiye de dem gerekir.³⁴⁵

Sağlıklı kişilerin tavafı yürüyerek yapmaları gerekir. Özürlü olmadığı hâlde binitli olarak tavaf eden kişinin tavafını iade etmesi gerekir. Tavafını yürüyerek iade etmezse ceza kurbanı kesmelidir.³⁴⁶

Abdest alması veya gusletmesi gereken kişiye, kendisinin abdestli olduğu veya gusül aldığını zannederek ziyaret tavafı yaptığında ceza gerekir. Ceza ziyaret tavafını abdestsiz yapanın koyun, cünüp olarak yapanın ise deve şeklindedir. Ancak abdestsiz veya cünüp olarak tavafı yaptıktan sonra bu tavafı Mekke'de kaldığı günlerde iade

339 Ziyaret tavafının cünüp olarak veya kadınların özel hallerinde yapılması durumunda ceza olarak bedene, abdestsiz yapılması halinde ise dem gerekir. Umre tavafının cünüp veya abdestsiz yapılması durumlarında ise dem gerekir. Serahsî, a.g.e, IV, s. 38.

340 Avret uzuvların dörtte biri veya daha çoğu açılınca ceza gerekirken daha azının açılmasında ise ceza gerekmez.

341 Mazeretsiz olarak tekerlekli araçlarla tavaf edenlerin ceza kurbanı kesmesi gerekir. Serahsî, a.g.e, IV, s. 45.

342 Tavaftan sonra farz namaz kılınırsa bu tavaf namazının yerini tutar. Tavaf namazını kerâhet vaktinde kılmak mekruhtur. Tavaf namazının terkinden dolayı ceza gerekmez.

343 Serahsî, a.g.e, IV, s. 44, 85.

344 Hatim; Kâbenin kuzey cephesinde yarım daire şeklinde duvarla çevrilmiş ve Kâbeden kabul edilen yerdir. Fîruzâbâdî, a.g.e. I, s. 372; İbni Manzûr, a.g.e, IV, s. 140

345 Serahsî, a.g.e, IV, s. 11, 46.

346 Serahsî, a.g.e, a.g.e, IV, s. 44.

eden kişi ceza kurbanı ödemez.³⁴⁷ Ziyaret tavafını cünup olarak yapan kişi veda tavafını yapmadan ailesine dönmüşse, hatasının farkına vardığında ziyaret tavafını yapmak için tekrar Mekke'ye döner. Mekke'ye döneceği zaman yeni bir ihrama girmesi gerekir. Eğer Mekke'ye dönmezse kendisine ziyaret tavafını cünup olarak yaptığı için deve, veda tavafını terk ettiği için de koyun kurbanı vacip olur.³⁴⁸

Ziyaret tavafının çoğunu yani yedi şavttan en az dördünü cehaletten kaynaklanan bir hata sebebiyle eksik yaptıktan sonra veda tavafını da terk eden kişi, ihrama girip ziyaret tavafının eksik kalan dört şavtını kaza eder. Sonra da veda tavafını yapar. şayet ziyaret tavafının dört şavtını yaptıktan sonra veda tavafını yapmayıp memleketine gitmişse artık geri dönmez. Fakatiki ceza kurbanı gönderir. Bu ceza kurbanlarından biri üzerinde borç olarak kalan ziyaret tavafının şavtlarını yapmadığından diğeri de veda tavafını yapmadığındandır.³⁴⁹

3.5.2.6. Sa'yde hata

Geçerli tavaflardan sonra yerine getirilmesi gerekli olan sa'y fiili haccın ve umrenin vaciplerindendir. Yerine getirilmediğinde ceza gerekir.

3.5.2.6.1. Sa'yle ilgili genel hükümler

Sa'y (السعي) Sözlükte “çalışmak; yürümek, koşmak” gibi anlamlara gelir.³⁵⁰ Fıkhi bir terim olarak hac ve umre tavaflarından sonra Safa tepesinden başlayıp Merve tepesine dört gidiş ve Merve Tepesinden Safa'ya da üç gelişten ibarettir. Gidiş ve gelişlerden her birine şavt denilir.³⁵¹ Hac Sa'yının geçerli olması için Hac aylarının başlaması, ihrama girdikten sonra yapılması,³⁵² muteber bir tavaftan sonra

347 Abdestsiz olarak yapılan tavaf, kurban günlerinden sonra da olsa abdestli olarak iade edebilir. Merginâni, a.g.e, I, s. 160. Ayrıca cünüplükten dolayı ise kurban günlerinde yapılınca bir şey gerekmezken, kurban günlerinden sonra yapılırsa tavaf geciktirildiği için Ebû Hanîfe'ye göre ceza kurbanı gerekir. Kudûrî, a.g.e, I, 72-73; Serahsî, a.g.e, IV, s. 41-86.

348 Serahsî, a.g.e, IV, s. 41.

349 Veda tavafının üç şartını eksik yapan kişiye sadaka gerekirken, veda tavafının dört şartını eksik yapana koyun gerekir. Kudûrî, a.g.e, I, s. 73; Serahsî, a.g.e, IV, s. 43.

350 Zebîdî, *Tacu'l Arus*, XXXIII, s. 279.

351 Serahsî, a.g.e, IV, s. 50; Kâsânî, a.g.e, II, s. 134; Salim Öğüt, “Sa'y”DİA, C:XXXVI, TDV. İstanbul, 2009, s. 206-207.

352 Sa'yin ihramlı olarak yapılması şart değil fakat sahih olması için, ihrama girdikten sonra yapılması şarttır. Umre sa'yinin ise ihramlı olarak yapılması ise vâcibtir.

yapılması,³⁵³ Safâ'dan başlanması ve en az dört şavtın yapılması gerekir. Sa'yı yürüyerek yapmak ve yedi şavta tamamlamak da Sa'y ibadetinin vaciplerindendir.³⁵⁴

3.5.2.6.2. Sa'y ile ilgili konularda hata

Bu konudaki hatalar sa'yin başlama yeri veya sa'yin eksik yapılmasıyla ilgilidir. Örneğin Sa'y eden kişi, sa'yına bazen yanılarak bazen unutarak başlama yerine gelmeden veya başlaması gereken yerden başlamayabilir. Başlama yerinden yani Safa tepesinden değil de Merve tepesin'den Sa'ye başlayıp Safâ'da bitiren kişinin yaptığı birinci şavt, yok hükmündedir ve bu şavtın iadesi gerekir.³⁵⁵ Sa'yin şavtlarını tamamlamaydan sa'yı bitiren veya dört şavtını tamamlamamış ve yeniden yapmamış olan kişiler ceza kurbanı ödemelidir. Üç şavtını eksik bırakmış olanlar ise de her şavt için sadaka vermelidir.³⁵⁶

Sonuç olarak, hac ve umre ibadeti ile ilgili konularda hatadan kaynaklanan durum ve fiillerde hata, ibadeti etkileyen veya cezayı düşüren bir mazeret değildir. Hata sebebiyle işlenen fiillerden dolayı kişiler kefareti ödemek durumundadır. Fakat hac ve umre ibadetinde yapılması gerektiği halde yapılmayan fiiller iade edilirse fiili terketme kefareti de ortadan kalkar.

3.6. Diğer Bazı İdabetlerde Hata

Kurban, yemin, adak ve kefareti konularındaki hata durumları ve etkileri bu başlık altında ele alınacaktır. Çünkü bu konular ibadet konuları arasında yer almakta olup namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetler kadar hacimli olmamaktadırlar.

3.6.1. Kurbanda Hata

3.6.1.1. Tanımı ve ilgili hükümler

“Yakınlık” anlamında kullanılan kurban kelimesi, ibadet amacıyla belli vakitlerde belirli şartları taşıyan hayvanın usulünce boğazlanmasını veya bu şekilde boğazlanan

³⁵³ Tavaftan önce yapılan sa'y geçersiz olup iadesi gerekir.

³⁵⁴ Sa'yin dört şavta tamamlanmaması ya da yeniden yapılmaması durumunda ceza kurbanı gerekir. Serahsî, IV, s. 50.

³⁵⁵ Serahsî, a.g.e, IV, s. 50; Kâsânî, a.g.e, II, s. 134.

³⁵⁶ Serahsî, a.g.e, IV, s. 50.

hayvanları ifade eder.³⁵⁷ Hanefîler tarafından kurban kesmenin vucûbiyetine ayet ve hadisler delil gösterilmiştir.³⁵⁸ Kurban kesimi ile ilgili olarak, mükellef kişide ve kurban olacak hayvanda bazı şartlar aranır.

Kurban kesmekle mükellef olanlarda aranan şartlar kişinin, müslüman, hür, mukim, zengin,³⁵⁹ akıllı ve bâliğ³⁶⁰ olmasıdır.³⁶¹

Kesilecek hayvanda ise kurban olmaya engel bir kusurun bulunmaması gerekir. Bu kusurlar kısaca şöyledir: İki veya bir gözü kör, aşırı derecede zayıf, kesim yerine gidemeyecek kadar topal, kulak ve kuyruğunun büyük kısmı kopmuş, dili kesik, dişlerinin tamamı veya çoğu dökülmüş, memeleri kesik veya kurumuş, ölüm derecesinde hasta, boynuzlarının bir veya ikisi kökünden kırık olmasıdır.³⁶² İslama göre dinen kurban edilecek hayvanlar; koyun, keçi, sığır, manda ve deve olup, koyun ve keçinin bir, sığır ve mandanın iki, devenin ise beş yaşını tamamlamış olması gerekir. Kurbanlık hayvanın da “eyyâm-ı nahr” denilen bayramın ilk üç gününde kurban edilmesi gerekir.³⁶³

3.6.1.2. Kurbanla ilgili hata örnekleri

Kurbanla ilgili hatalar, kesim zamanında, kesilecek hayvanların özelliklerinde ve hacda muhsar olan kimselerin kurbanları sebebiyle ortaya çıkar. Bu konuya şu örnekler verilmiştir:

Müslümanlar, havanın bulutlu olması sebebiyle hesap yaptıktan sonra, bayram gününün tespiti hataya düşerek bayram namazını kılar, kurbanlarını keserler fakat sonra da o günün Arafe günü olduğunu anlaşırsa bu kimselerin namazları da kurbanları da geçerli olur. Ancak şehirde oturan veya bayram namazı kılınan

³⁵⁷ Firuzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, I, s. 123.

³⁵⁸ “Rabbin için namaz kıl, kurban kes”. el-Kevser 108/2; “Kim imkânı olduğu halde kurban kesmezse bizim mescidimize yaklaşmasın”, “Ey insanlar, her sene her ev halkına kurban kesmek vâciptir” İbn Mâce, “Edâhî”, 2; Tirmizî, “Edâhî”, 18.

³⁵⁹ Zekât, sadaka-i fitr (fitre) ve kurban gibi ibadetlerle mükellef olmak için asgari zenginlik ölçüsü olan mala (nisab miktarı mal) sahip olmak gerekir.

³⁶⁰ Ebu Hanîfe ve Ebû Yûsuf göre kurbanla mükellef olmak için akıl ve bulûğ şart değilken İmam Muhammed’e ve tercih edilen görüşe göre akıl ve bulûğ şarttır.

³⁶¹ Kurban denildiğinde özelde Kurban bayramında kesilen kurban anlaşılırken genelde bütün kurbanlar yeralmaktadır.

³⁶² Lütfü Şentürk&Saffet Yazıcı, a.g.e, s. 327.

³⁶³ Mezhepte, koyun semizlik veya gösteriş açısından bir yaşındakilere denk olduğunda altı ayını tamamladıktan sonra da kurban edilebilir. Serahsî, a.g.e, XII, s. 9-10.

yerlerde bayram namazı kılınmadan önce “kesilebilir” zannıyla kurban kesenin kurbanı geçerli olmaz. Çünkü şehirde oturanlar ve bayram namazı kılınan yerlerdeki kişiler için kurbanın kesilme vakti namaz sonrasındır.³⁶⁴

Kurban olma özelliklerinitaşımayan veya bu özellikleri kaybeden bir hayvanı “Kurban olur” zannıyla kesen kişinin de kurbanı geçerli olmaz. Bu durumda Kurban özelliklerine sahip başka bir hayvanı alıp kesmesi gerekir.³⁶⁵

İki kişiden her biri yanılarak diğer kişinin kurbanını kesse bu durumda her biri diğerinin yerine vekil olmuş ve ikisinin kurbanı da sahih olmuş olur.³⁶⁶ Birbirlerinden etlerini alırlar eğer etleri tüketmiş iseler helalleşirler.³⁶⁷

Muhsar olan kişi, daha kurban göndermeden, gönderdiğini zannederek tıraş olsa ve sonra kurban göndermediğini anlasa ihramı devam etmektedir. Bu sebeple ihramlı iken tıraş olma cezasını (dem) ödemek ve ihsardan kaynaklanan ikinci bir kurbanı da göndermekle mükellef olur.³⁶⁸

Sonuç olarak kesim zamanı ve kurban olma özelliklerini taşımayan hayvanların kesilmesinde hata bir özür değildir. Fakat başkasının kurbanını kendi kurbanı zannederek kesen kişinin durumunda ise hata mazeret kabul edilmiştir.

3.6.2. Yeminde Hata

3.6.2.1. Tanımı ve ilgili hükümler

Yemin, sözlükte “sağ el, sağ taraf, kuvvet, bereket vb.” anlamlarında olup, haberin iki tarafından bir tarafının doğru veya yalan olduğunu ya da fiilen yapma veya terk etme konusunda Allah’ın (c.c.) ismi ile kuvvetlendirmektir.³⁶⁹ Yeminin geçerli olabilmesi için, yemin eden kimsenin Müslüman ve mükellef olup üzerine yemin

364 Serahsî, a.g.e, XII, s. 11.

365 Serahsî, a.g.e, XII, 15-16.

366 İmam Züfer hariç Hanefi fakihlerine göre, yanlışlıkla kesilen kurban sahibinin yerine kesilmiş olur. Çünkü sahibinin buna delâleten izni vardır.

367 Serahsî, a.g.e, s. 17; İbn Âbidîn, a.g.e, III, s. 450.

368 Kâsânî, a.g.e, II, c, 179.

369 İbrahim Halebî, a.g.e, I, s. 259; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 538.

ettiği şeyin aklen mümkün olması ve bununla birlikte istisna (inşallah) vb. ifadelerin bulunmaması gerekir.³⁷⁰

Yeminler İslam hukukunda hükümleri açısından üç kısma ayrılmaktadır:

Yemîn-i Gamûs: Geçmişveya şimdiki zamanda meydana gelen bir olay veya fiille ilgili kasten yalan yere yapılan yemindir. Bu çeşit yemin etmek günahdır. Hanefilere göre kefareti yoktur fakat bu çeşit yemin için tövbe yapılır.³⁷¹

Yemîn-i Lağv: Geçmiş veya şimdiki zamanla ilgili olarak yanlışlıkla veya doğru olduğu sanılarak yapılan yemindir. Bu çeşit bir yeminden dolayı kişi sorumlu olmaz.³⁷²

Yemîn-i Mün‘akide: Gelecekteki bir fiili yapmak veya terk etmekle ilgili yapılan yemindir. Bozulduğunda kefaret gerekir.³⁷³

3.6.2.2. Yeminle ilgili hata örnekleri

Gelecekle ilgili kasten, hataen veya unutarak yapılan yemin geçerlidir. Hataen bozulan yeminden dolayı da kefaret gerekir.³⁷⁴ Örneğin:

“Bana su ver” demek isterken “Vallahi ben su içmem” diyen kişi hataen de olsa yemin etmiştir.³⁷⁵ Bozulduğunda kefaret gerekir.

"Falanın bahçesine girmeyeceğim" diye yemin eden kişi, başkasının bahçesi olduğunu zannederek yemin ettiği kişinin bahçesine girerse yeminini bozmuş olur. Hatasına itibar edilmez.³⁷⁶ “Falancanın yemeğini yemeyeceğim” diyerek yemin eden fakat yemin ettiği kişinin de olduğu ve ortaklaşa hazırlanmış bir sofrada yemek yiyen ve böylece o kişinin de yemeğini yiyen kişinin de yemini bozulmuştur. Kişi “Bana şu

370 İbn Âbidîn, a.g.e, III, s. 704.

371 Alâüddîn Âbidîn, a.g.e, s.147

372 el-Bakara, 2/225; el-Mâide, 5/89; Alâüddîn Âbidîn, a.g.e, s.148.

373 Maide:5/89; Kudûrî, a.g.e, I, s. 210; Serahsî, a.g.e, VIII, 149-157; Damad Efendî, a.g.e, I, 539-540; İbn Nüceym, *en-Nehru'l-Fâik*, III, s. 50.

374 Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm*, II, s. 39; Abdülazîz el-Buhârî, a.g.e, IV, s. 149; Alâüddîn Âbidîn, a.g.e, s. 148; Ertuğrul Boynukalın, “*Yemin*”, *DİA*, C:XXXIII, İstanbul, 2013, s. 417-420.

375 Molla Hüsrev, a.g.e, II, s. 39; Alâüddîn Âbidîn, a.g.e, s. 148.

376 Abdurrahman b. Muhammed el-Cezîrî, *el-Fıkh'u ala Mezâhibi'l-Erbea*, 2.Baskı, Daru'l-Kütübü'l-İlmîyye, Beyrut 2003 II, s. 100.

yemeği ver” diyecekken “Vallahi ben şu yemeği yemem” dediğinde hata ile yemin etmiştir ve yemini geçerlidir.³⁷⁷ Bu yapılan yeminler bozulduğunda kefareti ödenmesi gerekir.

Kendisi ile konuşmamaya yemin edilen bir şahsın da aralarında bulunduğu bir cemaate selâm verilince, konuşulmamaya yemin edilen şahıs selâmı duysa da duymasa da selâmı alsın da almasın da konuşmamaya yemin edenin yemini bozmuş olur. Ancak selâm verirken "yalnız o şahsa değil" diye istisna edilirse yemin bozmuş olmaz.³⁷⁸

Sonuç olarak; hata, geleceğe dair yapılan yeminleri ortadan kaldıran ve bozulan yeminlerde de kefareti engelleyen bir özür değildir.

3.6.3. Adakda (Nezir) Hata

3.6.3.1. Tanımı ve ilgili hükümler

Arapça karşılığı “nezir” olan adak, kişinin dinen mükellef olmadığı hâlde farz ya da vâcip cinsinden bir ibadeti yapacağına dair Allah’a söz vermesine denir.³⁷⁹ Adaklar şarta bağlı ise şart gerçekleşince, mutlak ise adandıktan sonra yerine getirilmelidir.³⁸⁰ Adağın sahih olabilmesi için üzerinde tasarruf yapılacak eşyanın kişinin mülkünde olması ve yapılacak fiilin bizzat günah olmaması gerekir.³⁸¹ Belirli bir yer, mekân ve zaman ile kayıtlanan adaklarda yer, mekân ve zamana itibar edilmez.³⁸² Adak eğer malî ibadet cinsinden ise kişi ve mal da bağlayıcı değildir. Adak olarak kesilen kurbanın etinden adayan kimse, vârisleri ve bakmakla yükümlü bulunduğu kişiler (eşi, usulü ve fîrûu) ile dinen zengin sayılanlar da (zekât mükellefleri) yiyemez. Eğer

377 İbn Âbidîn, a.g.e, III, s. 709.

378 Cezârî, *el-Fıkh’u ala Mezâhibi’l-Erbea*, II, s. 113.

379 Damad Efendî, a.g.e; I, 547-548.

380 Ebû Hanîfe’ye göre, meydana gelmesi istenmeyen bir şarta bağlanan adak için yemin kefareti ödemek yeterli olur. Mevsîlî, a.g.e, IV, s. 77.

381 Bir kadın hayız gününde namaz kılmak adağım olsun dese, ittifakla o adak geçerli olmaz. Çünkü isyan üzerine adakta bulunmuştur. Damad Efendî, a.g.e, I, s. 233.

382 Ebû Hanîfe ve Ebu Yusuf’a göre, yer ve zaman belirlenerek yapılan adaklar, bunlar gerçekleşmeden de yapılabilir. Serahsî, a.g.e, III, s. 131-132-139.

yerlerse yediklerinin bedelini fakirlere sadaka olarak vermelidirler.³⁸³ İtikâf olarak adakta bulunan ise itikâf esnasında oruç tutmalıdır.³⁸⁴

3.6.3.2. Adakla ilgili hata örnekleri

Adaklarla ilgili olaraen sık karşılaşılan hata örnekleri kalpde olan niyet ile söylenen ifadenin uyumlu olmamasıdır. Örneğin:

Bir kişi “Üç gün oruç tutayım” diyecek iken “Üç hafta oruç tutayım” derse üç hafta oruç tutması gerekir. Aynı şekilde “Bir hafta itikâfta bulunayım” diyecek iken “bir ay itikâfta bulunayım” derse bir ay itikâfta bulunması gerekir. Adakta, kişinin niyeti ile söylediği ifade arasında farklılık oluştuğunda, ifadesine itibar edilir.³⁸⁵

Sonuç olarak, adakta hatanın etkisi yeminde hatanın etkisine benzemektedir. Hataen dil ile söylenen neyse hüküm de ona göre olmaktadır.

3.6.4. Kefarete Hata

3.6.4.1. Tanımı ve ilgili hükümler

Sözlükte “örtme, gizleme, inkâr etme” gibi anlamlara gelen kefâret (keffâret), belirli yasakların ihlâlinde veya bazı suçların işlenmesinde köle âzat etme, oruç tutma, fakir doyurma ya da giydirme gibi malî ve bedenî nitelikli ibadetlerle kişinin sorumlu tutulmasını ifade eder.³⁸⁶

Yemin bozma, zihâr yemininde bulunma, hatâen adam öldürme, ihramlının avlanması veya tıraş olma gibi ihlaller durumunda kefarete gerekir. Kefaretlerin nasıl ve ne kadar olacağı ayet ve hadislerde belirlenmiştir. Nitekim yemin kefâreti (el-Maide; 5/85), zihâr kefareti (el-Mücadele; 59/3-4), katil kefareti (en-Nisa; 4/92) hac ve umredeki suçlardan kaynaklanan kefaretlere³⁸⁷ ve de oruç kefâreti³⁸⁸ ilgili delillerle

383 İbn Âbidîn, a.g.e, III, s. 735-742.

384 Serahsî, a.g.e, VII, s. 11; Alâüddîn Âbidîn, a.g.e, s. 141.

385 Alâüddîn Âbidîn, a.g.e, s. 139; Ali Fikri Yavuz, a.g.e, s. 279.

386 Mehmet Katar, “Kefaret”, *DİA*. Cilt: XXV, Ankara, 2002, s. 177-179.

387 el-Bakara; 2/196, el-Maide; 5/95; Buhârî, “Muhsar”, 5-8.

388 Hz. Peygamber, ramazan ayında eşiyle cinselbirliktelik yaşayan sahabe hakkında kefâret hükmünü vermiştir. Buhârî, “Savm”, 3; “Keffârât”, 2, 4

tayin ve takdir edilmiştir. Hataen adam öldüren, kefaretle birlikte diyet öder.³⁸⁹ Hataen av hayvanı öldüren veya yerini gösteren ihramlı kefarete öder. Hataen harem sınırları içerisinde ot koparan, ağaç kesen, kefarete öder.

3.6.4.2. Kefaretle ilgili hata örnekleri

Kefaretle ilgili hatalara örnek olarak şunlar verilebilir:

Peşpeşe tutulması gereken oruçlara hataen ara veren kişinin, orucuna en başından başlaması gerekir. Zihar kefareti ödemesi gereken kişi, şa'ban ayında oruç tutmaya başlarsa hata etmiş olur. Zira ara vermeden iki ay oruç tutulması gereken zihar kefareti orucunu, Ramazan ayı bozacağından, zihar için Ramazandan sonra oruca yeniden başlamalıdır.

Kefaret orucuna güneş doğduktan sonra niyet eden hata etmiş olur ve oruç kefareti yerine geçmez. Zira kefarete oruçlarına imsak girmeden yani ikinci fecirden önce niyetlenmek gerekir.

Sonuç olarak kefarele ilgili konularda hatanın etkisi yoktur ve hata mazeret olarak da kabul edilmemektedir.

---

³⁸⁹ Abdülazîz el-Buhârî, a.g.e, II, s. 220-231.

4. İBADETLERDE UNUTMANIN ETKİLERİ

İnsanlar tıpkı hata yaptıkları gibi bazen unutarak da ibadetlerde yanlışlıklar yapabilirler. Bu sebeple ibadetlerin şartlarında ve icrasında unutma kavramıyla çokça karşılaşılır. İbadetlerin terk edilmesi veya kısmen eksik yapılmasına sebep olan unutma nedeniyle kişi bunların uhrevi cezalarından tamamen mesul değildir. Fakat hatırladığında terk ettiği ibadeti edâ veya kaza etmek, eksik yaptığı ibadeti de tamamlamak veya yeniden yapmakla mükellef olur. İbadetlerle ilgili hükümler genel olarak “İbadetlerde Hatanın Etkileri” anabaşlığının alt başlığındaki ilgili bölümlerde ele alınmıştır. Bu bölümde hata bölümünde geçmeyen fakat ibadetlerde unutma konusunda değerlendirilecek konuların hükümleri ile unutmanın ibadetlere etkilerine değinilecektir.

4.1. Taharette (Temizlik) Unutma

Bu bölümde necasetten ve hadesten taharetle ilgili unutmanın ibadetlere özellikle namaz ibadetine etkileri ele alınacaktır.

4.1.1. Necasetten Taharette Unutma

Necasetten unutma konusu³⁹⁰, özelde namazın sıhhatini (geçerliliğini) ilgilendiren bir konudur. Bu sebeple unutarak necasetle kılınan namaz temizlenip iade edilir ya da necasetle birlikte mekruh olarak geçerli olur. Namazın geçerli olmasında necasetin etkisi necasetin ağır veya hafif olması yahut da az veya çok olmasına göre değişir. Galiz olanlar katı olarak bir dirhem veya sıvı olarak el ayası ve daha çoğunda namazın iadesini gerektirirken hafif olanlar bulaştığı organın ya da elbisenin dörtte biri veya daha fazlasını kapsadığında namazın iadesini gerektirir. Bunlardan az olanlar ise namazın iadesini gerektirmez. Namaz tahrimen mekruh olarak caiz olur.³⁹¹ Necasetten temizlenme ile ilgili unutmayı ilgilendiren konular; beden, elbise veya namaz kılınan yerdeki necasetin, kılınan namazın iadesini gerektirecek kadar az

---

390 Bkz; 1.1.1.1.

391 Serahsi, a.g.e, I, s. 209. Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, s. 193.

mı çok mu olduğu, necasetin elbiseye bulaştığı zamanın bilinip bilinmemesi veya necasetle nafilâ namaz kılınması durumlarıdır.

Beden elbise veya namaz kılınacak yerdeki necaseti unutmama

Üzerinde bir dirhem veya el ayasından fazla pislik bulunup, unutarak bununla namaz kılan ve dahi sonra bu pislîği hatırlayan kişî, eğer üzerine bulaşan pislik galiz ise namazını iade eder. Fakat üzerine bulaşan pislik, hafif ise namazı sahihtir. Elbisesinin yarısını kaplayacak kadar eti yenen bir hayvan dışkısıyla unutup namaz kılan ve sonra hatırlayan kişî namazını iade eder.³⁹² Elbisesine bulaşan güvercin veya serçe pislîğiyle namaz kılıp sonra hatırlayan kişî ise namazını iade etmez.³⁹³

Namaz kıldığı yerde necaset olduğunu unutup sonra hatırlayan kişî, necasetin bulunduğu yere göre namazını ya iade eder veya etmez. Eğer necaset elleri ve dizlerini koyduğu yerde ise mezhebin üç imamına göre namazı geçerlidir. Fakat kıyamda durduğu yer ile ka'de ve secde yerinde ise namazı geçerli değildir. Bununla birlikte secde yerindeki necaset bir dirhemden az ise Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre namaz caiz, fazla ise namaz caiz değildir.³⁹⁴

Necasetin bulaştığı zamanı unutmama

Elbisede bir dirhemden fazla necasetle namaz kılan ve sonrasında necasetin varlığını hatırlayan fakat ne zaman bulaştığını bilmeyen kişî Ebû Hanîfe'ye göre, necaset yaş ise bir günlük namazlarını, kuru ise üç gün üç gecelik namazlarını iade eder.³⁹⁵ Fetvaya göre ise bu durumda hiçbir namazın iadesi gerekmez.³⁹⁶ Elbisesinin neresine necasetin bulaştığını unutan, elbisenin herhangi bir yerini yıkayarak necasetten temizlenmiş olarak namazını kılar. Sonradan nereye bulaştığını hatırlarsa, necasetin bulaştığı yeri yıkar ve o necasetle kıldığı namazlarını iade eder.³⁹⁷

Necasetle nafilâ namaz kılmada

392 Kâsânî, a.g.e, I, s. 62.

393 Kâsânî, a.g.e, I, s. 62; Mevsilî, a.g.e, I, s. 35.

394 Kâsânî, a.g.e, I, s. 82.

395 Serahsî, a.g.e, I, s 59.

396 İbn Nüceym, **Bahru'r-Râik**, I, s. 130.

397 Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, I, s. 237; Heyet, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, s. 119.

Necaset bulunan elbise ile nafîle namaza başlayan veya namaz kılmış olan kişi necaseti hatırladığındanamazını kaza etmez. Zira necis elbise ile nafîle namaza başlamak hiç namaza başlamamak gibidir.³⁹⁸

4.1.2. Hadensten Taharette Unutma

Hades denilen hükmî kirlilikten temizlenmedikçe namaz kılınamaz, Kur'ân'a el sürülemez veya Kur'ân okunamaz ve de Kâbe tavaf edilemez. Bu konuda hükmi pislikten temizlenmeyi ifade eden abdest alma, gusletme ve teyemmümde bulunma konularında unutma durumları ve örnekleri ele alınacaktır.

4.1.2.1. Abdestte unutma

Abdestte unutma meselesi, abdestin sıhhatine engel olan durumların unutulması ile farzlarında, sünnetlerinde ve de abdesti bozan veya bozmayan durumlarda ortaya çıkabilir.³⁹⁹

4.1.2.1.1. Abdestin sıhhatine engel olan durumlarda unutma

Abdestin sahih olmasına engel olacak durumlar, abdest almadan önce gerçekleşen durum veya fiillerdir. Cünüplük, hayız, nifas hâliveya abdest azalarının üzerinde bulunup da suyun bedene ulaşmasını engelleyecek boya, hamur, mum, çapak ve balık pulu gibi şeyler.⁴⁰⁰

Gusletmesi gereken bir kişi unutup abdest alarak namaz kılar da sonradan cünüp olduğunu hatırlarsa gusleder sonra namazını iade eder.

Hayız veya nifas hâlini unutup abdest alarak namaz kılan bir kadın, durumunu hatırladığında herhangi bir şey yapmaz. Sadece hayız ve nifas hâli geçtikten sonra gusül abdesti alır.

398 Serahsî, a.g.e, I, s. 209.

399 İbn Nüceym, **Bahru'r-Râik**, I, s. 169.

400 Ömer Nasuhi, a.g.e, s. 87, Hamdi Döndüren, **Delilleriyle İslam İlmihali**, s. 155.

Zaruret olmadan tırnak veya saçlarına suyun ulaşmasına engel olacak bir boya süren ve bu boyayı gidermeden unutarak abdest alıp da o şekilde namaz kılan kişi hatırladığında boyaları temizleyip yeniden abdest alır ve namazını iade eder.⁴⁰¹

4.1.2.1.2. Abdestin farzlarında unutma

Yıkanması gereken yerlerin yıkanmadığı, mesh edilmesi gereken yerlerin de mesh edilmediği abdest geçersizdir. Bu yerlerin unutulması terk edildiği hatırlanınca ya abdestin yeniden alınması ya da unutilan bu yerlerin yıkanması veya mesh edilmesiyle abdest geçerli hâle gelir. Önceden kılınmış olan namaz varsa da o namaz iade edilir.

Abdestin farzlarında unutma ile ilgili olarak Hanefî fıkıh kitaplarında özellikle başa mesh etmenin unutulması ile ilgili örnekler üzerinde durulmuştur.

Başa mesh etmeyi unutarak namaz kılan kişinin namazı geçerli değildir. Çünkü abdestin bir farzı yerine getirilmediğinden abdest sahih olmamıştır. Namaz kıldıktan sonra başa mesh etmeyi unuttuğunu hatırlayan kimse ya abdestini tekrar ederek ya da başına mesh ederek namazını iade edecektir. Bununla birlikte başa mesh etmeyi unutan kişi, abdesti bitmeden hatırladığında herhangi bir uzvunu yıkadığı su ile başını mesh etse meshi geçerli olmaz. Çünkü kullanılmış su ile mesh geçerli değildir⁴⁰²

Abdest alırken kollarını veya ayaklarını yıkamayı unutan kişi namazdan sonra yıkanması gereken organları yıkamadığını hatırladığında sadece ya bu organları yıkar veya abdestini yeniden alır. Her iki halde de sonra namazını iade eder.

4.1.2.1.3. Abdestin sünnetlerinde unutma

Sünnet (السنة); sözlükte “izlenilecek yol, yöntem ve örnek alınan uygulama” gibi anlamlara gelmekte olup fıkıh literatüründe Hz. Peygamber’in (sav) söz, fiil ve takrirlerini yani onaylamalarını ifade eder.⁴⁰³ Abdestin sünnetlerinin unutulması veya

401 Din İşleri Yüksek Kurulu, **Fetvalar**, D.İ.B.Y., İzmir 2018, s. 79

402 İmam Muhammed'e göre, bir parmakla 3 defa başa mesh edilse caizdir. Kâsânî, a.g.e, I, s. 4; Serahsî, a.g.e, I, s. 72; Bâbertî, **el-İnâye fi Şerhi'l-Hidâye**, I, s. 90.

403 Cürcânî, a.g.e, I, s.122; Murteza Bedir, “Sünnet”, **DİA**, C:XXXVIII, İstanbul, 2010 s. 150.

kasıtlı olarak terkedilmesi abdestin sahih olmasına engel değildir ve abdestin iadesini de gerektirmez.⁴⁰⁴ Bu konu ile ilgili şu örnekler verilmiştir:

“Euzü besmele”nin terk edilmesi, ağza ve burna üç kere su verilmesi gerekirken bir kere su verilmesi, yüzün, kolların ve ayakların üçten az yıkanması, kulakların mesh edilmemesi ve tertibe uyulmaması gibi sünnet olan bazı fiillerin unutulup sonra hatırlanması. Bu fiilleri yapmayı unutan ve sonra hatırlayan abdestini iade etmez.⁴⁰⁵ Abdestin başında besmeleyi unutup devamında hatırlayan kişi ise abdesti bitmediği müddetçe besmele çeker. Çünkü abdest besmeleyle birlikte alınır.⁴⁰⁶

4.1.2.1.4. Abdesti bozan durumlarda unutma

Abdest aldıktan sonra yellenen, burnu kanayan, özürlüyse özür süresi biten vb. abdestin bozulmasını gerektiren bir durumla karşılaştıktan sonra unutarak namaz kılan kişinin namazı geçersizdir. Bu durumlarda abdest ve namazın iadesi gerekir. Örneğin: Üzerine meni bulaştığı hâlde unutarak namaz kılan ve namaz kıldıktan sonra da hatırlayan kişi, Ebû Hanîfe'ye göre üzerini yıkayarak Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre kurumuş ise ovalayarak temizler ve sonra namazını iade eder.⁴⁰⁷ Abdestini bozduğunu unutarak abdest almadan namaz kılan, hatırladığında abdestini ve namazını iade eder.⁴⁰⁸

4.1.2.1.5. Mest üzerine mesh etmede unutma

Mest üzerine mesh etmenin şartlarından biri abdestli olarak mestlerin giyilmesidir. Mest konusundaki unutma durumları abdestin unutulup mestin giyilmesi, mest üzerine mesh etmenin unutulması veya sargı üzerine mesh etmenin unutulması gibi durumlardır. Bu durumlar örnekleriyle açıklanacaktır.

Abdestsiz olarak veya eksik abdestle mest giymede

Abdest almadan mestlerini giyen, hatırlayıp ayaklarını yıkamadan abdest alsın veya suya dalsın suda mesh içindeki ayaklarına gelse yani ayakları yıkansa abdesti

404 Bkz. Kâsânî, a.g.e, I, s. 18-23; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, 22-35.

405 İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 24-35; İbn Nüceym, **Bahru'r-Râik**, I, s. 20; İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 109.

406 Zebidi, **Cevheratü'n-Neyyire**, I, s. 5.

407 Merginânî, a.g.e, I, s. 37.

408 Serahsî, a.g.e, I, s. 86; Molla Hüsrev, a.g.e, I, s. 126.

bozulduktan sonra yeniden abdest alırken ayaklarına (meste) mesh etse meshi geçerli olur.⁴⁰⁹

Sabah namazı için abdest alıp mest giyerek namaz kılan ve bu abdestle birkaç vaktin namazını da kıldıktan sonra sabah namazı için abdest alırken başına mesh etmediğini hatırlasa mestlerini çıkarıp iki ayağını da yıkayıp bütün namazlarını iade eder. Çünkü eksik olan abdestle mestlerini giymiş ve abdestsiz olarak namazlarını kılmıştır.⁴¹⁰

Mest üzerine mesh etmede

Abdest alarak mestleri giyen ve abdestini bozduktan sonra da abdest alırken mesh etmeyi unutan ve namaz kıldıktan sonra mesh etmediğini hatırlayan mestinin üzerine mesh eder ve namazını iade eder.⁴¹¹

Sargı üzerine mesh etmede

Sargı üzerine mesh etmeyi unutan kimse namazda veya namaz sonrasında mesh etmediğini hatırladığında, sargı üzerine mesh edip yeniden namaza başlar veya namazını iade eder.⁴¹²

4.1.2.2. Gusülde unutma

Erkekler cünüp olduklarında, kadınlar da hayız ve nifas gibi özel hâlleri son bulduğunda temizlenmek ve bazı ibadetlerini yerine getirebilmek için gusül abdesti alırlar. Gusülde unutma meselesi, cünüplük, hayız ve nifas durumu gibi guslü gerektiren durumlarda veya ağza ve burna su vermek ile bütün vücudu yıkamak gibi guslün farzlarında ortaya çıkmaktadır.

4.1.2.2.1. Guslün yapılışında

Gusül alırken ağzına ve burnuna su vermeyi unutup aldığı gusülle namaz kıldıktan sonra ağzına ve burnuna su vermediğini hatırlayanın namazı ve guslü geçerli değildir. İkisinin de iadesi gerekir. Çünkü farz yerine getirilmemiş ve abdestsiz

409 Serahsî, a.g.e, I, s. 103; Kâsânî, a.g.e, I, s. 9.

410 Serahsî, a.g.e, I, s. 137.

411 Ebu'l-Meâlî, a.g.e, I, s.138.

412 Serahsî, a.g.e, II, s. 137.

olarak namaz kılınmıştır.⁴¹³ Ağza su vermeyi veya vücudunun bazı yerlerini yıkamayı unutarak gusleden ve onunla namaz kılan kişi, hatırladığında namazı farz ise iade eder, nafilâ ise iade etmez. Çünkü nafilâ namaza abdestsiz veya geçerli olmayan bir abdestle başlanılmış olmaz.⁴¹⁴

4.1.2.2.2. Guslû gerektiren durumlarda

Cünûp olduğunu unutan ve böyle namaz kılan kimse durumunu hatırladığında önce gusûl abdesti alır ve peşinden de namazını iade eder. Hayız ve nifas hâli devam ederken bu durumunu unutarak farz namaz kılan ve temizlendikten sonra da hatırlayan kadın ise namazını iade etmez. Çünkü kadın hayız ve nifas halleri bitmiş olmadığından namaz ibadetiyle yükümlü değildir.⁴¹⁵

Uyanınca elbisesi veya üzerinde ıslaklığı gören fakat ihtilâm olduğunu da hatırlamadığından ıslaklığın meni veya mezi olduğunda şüphe eden kişiye, meninin şehvetle çıktıktan sonra hava ile temas etmesi sonrasında kuruması ihtimalinden dolayı gusûl gerekir. Çünkü bu ıslaklığın meni olma durumu söz konusudur. Bu durumda ihtilâm olduğunu hatırlamaması sebebiyle kılsa da namazı geçersizdir. Fakat ıslaklığın mezi olduğu kesinleşir ise gusûl gerekmez.⁴¹⁶

4.1.2.3. Teyemmümde unutma

Abdest almak veya gusletmek isteyen fakat su bulamayan veya kullanma imkânına sahip olmayan kimseler teyemmüm ederler. Teyemmümde karşılaşılan unutma örnekleri teyemmümü mübah kılan durumlar ile teyemmümü bozan durumlarda meydana gelebilir.

4.1.2.3.1. Teyemmümü mübah kılan durumlarda

Teyemmümü mübah kılan durumlardan herhangi biriyle karşılaşıncı teyemmüm etmek caizdir. Bu konuda öne çıkan örnek ise kişinin abdest almak için yanına aldığı suyu unutmasında ortaya çıkmaktadır.

⁴¹³ Serahsî, a.g.e, I. s. 62.

⁴¹⁴ İbni Âbidîn, a.g.e, I. s. 155.

⁴¹⁵ Nafilâ bir namaza başladığında hayız olur ise namazını bozup sonra kaza eder. Bilmen, a.g.e, s.78

⁴¹⁶ İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 62; İbni Nüceym, a.g.e, I, s. 59.

Yolculuğa çıkan kimseler yolculuk esnasındaki ihtiyaçlarını gidermek için bineklerine su koyarlar veya koydururlar. Herhangi bir kimse yolculuk esnasında bineğine (eşyalarının arasına) su koydurup da namaz kılacağı zaman bu suyu unutup teyemmümettikten ve namaz kıldıktan sonra suyu hatırlasa vakit çıkmadan önce, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre namazını iade etmez, fakat Ebû Yûsuf'a göre namazını iade eder.⁴¹⁷ Bineğe yolcu suyu kendisi koysa da başkasına koydursa da hüküm aynıdır. Aynı zamanda Ebû Yûsuf'a göre bu hatırlama işi vaktin içerisinde de olsa vakit çıktıktan sonra da olsa aynı hükme tâbidir.⁴¹⁸ Fakat Ebû Yûsuf'a göre yolcunun bineğine suyu başkası koysa ve yolcu da bundan da haberi olmadan teyemmümle namaz kılsa namazı caizdir.⁴¹⁹

Unutulan su bineğin boynunda ve sırtında olup da teyemmüm edildikten sonra hatırlanırsa bu durumda ittifakla teyemmüm caiz değildir.⁴²⁰ Çünkü eşyaların arasında olan bir şey araştırılmadan unutulabilir iken bineğin açıkça görülebilen bir yerinde olan şeyin unutulması olmaz. Bu durumda da unutma hükümleri geçerli olmaz.

4.1.2.3.2. Teyemmümü bozan durumlarda

Teyemmümlü olduğunu unutup suyun yanından geçip de abdest almayan kişinin teyemmümü geçersizdir. Aynı zamanda ağzı kapalı bir kuyunun yanından geçip de teyemmüm ile abdest alıp namaz kılan fakat sonra kuyudaki suyun varlığından haberdar olan kişinin teyemmümü de geçersizdir. Bu durumda ittifaken, unutma mazeret kabul edilmez. Abdest alınıp namazın iadesi gerekir.⁴²¹

Bineğindeki suyu unutup teyemmümle namaza duran, namaz kılarken suyu hatırlarsa namaz batıl olur, su ile abdest alır ve yeniden namaza durur.⁴²² Bu durumda olan biri

417 Kudûrî, a.g.e, I, s. 16; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 140; İbn Nüceym, **Bahru'r-Râik** I, s. 167; Bâbertî, **el-İnaye**, I, s. 140, Ebû'l-Berekât en-Nesefî, a.g.e, I, s. 43.

418 Serahsî, a.g.e, I, s. 121; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 140.

419 Kâsânî, a.g.e, I, s. 49.

420 Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm, el-Leknevî, **el-Câmi'u's-Sağîr ve Şerhuhü Nafiu'l-Kebîr**, Âlimü'l Kütüb, Beyrut 1406, I, s. 77; Kâsânî, a.g.e, I, s. 49.

421 İbni Nüceym, a.g.e, I, s. 169.

422 Mevsîlî, a.g.e, I, s. 44.

imamlık yapar fakat namaz esnasında abdesti bozulur yerine birini geçirdikten sonra suyu hatırlayıp abdest alırsa sadece imamın namazı bozulur.⁴²³

4.1.2.4. Kadınların özel hâllerinde unutmama

Yetişkin bir kadından üç türlü kan gelir. Birincisi hayız kanı, ikincisi doğumdan sonra gelen lohusalık kanı (nifas), üçüncüsü ise bu ikisi dışında kalan ve hastalık sebebiyle akan “istihâze” kanıdır. Kadınlar bunların hayız ve nifashallerinde ibadetlerini yapamazken istihâze halinde belli şartlar altında ibadetlerini yapabilirler. Kadınların bu özel durumlarında unutarak ibadet etmeleri veya şartlarına riayet etmeden unutarak ibadete yönelmeleri de mümkündür. Aşağıda bu konulara değinilecektir.

4.1.2.4.1. Hayızda (aybaşı hâli) unutmama

Hayız, Türkçede “âdet kanaması, âdet görme ve aybaşı hâli” gibi isimlerle adlandırılır. Hayız hâlinde kadınlar namaz kılamaz, Kur’ân okuyamaz, oruç tutamaz, itikâfa giremez, Kâbe’yi tavaf edemez ve cinsel ilişkide bulunamazlar. Hayız kanı kesilen kadının ibadetleri yerine getirebilmesi için gusletmesi vâciptir. Hanefi mezhebinde hayız süresinin en azı, üç gün üç gece, en çoğu ise on gündür. İki hayız arasındaki asgari temizlik müddetinin süresi ise on beş gündür.⁴²⁴

Hayızda unutmama

Hayız ile ilgili hükümlerin tam olarak uygulanabilmesi için hayzın ne zaman başladığı, ne kadar sürdüğü veya ne zaman sona erdiği önemlidir. Bazen kadınlar hayız süresinin ne zaman başlayıp ne zaman bittiğini unutmaları dolayısıyla hayız hâlinde mi yoksa temizlik durumunda mı olduğunu takdir edemeyebilirler. Hayızla ilgili unutmama sebepleri, kirlilik veya temizlik hallerine önem vermeme ya da hastalık sebebiyle özür kanının gelmesidir. Bu konu; hayızlı olunan gün sayısında unutmama, hayız sürelerinin şaşırılması sebebiyle âdetin unutulması ve temizlik günlerinin süresinde unutmama başlıkları altında ele alınacaktır.

⁴²³ Serahsî, a.g.e, I, s. 120.

⁴²⁴ İbn Nüceym, *Bahru’r-Râik*, I, 204-218

Hayızlı olunan gün sayısında unutma

Düzenli âdet gören bir kadın, devamlı kan görmeye başlar ve hayız olduğu günlerin sayısını ve zamanını da unutursa, düşünüp kuvvetli kanaatine göre hareket eder.⁴²⁵ Kuvvetli kanaatine göre hayızlı olmasını gerektiren bir vakit ise namazını terk eder, fakat temiz olmasını gerektiren bir vakit ise temiz olma şüphesi sebebiyle namaz vakti için abdest alarak namazını kılar. Fakat kanaati kesinleşmemiş olup hayız, temizlik ve hayızdan çıkma arasında kalmış ise hayızdan temizlenmiş olabileceği şüphesiyle guslederek namazını kılar.⁴²⁶

Hayız sürelerinin şaşırılması sebebiyle âdette unutma

Hayız süresinin unutulup da şaşırıldığı günlerde, kadının âdetli olduğu günler kaç gündür ve temizlendiği günler hangi günlere rastlamaktadır. Bu durumlar şu şekilde ele alınmıştır.

Âdet süresini iki veya daha fazla günler içerisinde şaşırmanın, bunların hiçbirisinde âdetli olduğu kesin değildir. Âdeti üç gün olan kadının altı veya sekiz gün içinde âdetini şaşırması gibi.⁴²⁷

Âdetinin iki katından daha az sayı içinde şaşırmanın, bu sürenin bir kısmında hayızlı olduğu kesindir. Âdeti üç gün olan kadının âdetinin beş günün neresinde olduğunu bilmemesi gibi.

Âdetini ayın son on günü içerisinde üç gün olarak bilen ancak bunun on günün neresinde olduğunu hatırlamayan kadın, âdetini iki katından daha fazla bir zamanda şaşırmış demektir. Bu sebeple kadın, her namaz vakti için abdest almak suretiyle on günün başından üç gün namazını kılar. Bundan sonra on gün bitinceye kadar her namaz için yıkanır. Çünkü onun bu durumu hayız ve temizlik ile hayızdan çıkma arasında belirsizdir.⁴²⁸

425 Mütahayyire: Hastalık veya önem vermeme neticesinde muhtemel adet günlerinin sayısını unutan kadına denir. Bilmen, a.g.e, s. 75.

426 Serahsî, a.g.e, III, s. 193; İbn Nüceym, **Bahru'r-Râik**, I, s.230.

427 Serahsî, a.g.e, III, s. 201.

428 İbni Nüceym, **Bahru'r Raik**, I,s.220.

Âdeti dört gün olan bir kadın, bunu on günün hangi günlerinde olduğunu hatırlamazsa on günün başından dört gün her namaz vakti için abdest alır. Çünkü bu süre zarfında onun durumu hayızla temizlik arasında belirsizdir. Bu günlerden sonra on günün bitimine kadar her namaz için yıkanır. Çünkü onun durumu hayız ve temizlik ile hayızdan çıkma arasında belirsizdir.

Âdeti beş gün olan fakat bunun on günün hangi günlerinde olduğunu hatırlamayan kadın, her namaz vakti için abdest almak suretiyle on günün başından beş gün namazını kılar. Çünkü bu zaman içinde onun durumu hayızla temizlik arasında belirsizdir. Bundan sonra on günün bitimine kadar her namaz için yıkanarak namaz kılar. Çünkü bu zaman zarfında durumu hayız ve temizlik ile hayızdan çıkma arasında belirsizdir.⁴²⁹

Âdeti altı gün olur da bunun on günün hangi günlerinde olduğunu hatırlayamazsa her namaz vakti için abdest almak suretiyle on günün başından dört gün namazını kılar. Sonra iki gün namazını bırakır ve ardından her namaz için yıkanmak suretiyle dört gün daha namaz kılar. Çünkü ilk dört gün hayız ve temizlik arasında belirsizdir. Beşinci ve altıncı günler ise kesin olarak hayız günüdür. Eğer kadının âdeti on günün başından itibaren ise bu iki gün hayızın son günleridir. Âdeti on günün sonunda ise bu iki gün hayızın ilk günüdür. Kadın bu günlerde namazı kesin olarak âdetli olduğu için terk eder. Son dört günde de kadının durumu hayız ve temizlik ile hayızdan çıkma arasında belirsizdir. Bu nedenle de o zaman içerisinde her namaz için yıkanmak suretiyle namazını kılar.

Âdeti yedi gün olup da bunun on günün hangi günlerinde olduğunu hatırlamayan kadın, her namaz vakti için abdest almak suretiyle on günün başından itibaren namazını kılar. Çünkü bu zamanda onun durumu hayız ve temizlik arasında belirsizdir. Sonra kesin olarak âdetli olduğunu bilerek dört gün namazı terk eder. Çünkü bu dört gün kesin olarak hayız günüdür. Kadının âdetinin başlangıcı, on günün başından itibaren ise bu dört gün hayızın son günleridir. Âdetinin başlangıcı on günün sonundan itibaren ise bu dört gün hayızın ilk günleridir. Daha sonra her namaz

---

429 Serahsî, a.g.e, III, s. 201.

için yıkanmak suretiyle üç gün namazını kılar. Çünkü bu zamanda kadının durumu hayız ve temizlik ile hayızdan kurtulma arasında belirsizdir.

Âdeti sekiz gün olan fakat bunun on gün içinde hangi günler olduğunu hatırlamayan kadın, her namaz vakti için abdest almak suretiyle on günün başından iki gün namaz kılar. Çünkü bu zamanda bunun durumu hayız ve temizlik arasında belirsizdir. Sonra altı gün namazını bırakır. Çünkü bu altı gün kesin olarak hayız günleridir. Daha sonra son iki gün içinde her namaz için yıkanarak namazını kılar. Çünkü bu zamanda kadının durumu hayız ve temizlik ile hayızdan kurtulma arasında belirsizdir.

Âdeti dokuz gün olup da bunun on günün içinde hangi günlerde olduğunu hatırlayamayan kadın, her namaz vakti içinde abdest alarak on günün başından bir gün namazını kılar. Çünkü bu zamanda onun durumu hayız ve temizlik arasında belirsizdir. Sonra sekiz gün namazını bırakır. Çünkü bu sekiz gün kesin olarak hayız günleridir. Daha sonra her namaz için yıkanarak onuncu gün namazını kılar. Çünkü bu zamanda durum hayız ve temizlikle hayızdan kurtulma arasında belirsizdir.⁴³⁰

Temizlik günlerinin süresinde unutma

Temizlik günlerinin süresinin ne kadar olduğunu unutmuş bir kadın, şu esaslara riayet eder:

Ay sonunda temizlendiğini hatırlayan ancak temizlik hâlinin kaç gün sürdüğünü hatırlamayan kadın, ayın yirmi yedinci gününün sonuna kadar her namaz vakti için abdest alır. Sonra üç gün namazını bırakır. Çünkü ayın yirmisine kadar onun kesin temizlik günleridir. Bu zaman zarfında her namaz için abdest alır ve kocası kendisine yaklaşabilir. Bundan sonraki yedi günkü durumu ise hayız ile temizlik arasında belirsizdir. Eğer hayız süresi üç gün ise bu yedi gün temizlikten sayılır. Yok, hayız süresi on gün ise bu yedi gün hayızdan sayılır ve bu günlerde her namaz için abdest almak suretiyle namazlarını kılar. Çünkü bu günlerde temiz olduğu şüphelidir. Kocası kendisine yaklaşamaz. Daha sonraki üç gün kesin olarak adet günleridir. Bugünlerde namazını bırakır. Hayızdan temizlenme vakti ise ayın çıktığı zamandır ve guslederek temizlenir.

---

430 Serahsi, a.g.e, III, s.202.

Bir kadın yirmi gün temizlik hâinden sonra kan gördüğünü hatırlar ancak bunun kaç gün olduğunu hatırlamazsa bu durumda yirmi günden sonra üç gün kesin hayızlı olduğunu bilerek namazını terk eder. Çünkü hayız süresi üç günden az olmaz. Sonra ay sonuna kadar her namaz için yıkanır. Çünkü bu zaman içindeki durumu, hayız ve temizlikle hayızdan çıkma arasında belirsizdir. Bu hâli ramazana rastlarsa bu on günün orucunu başka bir ayın on gününde tekrar tutar.

Ayın yirmi birinci günü hayız olduğunu hatırlayan fakat bundan başka bir şey hatırlamayan kadın, bu durumda ayın yirmi birine kadar kesin olarak temizdir. Dolayısıyla o kadın bu günlerde her namaz vakti için abdest almak suretiyle namazını kılar ve kocası ona yaklaşabilir. Sonra dokuz gün her namaz vakti için abdest almak suretiyle temiz olup olmadığı şüpheli olarak namazını kılar. Çünkü bu zamanda onun durumu hayız ve temizlik arasında belirsizdir.

Ayın on yedinci günü geçtikten sonra kan gördüğünü kesin olarak bilip bunun kaç gün olduğunu hatırlamayan kadın, on altı günden sonra üç gün namazını terk eder. Çünkü bu günlerde kesin olarak hayız, temizlik ve hayızdan çıkma durumlarının üçü de vardır. Sonra temiz olduğu şüphesi ile yedi gün her namaz için yıkanmak suretiyle namazını kılar. Çünkü bu sürede onun durumu hayız ve temizlikle hayızdan çıkma arasında belirsizdir.⁴³¹

4.1.2.4.2. Nifas (lohusalık) durumunda unutmama

Nifas, doğum sonrasında gelen kan demektir. Hanefiler de lohusalığın en kısa süresi için bir sınır yok iken en uzun süresi kırk gündür. Bundan sonra görülecek kan özür (istihâze) kanı sayılır. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre, doğum yapan kadından kan gelmemişse kadın lohusa sayılmaz. Bu yüzden de kadın gusletmez ve oruçlu ise orucunu da bozmaz. Sadece abdest alır. Ebû Hanîfe'ye göre, bu kadın ihtiyaten gusleder. Lohusalık süresinde kanın kesilmesi kadını bu durumdan çıkarmaz. İkiz doğumlarda lohusalık süresi ilk doğumla başlar. Lohusalık kanı kesildikten sonra ise gusletmek gerekir.⁴³² Bu konuya şu durum örnek olarak verilebilir:

431 Serahsî, a.g.e, III, s. 201-203. İbni Abidîn, a.g.e. I, s. 287;

432 Mevsilî, a.g.e, I, s. 31.

Lohusa olan bir kadın süresini veya lohusa olduğunu unutarak namaz kılar ve oruç tutar dasonra lohusa olduğunu hatırlarsa, bu hâli geçtikten sonra namazını iade etmez fakat orucunu iade eder. Bununla birlikte oruç tutma esnasında lohusalık durumunu hatırlarsa orucunu da bozar.⁴³³

4.1.2.4.3. Öbür kanı (istihâze) hâlinde unutma

Hastalık sebebiyle kadınlardan aybaşı ya da lohusalık süresi dışındaki zamanlarda akan kana “istihâze” denir. Bir kadından hayız hâlinde üç günden az veya on günden fazla gelen bir kan ile lohusalıkta kırk günden fazla gelen kan ile gebe olan kadından gelen kan istihâza (öbür) kanıdır. Bu kan dokuz yaşından küçük kız çocukları ile âdetten kesilme çağına gelmiş yaşlı hanımlarda da görülebilir. Bu kandan dolayı abdest bozulur. Kan devamlı akarsa sahibi “öbürlü” sayılır ve hayız ve lohusalılar gibi değil öbürülülere ait hükümlerle amel eder.⁴³⁴ Bu konuya şu durum örnek olarak verilebilir:

Öbür kanını unutup sabah namazı için aldığı abdestle öğle ve ikindiye kılan ve sonrasında öbür sahibi olduğunu hatırlayan kadın abdest alarak öğle ve ikindi namazını yeniden kılar.⁴³⁵

Sonuç olarak; temizlik konusunda unutmanın bir etkisi yoktur. Necislik durumu kişiyi unutmayla temiz kılmazken, temizlik veya abdestli olma durumu da unutmayla ortadan kalkmamaktadır. Bu sebeple taharetin yapılmadığı hatırladığında necasetse necasetten temizlenmek, hadesse hadesten temizlenmek gerekir. Temizlenmeden yapılan ibadetler geçerli olmaz ve yeniden yapılmalıdır.

4.2. Namazda Unutma

Namazda unutma, namazın farzları⁴³⁶ vacipleri, sünnet ve müstehâbları ile namazı bozan durumlar ile namazın kazasını gerektiren durumlarda ortaya çıkar.

⁴³³ Bilmen, a.g.e, s.78.

⁴³⁴ İbni Nüneyn, **Bahru'r -Râik**, I, s. 223.

⁴³⁵ Mevsilî, a.g.e, I, s. 29-30.

⁴³⁶ Bkz; 1.2.1.

4.2.1. Namazın Farzlarında Unutma

Namazın farzlarında unutma, hem şartları hem de rükünlerinde ortaya çıkar. Şartlarındaki unutma, namaza başlamaya engeldir. Rükünlerindeki unutma ise, mümkünse namazda telafi edilir ve sehiv secdesiyle namaz tamam olur, telafi edilmediği takdirde namaz kaza edilir.

4.2.1.1. Namazın şartlarında unutma

Namazın şartları, namaza başlanabilmesi için yerine gelmesi veya getirilmesi gereken farzları ifade eder. Buna göre namazın şartları, hadesten ve necasetten taharet, setr-i avret, istikbal-i kible, vakit ve niyettir. Hades ve necasetten taharetteki unutma, bir önceki bölümde ele alınmıştır. Bu kısımda ise namazın şartlarıyla ilgili olarak setr-i avret, vakit ve niyetteki unutma konuları ele alınacaktır.

4.2.1.1.1. Örtünmede (setr-i avret) unutma

Namaz ibadetinin geçerli olabilmesi için avret yerlerinin örtülmesi gerekir. Unutarak veya hata ile avret mahallinden herhangi bir uzvun dörtte biri, bir rükünün eda edilecek kadar açık kalmasıyla namaz bozulur ve namazın iadesi gerekir. Uzuvarın dörtte birinden azı açık kalırsa mekruh olmakla birlikte namaz geçerlidir.⁴³⁷ Bu sebeple avret mahallinden olan herhangi bir yerin, namazı bozacak kadar açık kalması o namazın iadesini gerektirirken namazı bozacak miktarda ve sürede açık kalmaması durumunda ise namaz geçerlidir. Bu konudaki unutma meselesi, namaza başlamadan önce ve namazda olmak üzere iki durumda meydana gelir. Birinci olarak, çıplak bir şekilde elbisenin unutularak namaz kılınma durumu ki bu namaz geçersizdir ve iadesi gerekir. İkinci olarak ise namazda örtülmesi gereken herhangi bir yerin unutularak açılması durumudur. Bu açılmanın farkına varıp hemen örten kimse namazına devam ederken, uzvun dörtte birinden fazla yeri bir rükün eda edecek kadar açılmışsa namazın iadesi gerekir.⁴³⁸

437 Bkz; 1.2.2.1.1

438 Serahsi, a.g.e, I, s. 197; Zebidi, *Cevheratü'n-Neyyire*, I, s. 25, İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 250.

4.2.1.1.2. Vakitte unutma

Namaz ya vakti içerisinde eda ya da unutma gibi herhangi bir arızî sebepten dolayı vaktinden sonra kaza edilir. Namazın vaktinde kılınmamasında unutma bir özürdür.⁴³⁹ Vaktinde unutulup da kılınmayan kaza namazları, sayı itibariyle beşi geçmediyse tertibe (sıraya) göre, altı vakit ya da üzerinde ise sıra gözetilmeden kılınır. Kaza borcu beşin altında olan kişiler (sahibü't tertib)⁴⁴⁰, hatırladıklarında önce unuttukları namazı sonra içinde bulundukları vaktin namazını kılarlar. Eğer içerisinde bulunulan vakit, sadece o vaktin namazını kılacak kadar dar ise unutulmuş olan önceki vaktin namazı kılınmaz sadece o vaktin namazı kazaya kalmaması için kılınır. Bu konuya şunlar örnek olarak verilmiştir:

Sabah namazı kılarken vitri kılmadığını hatırlayan kimse, vakit geniş ise sabah namazını bozup önce vitri sonra da sabahı kılar. Vakit dar ise sabah namazına devam eder. Ebû Hanîfe'ye göre vitir namazı, vacip bir namaz olmasından dolayı tertibe dâhildir. Bu sebeple vakit geniş ise sabah namazının bozulup vitrin kılınması gerekir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise vitir sünnettir ve tertibe dâhil değildir. Bundan dolayı sabah namazına devam edilir.⁴⁴¹

Yatsı namazını kılmayı unutan ve vitir namazını kıldıktan sonra hatırlayan, Ebu Haniye'ye göre önce yatsının farzını sonra vitri, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise sadece yatsının farzını kılar. Ebu Haniye'ye göre vitir namazı vacip olduğundan tertibin düşmesine de sebep olur.⁴⁴²

Sabah namazını kılmayı unutup öğle vakti girdikten sonra öğle namazı esnasında sabahı kılmadığını hatırlayan kimse, namazını bozar ve önce sabahsonra da öğle namazını kılar.

439 Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, 10 c. II, s. 1153.

440 Kazaya kalan namazların sayısının altı vakit olmasıyla tertib ortadan kalkar. Ebû'l-Meâlî, a.g.e, I, 530-532; Mevsilî, a.g.e, I, s. 64.

441 Serahsî, a.g.e, II, s. 89; Ebû'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 537

442 Ebû'l-Berekât en-Nesefî, a.g.e, I, s. 81.

İkinci namazını, ikinci vaktin son anlarında kılarken öğleyi kılmadığını hatırlayan kişi, vakit darlığından dolayı ikindiye devam eder ve daha sonra öğleyi kaza eder.⁴⁴³

Unutarak yatsı namazını abdestsiz kılıp uyuyan, uyandıktan sonra abdest alarak vitir namazını kılan ve sonrasında da yatsıyı abdestsiz olarak kıldığını hatırlayan kişi, Ebû Hanîfe'ye göre sadece yatsı namazını kılar. Çünkü Ebû Hanîfe'ye göre vitir namazı vacip bir namazdır ve farza tâbi değildir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise önce yatsı namazını sonra da vitir namazını kılar. Zira Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre vitir namazı sünnet olduğundan farza tâbidir. Farz vaktinde kılındığında vitrin de yeniden iadesi gerekir.⁴⁴⁴

Tertip sahibi nafîle veya sünnet namaza başladıktan sonra önceki vaktin farz namazını unuttuğunu hatırladığında başladığı namaza devam eder. Çünkü sünnet ile farz namazlar arasında tertip yoktur.⁴⁴⁵

4.2.1.1.3. Niyette unutma

Niyetin unutulması, namaza başlamadan önce ve namaz esnasında kişinin başına gelebilir. Namaza başlamadan önce niyetin unutulması, namaza başlamamaya neden olur. Namaz esnasındaki unutma ise ya aynı ya da farklı bir namaza niyet edilmesine ya da farklı bir namaz kıldığı zannıyla namazın tamamlanmasına sebep olur. Örneğin niyet ederek namaza başlayan kişi, iftitâh tekbiri veya sübhâneke duasının sonrasında ettiği niyeti unutarak aynı namaz için yeniden niyet ederse ikinci niyeti geçersiz olup birinci niyetine göre namazını tamamlar.⁴⁴⁶ Fakat namazda niyetin unutulması sonrasında başka bir namaza niyet edilir ve başlangıç tekbiriyle yeniden namaza başlanılırsa ilk niyetle başlanılan namaz son bulmuş ve ikinci niyetle başlanılan namaz geçerli olmuştur.

Farz niyeti ile namaza başlayan kişi namaz esnasında niyetini unutup “nafîle namaz kıldım” zannıyla namazı tamamlarsa Ebû Hanîfe'ye göre başlangıçtaki niyeti sebebiyle farz namaz kılmış olur. Aynı şekilde nafîle niyetiyle namaza başlayıp da

⁴⁴³ Serahsî, a.g.e, II, 87-89.

⁴⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 224; Ebû'l-Meâli, a.g.e, I, s. 537.

⁴⁴⁵ Serahsî, a.g.e, I, s. 156.

⁴⁴⁶ İmam Kerhi ye göre bu durumda ikinci niyet geçerlidir. İbni Nüceym, **Bahu'r-Raik**, I, c. 291.

başlangıçtaki niyetini unutarak farz kıldığı zannıyla namazı bitiren kimse de nafîle namaz kılmış olur.⁴⁴⁷

4.2.1.2. Namazın rükünlerinde unutma

Namazın rükünlerinden herhangi birisinin unutulması, kasıtlı olarak veya hata ile terk edilmesi ve namazın içinde eda edilmemesi durumunda namaz sahih olmaz. Unutma sebebiyle geciktirme durumunda ise sehiv secdesiyle namaz tamamlanmış olur. Bu kısımda, iftitâh tekbiri, kıraât, rükû', secde ve ka'de-i ahiredeki unutma ile ilgili konular üzerinde durulacaktır.

4.2.1.2.1. İftitah tekbirinde unutma

Namaza iftitah (tahrime) tekbiri ile başlanır. Bu tekbir ile başlanılmayan namaz geçerli olmaz. İftitah tekbirini unutarak namaza başlayanın namazı geçersizdir.⁴⁴⁸ İftitah tekbiri almayı unutarak başladığı namazın rükûsunda iftitah tekbirini hatırlayan ve burada iftitah niyetiyle tekbir alan kişinin de tekbiri geçerli değildir ve namaza başlamış da olmaz. Zira iftitah tekbirinin yeri kıyamdır.⁴⁴⁹

Kıraat yapılırken iftitah tekbiri almadığını zannedip tekbiri ve kıraati tekrarlayan kimse daha sonra iftitah tekbiri ile namaza başladığını hatırlarsa sehiv secdesi yapmalıdır. Çünkü iftitah tekbiri ve kıraat tekrarlanmış ve rükû da geciktirilmiştir.⁴⁵⁰

4.2.1.2.2. Kur'ân okumada (kıraatte) unutma

Kıraat cumhura göre namazın rükünlerindendir. Ebû Hanîfe'ye göre kıraat miktarı bütün namazlarda uzun veya kısa olsun bir ayettir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre bütün rekâtlarda üç kısa ayet veya uzun bir ayettir.⁴⁵¹

447 İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 268; Molla Hüsrev, a.g.e, I, s. 63; İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 418.

448 Serahsî, a.g.e, I, s. 208.

449 Ebû'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 296.

450 Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, 490 /781.

451 Ebu Yusuf'a göre üç ayetten aşağısıyla kıraat gerçekleşmez. İbn Nüceym, **Bahru'r-Râik**, I, s. 309; Serahsî, a.g.e, I, s. 221.

Kıraatte unutma konusu; namazda okumayı unutma, namazda ümmi olma durumunda unutma, kıraati unutilan rekâtın namazını unutma, imam ve mesbûkun namazında okumayı unutma başlıkları altında ele alınacaktır.

Namazda okumayı unutma

Namaza başladıktan sonra okumada unutma yalnız namaz kılan veya cemaate namaz kıldırın imamın başına gelebilir. Unutma durumu kıraati ya tamamen unutma veya kısmen unutma şeklinde tezahür edebilir. Yalnız olarak namaz kılan kişi, namaza başladıktan sonra unutarak kıraati terk edip rükûda veya rükûdan kafasını kaldırdığında kıraat etmediğini hatırlarsa kıyama dönüp kıraat eder ve rükûyu tekrarlar. Namazın son oturuşunda da sehiv secdesiyle namazını tamamlar.⁴⁵²

İlk iki rekâtta kıraati unutup da son iki rekâtta hatırlayarak kıraat yapan kişi de son oturuşunda sehiv secdesi yaparak namazını tamamlar. Namazda Fatiha veya sure okumaya başlayan ancak ayet veya kelimenin başını okuduktan sonra geri kalan kısmı unutarak okuyamayan kişi, caiz olacak kadar okumuş veya ayete geri dönerek okumaya yeniden başlayıp devamını getirmişse namaza devam eder. Fakat caiz olacak kadar okumamış ise namazı bozulur.⁴⁵³

Namazda ayetleri unutma

Okumayı bilerek namaza başlayan ve sonrasında Kur'ân ayetlerini tamamen unutup bir daha hatırlamayan kişinin namazı geçersizdir ve iadesi gerekir.⁴⁵⁴ İlk iki rek'atta kıraat edip de sonra unutan kimsenin namazı ise geçerlidir. İmam olarak namaz kıldırma başlanan kişi, namaza başladığı anda kıraati unutup ümmi olunca yerine kimseyi geçiremez.⁴⁵⁵ Bu durumda kıraat yapan kişinin de okuma bilmeyen birinin yerine geçip namaz kıldırması caiz değildir.⁴⁵⁶

Kıraati unutilan rek'atın namazını unutma

452 İbni Nüceym, a.g.e, II, s. 45.

453 Ebü'l-Meâli, a.g.e, I, s. 334.

454 Serahsî, a.g.e, I, s. 182; Kâsânî, a.g.e, I, s. 238.

455 Bâbertî, a.g.e, I, s. 384.

456 İbn Nüceym, **Bahrur Raik**, I, s. 393.

Beş vakit namaz kılan bir kişi, unutarak bu namazlardan herhangi birinin bir rek'atında kıraati terk ettiğini hatırlar fakat hangi namaz olduğunu hatırlamazsa sabah namazı ile vitir namazını iade eder. Çünkü bu namazların bir rekâtında kıraati terk etmek bunları geçersiz (fasit) kılar. Beş vakitten herhangi birisinin ilk iki rekâtında kıraati unutup da terk ettiğini anlayan fakat hangi namazın kıraatini terk ettiğini hatırlamayan kişi, ihtiyaten sabah ve akşam namazlarını iade eder. Öğle, ikinci ve yatsı namazlarının ikinci iki rek'atlarındaki kıraat ile o namazlar geçerli olduğundan onları iade etmez. Beş vakit namazdan herhangi bir namazın, dört rek'atında kıraati terk ettiğini hatırlayan fakat hangi namaz olduğunu hatırlamayan kimse de öğle, ikinci ve yatsı namazlarını iade eder. Sabah, akşam ve vitir namazlarını ise iade etmez.⁴⁵⁷

İmam ve mesbûkun namazında okumayı unutmama

İlk iki rekâta okumayı unutan imama, ikinci rek'atın sonunda tâbi olan kişi, imamın abdestinin bozulması sebebiyle imamlığa geçtiğinde (istihlaf) son iki rek'atta kıraat yapar. Çünkü ilk iki rekâta kıraati unutan imamın yerine geçmiştir. Kıraat yapmayı terk ederse hem kendisinin hem de cemaat ve önceki imamın namazları fasit olur. Son iki rekâta kıraat yaptıktan sonra ve selam öncesinde geri çekilerek namazın ilk rek'atına yetişmiş olan birini öne geçirir. Kendisi de namazını tamamlamak üzere ayağa kalkar. Yetişemediği ilk iki rekâtı kıraatle kaza eder. Kaza ettiği rekâtlardan biri veya ikisinde kıraati unutarak terk ederse yine namazı fasit olur. Çünkü onun kıraat yapmış olduğu rekâtlar imamın yerine kıldırmış olduğu rekâtlar olduğundan kendisi için ise yetişemediği rekâtları kaza ederken kıraat yapmalıdır. Kıraat yapmadan veya kıraati unutarak rekâtları tamamladığında ise namazı fasit olur.⁴⁵⁸

4.2.1.2.3. Rükû ve secde unutmama

Rükû ve secde namazın rükünlerindendir. Bunlar unutulup namaz bitmeden iade edilmezse namaz fasit olur veya rek'at oluşmaz. Bu rükünler, namaz içerisinde hatırlandığında mümkünse iade edilmelidir. Namazın rükünleri arasında tertip

457 Ebü'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 540.

458 Serahsî, a.g.e, II, s. 113; Ebü'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 495.

olduğundan sıranın gözetilmemesi sehiv secdesi gerektirir. Bu konu şu örneklerle açıklanabilir:

Namaza başlayan kişi, kıraat yapıp rükû yaptıktan sonra unutarak secde etmeden ikinci rek'ata kalksa ve bu rek'atta da kıraat ve secdeyi yapıp rükûyu yapmasa bir rek'at kılmış olur. Aynı şekilde namaza başlayan kişi, kıraat yapıp rükû etmeden secdeye varıp da secde yapsa sonra ikinci rekâta kalkınca kıraat ve rükûyu yapıp secde etmese sonra üçüncü rekâta kalkıp da kıraati ve secdeyi yapıp rükû yapmasa yine bir rek'at kılmış olur. Çünkü rekâtın gerçekleşebilmesi için önce kıyam ve kıraat, sonra rükû' daha sonra ise secdenin yapılması gerekir. Bu sebeple namazda rükûyu unutarak terk eden ve sonrasında secde eden kişi, hatırlayıp tekrar rükû'ya vardığında secdeyi de yeniden yapar. Çünkü rükûdan önce yapılan secde ile rekât tamamlanmaz.⁴⁵⁹

Namaz kılan kişi, namazın bir rekâtında iki secde yapması gerekirken unutarak üç veya bir rükû yapması gerekirken unutarak iki rükû yaptığını hatırlarsa namazın sonunda sehiv secdesi yaparak namazını tamamlar.⁴⁶⁰

Öğle namazını dört rek'at olarak kılan ve bir rek'atın secdesini unutarak terk eden kimse, namazda iken hatırladığında bu secdeyi kaza eder. Sonra teşehhütte bulunup selam verir ve sehiv secdesi yaparak namazını tamamlar. Namazda dört secdeyi terk ettiğini hatırlayan kimse de namaz esnasında dört secde yapıp iki rek'at daha kılar ve sehiv secdesi ile birlikte namazını tamamlar.⁴⁶¹ Öğle namazını beş rek'at olarak kılan kişi, namazda unutarak bir veya birkaç secdeyi unutarak terk ederse namazı fasit olur.⁴⁶²

4.2.1.2.4. Son oturuşta (ka'de-i ahire) unutmama

Kılınan namazın son oturuşunun unutulmasıyla namaz fasit olur. Eğer bir farz namazda sonraki rek'atta secdeye varmadan önce, farz olan oturuşun terk edildiği hatırlanıp son oturuşa dönülürse sehiv secdesiyle namaz tamamlanır. Fakat

⁴⁵⁹ Serahsî, a.g.e, I, s. 228- II, s. 82; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 227.

⁴⁶⁰ Serahsî, a.g.e, I, s. 229-II, s. 86.

⁴⁶¹ Ebü'l-Meâli, a.g.e, II, s. 230.

⁴⁶² Ebü'l-Meâli, a.g.e, II, s. 232.

kıyama kalkılan rekâtın secdesinden sonra son oturuşun terkedildiği hatırlanırsa artık geri dönülmez. Bu durumda Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre namaz nafileye dönüşür. Beşinci rek'ata bir şey eklemekten beş rek'at olarak veya bir rek'at daha ekleyerek altı rek'at olarak namaz tamamlanabilir. Fakat İmam Muhammed'e göre bu durumda namaz bozulur (batıl olur). Burada tercih edilen görüş namazın batıl olmasıdır.⁴⁶³ Örnek olarak öğle namazının ve akşam namazının son oturuşlarının terkedilerek bir sonraki rek'ata kalkma durumları verilebilir.

Öğle namazının farzını beş rek'at olarak kılan kimse, dördüncü rek'atta unutup daoturmadan beşinci rek'ata kalkıp namazını tamamlarsa bu kişinin namazı fasittir. Beşinci rekâtın secdesine varmadan hatırlar ise dördüncü rekâta geri döner. Ka'dede bulunup yanılma secdesi yaparak namazını tamamlar. Fakat oturmadığını beşinci rek'atın secdesinden sonra hatırlarsa namazı fasit olur ve yeniden kılar. Akşam namazını üç rek'at olarak kılan ve üçüncü rek'atta oturmadan unutarak dördüncü rek'ata kalkan ve secdeden önce hatırlayıp da son oturuşa dönmeyen kişinin namazı da fasit olur.⁴⁶⁴

Yatsı namazının son rek'atında teşehhüt miktarı oturduktan sonra, kaçınıcı rekâta olduğunu hatırlamadan beşinci rekâta kalkıp kıraat esnasında yanlış yaptığını hatırlayan kimse, geri dönüp sehiv secdesi yaparak namazını tamamlar. Beşinci rekâtın secdesinde veya secdesinden sonra hatırlarsa beşinci rekâta bir rekât daha ekler ve altı rekât olarak ve de sehiv secdesi yaparak namazını tamamlar. Kıldığı namazın dört rekâtı, yatsının farzı sonraki iki rekâtı da nafile namaz olur.⁴⁶⁵

Özetle, namazın farzlarında unutmanın hükme herhangi bir tesiri yoktur.

4.2.2. Namazın Vaciplerinde ve Sehiv Secdesi Gerektiren Durumlarda Unutma

Namazın vaciplerinden herhangi biri unutulurken terk edildiğinde kılınan namaz geçerlidir. Fakat vacibin terkedilme durumu, namazda iken hatırlanırsa son oturuşta

463 Namazın batıl olması da Ebu Yusuf'a göre başını secdeye koymakla İmam Muhammed'e göre ise başını secdeden kaldırmakla gerçekleşir. Serahsî, a.g.e, I, s. 227; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 509; Heyet, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, s. 129.

464 Serahsî, a.g.e, II, s. 83.

465 Serahsî, a.g.e, I, s. 223; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 508-509; Heyet, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, s. 129.

yanılma secdesi yapılarak namaz tamamlanır.⁴⁶⁶ Bu bölümde, namazın vaciplerinden bir kısmındaki unutma durumu ile sehiv secdesi gerektiren durumlardan vaciplerle ilgili olan örneklere yer verilecektir.

Fatiha veya sûrede unutma

Birinci rekâta Fatiha ile başlayacağı halde başka bir sûre ile başladıktan sonra Fatiha'yı unuttuğunu hatırlayan kişi önce Fatiha'yı sonra sureyi okur. Zira Fatiha ile sureler arasında tertip vardır.⁴⁶⁷

Namazın ilk iki rek'atında Fatiha'yı unutup da sureyi okuyan kimse, hatırladığında son iki rek'atta Fatiha'yı iade etmez. Çünkü son iki rek'at Fatiha'nın eda mahallidir. Bir yer, aynı zamanda hem eda hem de kaza mahalli olmaz. Bu bir kıyamda meşru da değildir.

Dört rek'atlık bir namazın ilk iki rek'atında Fatiha okuyup da sureyi unutan kimse üçüncü ve dördüncü rek'atlarda hatırladığında sureyi kaza eder. Sureyi unutan kimse rükûda veya rükûdan kalktığında hatırlar ise kıraate dönüp önce kıraat sonra rükû ederek namazına devam eder. İki rekât daha kılara ve sehiv secdesi ile namazını tamamlar.⁴⁶⁸

Açık veya gizli okumada unutma

Kıraatin; gündüz kılınan vakit namazlarında gizli okunması gerekirken gece namazlarında cehri yani açıktan okunması gerekir. Eğer kişi gündüz veya gece namazında olduğunu unutur, açıktan okuyacağı yerde gizli, gizli okuyacağı yerde açıktan okursa sehiv secdesi yapar. Bu sebeple gündüz kılınan namazlarının herhangi bir rek'atında unutarak kıraati açıktan okumaya başlayan, hatırladığında kıraatini gizli yapar. Gece namazlarında da kıraati açıktan yapması gereken imam, gizli okumaya başladıktan sonra hatırlayınca, açıktan okumaya devam eder. Gizli okunması gereken yerde açıktan okuyan, açıktan okunması gereken yerde de gizli okuyan kimse, kıraat denilecek kadar bir kısmı okumuş ise sehiv secdesiyle namazını

⁴⁶⁶ Ebü'l-Meâlî, a.g.e, I, 518-519.

⁴⁶⁷ Serahsî, a.g.e, I, s. 121; Kâsânî, a.g.e, I, s.165; Ebü'l-Meâlî, a.g.e, I, 518- İbn Nüceym, **Bahru'r-Râik**, I, s. 358. Heyet, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, s.71

⁴⁶⁸ İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 79.

tamamlar. Kıraat denilecek kadar olmayan az bir kısmı okumuş ise sehiv secdesi yapmaz. Kıraat denilecek kadarki sınır ise Fatiha'nın çoğu veya onun dışında üç ayetten fazlasının okunmasıdır.⁴⁶⁹ Kıraatin gizli okunması gereken yerde açık, açıktan okunması gereken yerde de gizli olarak okunması hem unutma hem de hata ile gerçekleşebilir. Örnek olarak akşam namazında Fatiha'nın çoğunu gizli okuyan fakat cemaatin uyarmasıyla açıktan okuması gerektiğini hatırlayan imam ile ikinci namazında Fatiha ve sureyi açıktan okuduktan sonra gizli olarak okuması gerektiğini hatırlayan kişi verilebilir. Her ikisi de namazın sonunda sehiv secdesi yapar.

Secdelerde unutma

Namazdaki vacip olan secdelerden (tilavet-sehiv) biri veya birkaçını unutarak yerinde yapmayan kişi, namaz esnasında veya selam verdikten sonra konuşmamış ve namaz kıldığı yerden (mescitten) ayrılmamışsa hatırladığında namaza döner ve bu secdeleri yapar. Uygulama şu şekildedir: Önce yapılmayan secdeler yapılır sonrasında da ka'deye dönülerek son oturuş iade edilir ve sehiv secdesiyle namaz bitirilir.⁴⁷⁰

Sehiv secdesi yapması gereken kişi, sehiv secdesini unutup da selam verdikten sonra hatırlarsa namaza dönüp sehiv secdesini yapar ve selam vererek namazdan çıkar. Sehiv secdesi son oturuşu yaptıktan ve selam verdikten sonra yapıldığından son oturuşu ortadan kaldırmaz. Fakat namazın hürmeti sebebiyle zarurettten dolayı selamı ortadan kaldırır. Bu sebeple sehiv secdesi yapmadığını hatırlayan kimse selâmdan sonra da olsa dönüp sehiv secdesi yaparak namazını tamamlar.⁴⁷¹

İmama birinci rekâttan sonra uyan (mesbûk),imamla birlikte sehiv secdesi yaptıktan sonra yetişemediği rekâtın kazasını yaparken Fatiha'yı unutarak terk ederse namazının son oturuşunda sehiv secdesi yaparak namazını tamamlar.⁴⁷²

469 Serahsî, a.g.e, II, s. 113; Kâsânî, a.g.e, I, s. 166.

470 Tilavet secdesi, namaz secdesi ve tahiyyatı okumak son oturuşu ortadan kaldırdığından dolayı bunlardan sonra tekrardan son oturuş yapılır. Serahsî, a.g.e, I, s. 226.

471 Rükünleri eksikbir namaz, selam vermekle bitmiş olmaz. Namazı bozan bir fiil işlenmedikçe namaza devam etmek mümkündür.

472 İbn Hümâm, a.g.e, I, s. 392.

Tilavet secdesini namazda unutan kişi hatırladığında secde, rükû veya ka'dede de olsa eğilip secdeyi yaptıktan sonra bulunduğu yere döner. Zira tilavet secdesinin yeri hatırlandığı yerdir.⁴⁷³

İhmal ettiği farz secdesi, tilavet secdesi veya yanılma secdesi varken selam veren ve selamdan sonra bu secdeleri hatırlayan kimse namazına döner ve eksik secdeleri yapıp namazını tamamlar.⁴⁷⁴

Birinci oturuşta (ka'de-i ûlâ) unutmama

Öğle namazının farzını kılan bir kişi, ikinci rek'atın sonunda unutarak oturmadan üçüncü rek'ata kalkar ve kıraat esnasında oturmadığını hatırlarsa namazına devam eder. Namazın sonunda da sehiv secdesi yaparak namazını tamamlar. Oturmadığını kıraat esnasında hatırlayıp oturan kişi de sehiv secdesi ile namazını tamamlar. Üçüncü rek'ata kalkarken oturması gerektiğini hatırlayan ise oturmaya yakınsa oturarak, doğrulmaya yakınsa doğrularak üçüncü rek'at itibarıyla namazına devam eder.⁴⁷⁵

Tahiyyatta unutmama

Oturuşlarda et-tehiyyatü'yü(senâ) okumak vaciptir. et-tahiyyatü'yü unutan kişi sonra hatırlarsa tahiyyata geri döner. Sehiv secdesi yapıp senâ ve dualardan sonra çıkış selâmıyla namazını tamamlar.

Bayram tekbirlerinde unutmama

Bayram tekbirlerinden birinci rek'attaki tekbirleri unutan fakat kıraatten sonra hatırlayan kişi, önce tekbirleri alır sonra kıraat eder. İkinci rek'attaki tekbirleri unutup rükûda hatırlayan ise, kıyama dönüp tekbirleri alır sonra rükû yapar ve namazına devam eder.⁴⁷⁶

⁴⁷³ İbn Nüceym, **Bahru'r-Râik**, II, s. 103.

⁴⁷⁴ Serahsî, a.g.e, I, s. 113.

⁴⁷⁵ Kâsânî, a.g.e, I, s.166.

⁴⁷⁶ İbn Nüceym, **Bahru'r-Râik**, II, s. 104.

Özetle, namazın vaciplerinde unutmak bir mazerettir. Vaciplerden herhangi biri unutulmuş ve terkedildiğinde namaz geçerli olur fakat namaz bitmeden hatırlanırsa sehiv secdesi ile eksiklik giderilmiş olur.

4.2.3. Namazın Sünnet ve Müstehâblarında Unutma

Namazların sünnetleri ve müstehâblarında unutma ya namaz öncesindeki sünnet ve müntahaplarda ya da namaz içindekilerde gerçekleşir. Sünnet ve müstehâplardaki unutma durumunda, namaz bozulmaz, sehiv secdesi gerekmez ve namaz mekruh da olmaz.⁴⁷⁷

Bu konuda şu örnekler verilmiştir:

Selam verirken sadece sağ tarafa selam verip sol tarafa selam vermeden namazdan ayrılan kişi sola selam vermediğini hatırladığında kıbleden başka tarafa dönmemiş ise sol tarafına selam vererek namazını tamamlar.⁴⁷⁸

“Euzü”yü unutup “Fatiha”ya başladıktan sonra hatırlayan kişi, yerinde okumadığı euzü için geri dönmez ve “Fatiha” ile namaza devam eder. Çünkü “euzü”nün yerine getirilme mahalli geçmiştir. Onun yeri kıraat öncesidir.⁴⁷⁹

Sübhâneke duasını unutup euzü çektikten sonra hatırlayan kişi, sübhâneke duasını okuyup namaza devam eder. Çünkü kıraat öncesi sena mahallidir.⁴⁸⁰

Rükû ve secdelerdeki tesbihatı, namaz içinde bulunan iftitah tekbiri hariç tekbirleri, ka’delerdeki duaları ve sola selam verdikten sonra sağa selam vermediğini hatırlayan, bu sayılan sünnetleri yerinde yapmadığından sonradan dönüp bunları yerine getirmez.⁴⁸¹

477 Namazın sünnetleri için bakınız; Kudûrî, a.g.e, I, 27-28; Kâsânî, a.g.e, I, 200-214; İbn Nüceym, **Bahrü’r-Raik**, I, 319-322; İbni Emir Hâc, **Halbetü’l-Mücellî**, II, 327-333; İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 665.

478 İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 524.

479 Molla Hüsrev, a.g.e, I, s. 68.

480 İbni Nüceym, a.g.e, I, s. 329.

481 Kâsânî, a.g.e, I, s. 167.

Namaz öncesinde unutarak misvak kullanmayan kişi namaza başladıktan sonra hatırladığında geri dönmez.⁴⁸² Öğle namazının farzını kılarken namaz öncesinde ezan okumadığı ve kâmet getirmediğini hatırlayan kişi de geri dönmeden namazına devam eder. Çünkü namaza başladıktan sonra ve namaz içerisinde terkedilmiş sünnetlerden dolayı geri dönülmez.

Özetle, namazın sünnet ve müstehaplarından birinin unutulmasıyla namazda mekruh oluşmaz.

4.2.4. Namazı Bozan Durumlarda Unutma

Namazı bozan durumlarda unutma bir özür değildir ve unutarak namazı bozan bir fiil yapmak kasıtlı bozma ile aynı hükme tâbidir.⁴⁸³ Namazı bozan durumlarda unutma ile ilgili şu örnekler verilmiştir:

Namazda olduğunu unutarak başkalarıyla konuşan kişinin namazı bozulur ve namazın iadesi gerekir. Zira Hanefî mezhebinde, unutarak teşehhüt miktarı oturmadan önce konuşmak namazı bozar.⁴⁸⁴

Namazda olduğunu unutup da “ah, öf, tüh vb.” kelimeleri bezginlik sebebiyle söyleyen veya herhangi bir acı sebebiyle namazda ağlayan kişinin namazı bozulur. Fakat ağlama cennet ve cehennemin hatırlanması sebebiyle meydana gelip de âdeta (Allah'ım senden cennetini ister cehennem azabından sana sığınırım) düşüncesi veya duası sebebiyle gerçekleşirse namazı bozulmaz.

Namazda olduğunu unutup sevindirici bir haber aldığında” elhamdülillah” (الْحَمْدُ لِلَّهِ) diyenin, üzüncü bir haber karşısında “sübhanaallah” (سُبْحَانَ اللَّهِ) veya “Allah’tan başka ilah yoktur” (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) diyenin namazı bozulur. Namazda ölüm haberi alınca “inna lillâhi ve inna ileyhi raciun”(إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) veya “la havle vela kuvvete illa

482 Sirac da geçtiği üzere namaz öncesi misvak kullanmak müstehaptır. İbn Nüceym, **Bahru’r-Râik**, I, s. 21.

483 Namazdan çıkmak normal şekilde çıkmak iken, bozmak ise ani ve telafi edilemez bir şekilde çıkmaktır. Zühaylî, **el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü**, II, s. 1217.

484 Serahsî, a.g.e, I, s. 170; İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 614; Damad Efendi, a.g.e, I, s. 118; Kaşgari, a.g.e, I, s. 224.

billah”(لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ) diyerek karşılık verenin namazı da Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre bozulurken Ebû Yûsuf'a göre bozulmaz.⁴⁸⁵

İmamla namaz kılan kişi, unutarak kendi imamından başkasının Kur'ân okurken yanılması veya okuyacağı yeri hatırlamadığı durumda önünü açarsa, müdahale edenin namazı bozulur.⁴⁸⁶

Namazda iken selam veren kişinin selamına unutarak sesle karşılık verip selam alan kişinin namazı bozulur. El işareti ile selam alanın ise namazı bozulmaz. Fakat musafâha yapanın namazı bozulur. Namaz dışından birisi selam verdiğiinde namazdaki kişi de karşılık olarak “es-selam” (السَّلَام) deyince namazda olduğunu hatırlayıp selamın devamını getirmese de namazı bozulur.⁴⁸⁷

Namazda olduğunu unutup kakhaha ile gülen kişinin hem abdesti hem de namazı bozulur ve abdest alıp yeniden namazı kılar.⁴⁸⁸ Cemaat olarak namaz kılarken imam kakhaha ile gülerse imamın namazı bozulurfakat cemaatin namazı bozulmaz. Bununla birlikte cemaat kakhaha ile güler ama imam gülmezse cemaatin namazı bozulduğu halde imamın namazı bozulmaz.⁴⁸⁹

Namazda unutarak dışarıdan bir şeylerin alınıp yenilmesi namazı bozar. Fakat namaz öncesinde yinilip de ağızda kalan ve nohut tanesinden küçük olan bir parçanın namazda yenilmesi veya yutulmasıyla namazı bozulmaz. Bununla birlikte yenilen nohut tanesinden büyük olursa namazı bozulur.⁴⁹⁰

Namazın sıhhatine engel olacak miktardaki necasetle unutarak kılınan namaz da bozulur. Dolayısıyla iadesi gerekir.⁴⁹¹

Özetle, namazı bozan durumlarda unutmanın hükme herhangi bir tesiri yoktur.

485 Bu zikredilenlerden biri namazda olduğunu belirtmek üzere söylenirse ittifaken namaz bozulmaz. Kaşgari, a.g.e, I, s. 225; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 119.

486 Kâsânî, a.g.e, I, s. 236; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 119.

487 Damad Efendî, a.g.e, I, s. 119; İbn Âbidîn, a.g.e, I, s. 615; İbn Nüceym, **Bahru'r-Râik**; II, s. 8-9.

488 Zebîdî, **Cevheratü'n-Neyyire**, I, s. 9; Kâsânî, a.g.e, I, 32-236; Ebü'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 70; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 52.

489 Kâsânî, a.g.e, I, 32-236; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 52; İbn Nüceym, **Bahru'r-Râik**, I, s. 43; Ebü'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 70.

490 İbni Nüceym, **Bahru'r-Râik**, II, s. 12; Kaşgari, a.g.e, I, s. 226; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 120.

491 Damad Efendî, a.g.e, I, c 120.

4.2.5. Cemaatle Namazda Unutma

Cemaatle kılınan namazlarda unutma durumu bazen imam, bazen cemaat bazen de her ikisinde meydana gelir. Cemaatle namazdaki unutma durumuna, şu örnekler verilmiştir:

Vitir namazını kılan imam, üçüncü rekâta “kunut duasını” okumadan rükûya gider ve rükûda iken cemaat tarafından uyarılırsa geri dönüp kıraat eder. Sonra tekrar rükûya varır ve namazın sonunda da sehiv secdesi yapar. Ya da kunuta dönmeden sehiv secdesi yaparak namazını bitirir.⁴⁹²

Unutarak yapması gereken tilavet secdesini yapmadan imam selam verdiğiğinde, selamından sonra bir kişi imama uyarsa mesbûk ve imam da yapmadığı tilavet secdesini hatırlayıp namaza dönerse sonradan tâbi olanın namazı sahihtir. Fakat sonradan imama tâbi olan kişi, kazaya kalan rekâta kalkıp o rekâtın secdesini yaptıktan sonra imam hatırlayıp namaza dönerse imama tâbi olan kişinin namazı hakkında iki görüş var. Birinci görüşe göre namazı tamdır. Bu sebeple imama uymaz ve onunla secde yapmadan namazına devam eder. İkinci görüşe göre ise namazı fasittir. Çünkü imamın tilavet secdesine dönmesiyle Ka’de (son oturuşu) ortadan kalkmıştır. Fakat imam, selam verdikten sonra bulunduğu yerden de ayrılır ve tekrar namaza dönmezse tâbi olanın namazı bozulmuştur.⁴⁹³

İmamla birlikte namaz kılan kişi, rükûya varırken intikal tekbiri unuttuğunu rükû hâlinde hatırlarsa geri dönüp tekbir almaz. Çünkü sünnetteki olan bu unutma, namazına zarar vermez. Namazdaki intikal tekbirlerini ve sünnet olan tesbihat ve duaları unutarak terk etmek namazın sıhhatine zarar vermez.

Yatsı namazının ilk iki rek’atında unutarak kıraati terk eden imam, son iki rek’atta hatırladığında kıraat eder ve yanılma secdesi yaparak namazını tamamlar. Son iki rek’atta imama uyan kişi de kıraat etmeyi unutur veya kıraat etmezse namazı bozulur. Fakat yatsı namazının kalan rek’atlarını tamamlarken Fatiha’dan sonra

⁴⁹² Bu konu hakkında Nimet-i İslam adlı eserde, rükûda iken kunutu okumadığını hatırlayanın geri dönmemesi uygun iken, rükûdan kalktıktan sonra hatırlayanın tekrar kunut yapmaması konusunda ittifak vardır, denilmektedir. Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, s. 354 /640.

⁴⁹³ Serahsî, a.g.e, II, s. 111; İbnü’l-Hümâm, a.g.e, I, s. 391.

okuyacağı sure veya ayetleri unutan mesbûk durumundaki kişi, selam verme esnasında hatırlarsa, namazına döner ve sehiv secdesi yaparak yatsı namazını tamamlamış olur.⁴⁹⁴

İkinci namazının ikinci rek'atını kıldırırken Fatiha'yı okuduktan sonra unutarak rükûya giden imam hatırlayınca, rükûdan kalkıp bir sure okur sonra tekrar rükû eder. Bu ikinci rükûunda imama tâbi olan kişi de o (ikinci) rekâta yetişmiş olur. Burada ikinci rükûa itibar edilir. Çünkü rükû öncesinde Fatiha ve zammı surenin okunması gerekir.⁴⁹⁵

4.2.6. Bazı Namaz Çeşitlerinde Unutma

Bu başlık altında, bayram, vitir, yolcu ve cenaze namazı konularındaki önemli unutma durumları ele alınacaktır.

Bayram namazında unutma

Bayram namazındaki önemli unutma durumları fıkıh kitaplarında vacip tekbirlerin unutulması ve namazda ya da namazdan sonra hatırlanması şeklinde ele alınmıştır. Vacip tekbirlerin unutulup kıraatten sonra hatırlanması halinde, önce tekbirler getirilir ve peşinden kıraat edilerek namaza devam edilir. Namaz sonrasında daha camiden çıkmadan ve konuşmadan önce hatırlarsa namaza dönülür ve tekbir getirip namaza devam edilir. Fakat unutarak tekbir getirilmeyip camiden çıkılır veya konuşulur da sonra hatırlanırsa tekbir getirme sorumluluğu kişiden düşer.⁴⁹⁶

Vitir namazında unutma

Fıkıh kitaplarında vitir namazı ile ilgili unutma örnekleri Fatiha'nın, sûrenin, kunutun ve kaçınıcı rekâta olduğunun unutulması şeklinde geçmektedir.

Vitir namazının birinci veya ikinci rekâtında yanlışlıkla kunut tekbiri alan veya kunut duası okuyan kişi üçüncü rekâta bunları tekrarlamaz. Ama ikinci mi yoksa üçüncü rekâta mı kunut okuduğunda şüphe ederse bulunduğu rekâta kunutu yapar oturur,

494 Kâsânî, a.g.e, I, s. 166.

495 Serahsî, a.g.e, II, s. 113.

496 Serahsî, a.g.e, II, 45: İbni Nüceym, a.g.e, II, s. 104.

kalkıp bir rekât daha kılar. Kılmış olduğu bu rekâtta da kunut yapar. Namazın sonunda da sehiv secdesi yaparak namazını tamamlar.⁴⁹⁷

Vitir namazının üçüncü rekâtında kunutu yapıp Fatiha ve sûreyi okumadan rükû'ya varan kişi, bunları hatırladığında tekrar kıyama dönüp kıraat eder. Rükûyu tekrarlar ve son oturuşta sehiv secdesi yaparak namazını tamamlar.⁴⁹⁸

Vitir namazında Fatiha'yı okuyup sureyi unutan ve kunut duasını okuduktan sonra sureyi terk ettiğini hatırlayan kişi ise, dönüp önce sureyi sonra kunutu okur ve namazına devam eder. Vitir namazında, kıldığı rek'atı unutan kişi, ihtimâlen en az kıldığı rek'ata göre hareket edip bütün rek'atlarda oturur ve okur.⁴⁹⁹

Yolcu namazında (seferîlik) unutmama

Yolcu, dört rek'atlı farz namazlarını iki rek'at, iki veya üç rek'atlı namazlarını da olduğu gibi kılar. Yolcu namazındaki unutmamalara genellikle şu örnekler verilmiştir.

Mukim olarak öğle namazını dört rekât olarak kılip yolculuğa çıktıktan sonra ikinci namazını iki rek'at olarak kılan ve unuttuğu bir şeyden dolayı evine dönüp de öğle ile ikinci namazlarını abdestsiz olarak kıldığını hatırlayan kimse, öğle namazını iki, ikinci namazını da dört rek'at olarak kılar. Çünkü kıldığı öğle namazı yok hükmündedir. Öğle vaktinin sonunda seferî hükmünde olduğundan bu namaz üzerine borç olarak kalmıştır. İkinci namazını kıldıktan sonra da evine döndüğünde ikinci vaktinde mukim olmuştur.⁵⁰⁰

Cenazede unutmama

Cenazenin yıkanması, namazının kılınması ve kefenlemesinde unutmama durumları meydana gelebilmektedir. Cenaze unutulmuş yıkanmadan gömülürse kabrinden çıkarılıp yıkanmaz. Fakat yıkanıp kefenlenir de bir organı kuru kalmış olursa, kefinden çıkarılarak kuru yeri yıkanıp tekrar kefenlenir. Kuru olarak kalan yer

497 Ebü'l-Meâli, a.g.e, I, s. 472; İbni Nüceym, **Bahrü'r-Râik**, II, s. 44; İbni Emir Hac, a.g.e, II, s. 385.

498 Ebü'l-Meâli, a.g.e, I, s. 471; Merginânî, Ali b. Ebî Bekr b. Abdî'l-Celil, **Kitabu't-Tecnis ve'l-Mezid**, İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslamîyye, 2004, II, s. 90.

499 Serahsî: I, s. 234; Kâsânî, a.g.e, I, s. 274; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 429; İbni Nüceym, **Bahrü'r-Râik**, II, s. 45; Ebü'l-Meâli, a.g.e, I, s. 471.

500 İbnü'l-Hümâm, a.g.e, II, s. 46.

gömdükten sonra hatırlanırsa Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre yıkama farzı düşer. Bundan dolayı kefenden çıkarılmaz. İmam Muhammed'e göre çıkarılıp yıkanır. Cenaze namazı kılınmadan unutulup defnedilen ölünün, hatırlandığında kabri üzerine üç güne kadar namaz kılınır, sonrasında ise kılınmaz.⁵⁰¹

Sonuç olarak; namaz konusunda unutma, namazın terk edilmesini gerektiren bir özür değildir. Unutma, namazı bozan fiillerde namazın bozulmamasını veya farzların terkinde o farzların yapılmaması için özür olmamaktadır. Vaciplerin terki ve geciktirilmesi ile farzların geciktirilmesinden dolayı sehiv secdesinin yapılmasında özür olmakta bununla birlikte sünnet ve müstehapların terkinde ise namazın mekruh olmasını engelleyen bir özür olmamaktadır.

4.3. Oruçta Unutma

Bu kısımda unutma sebebiyle ortaya çıkan durumlar “niyette, mekruh günlerde oruç tutmada, orucu bozan durumlarda ve itikâfta unutma” altbaşlıklarında ele alınacaktır.

4.3.1. Niyette Unutma

Oruç ibadeti, niyetle geçerlilik kazanır. Niyetin geçerli olabilmesi için de belli zaman dâhilinde yapılması şarttır. Oruçların niyete başlangıç vakti akşam vaktinin girmesiyle başlar son vakti de ya ikinci fecir ya da günün yarısından öncesine kadar devam eder.⁵⁰² Konuyla ilgili unutmalar; unutulmuş niyet edilmeden oruç tutulması, kalben niyet edip dil ile söylenmemesi, niyetin vaktinden önce veya vaktinden sonra yapılması durumlarında karşılaşılmaktadır. Örneğin sabahdan akşama kadar aç kalıp oruç tuttuğunu zanneden fakat niyetin yapılması gereken zamandan niyet etmeyi unutan kişinin tuttuğu oruç geçerli değildir. Ramazan orucu tutmak isteyen fakat gündüzün yarısından sonra niyet etmediğini hatırlayan kişinin orucu geçerli değildir. Eğer niyet etme zamanında kalben niyet edip diliyle söylemeyi unutmuş ise orucu geçerlidir.

Ramazan orucunun kazasını veya kefareti tutmak isteyen kişinin, akşam vakti girmeden veya güneş doğduktan ya da öğle vaktinden sonra niyet etmesi hâlinde

⁵⁰¹ Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, s. 869/583.

⁵⁰² Mevsilî, a.g.e, I, s. 126.

niyeti ve orucu geçersizdir. Çünkü niyet, kendisi için belirlenen vakitten önce veya sonra yapılmıştır.

Nafile oruç tutmak isteyen kişi, unutarak niyet etmediğini günün yarısından sonra hatırlar ve niyet ederse, bir şey yiyip içmediyse orucuna devam eder. Fakat yiyip içtikten sonra hatırlayıp niyet etmiş ise orucu geçersizdir. Çünkü günün yarısından sonra orucun geçerli olabilmesi için o zamana kadar yeme içme durumunun olmaması gerekir.⁵⁰³

Özetle, oruca niyet etme konusunda unutmanın hükme herhangi bir tesiri yoktur.

4.3.2. Oruç Tutulması Mekruh Günlerde Unutma

Ramazan ve kurban bayramı günleri ile teşrik günlerinde farz olarak oruç tutmak yasaklanmıştır. Bu günlerden bayram günlerinde oruç tutmanın yasak olduğunu unutarak niyet eden veya bu günlerin bayram günleri olduğunu unutarak niyetlenen kişi, hatırladığında orucunu bozar. Zira orucuna devam etse dahi orucu fasittir ve kişinin üzerine kazası gerekir.⁵⁰⁴

Şek günü olduğunu unutarak ramazan niyetiyle oruç tutan kişi, o günün şek günü olduğunu hatırlarsa orucunu bozar. Çünkü şek günlerinde ramazan orucunu tutmak yasaklanmıştır.⁵⁰⁵ Fakat şek günü olduğunu unutup nafile niyetiyle oruç tutmaya başlar ve şek günü olduğunu hatırlarsa orucuna devam eder. Çünkü bu günlerde nafile oruç tutulabilir ve tutulduğunda mekruh da olmaz.⁵⁰⁶

Özet olarak unutmanın, oruç tutmanın mekruh olduğu günlerde unutarak oruç tutma konusunda herhangi bir tesiri yoktur.

4.3.3. Orucu Bozan Durumlarda Unutma

Orucu bozan durumlar kaza ve keffaret gerektiren veya sadece kaza gerektirenler olarak ikiye ayrılır. Her iki kısımdaki fiiller de unutarak yapıldığında oruç

⁵⁰³ Kudûrî, a.g.e, I, s. 62; Serahsî, a.g.e, III, s. 63-85.

⁵⁰⁴ Bayram gününde orucunu bozan kişiye Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre kaza gerekir. Serahsî, a.g.e, III, s. 81-98; Kâsânî, a.g.e, II, s. 78.

⁵⁰⁵ Kâsânî, a.g.e, II, s. 82.

⁵⁰⁶ Kâsânî, a.g.e, II, s. 78.

bozulmaz.⁵⁰⁷ Diğer ibadetlerin aksine Hanefilere göre orucu bozan durumlarda unutkanın etkisi vardır.

Kaza ve kefarete gerektiren durumlarda unutkanlık

Kasıtlı olarak yemek, içmek ve cimada bulunmak orucun bozulmasına ve hem kaza hem de kefarete neden olur. Fakat unutkanlık durumunda bu fiillerin işlenmesiyle “*Oruçlu olduğu halde yiyip içen kimse, orucunu tamamlasın. Çünkü Allah (cc.) onu doyurmuş ve içirmiştir*”⁵⁰⁸ hadisinden dolayı oruç bozulmaz. Bu konuya şu örnekler verilmiştir:

Unutarak yeme, içme veya cima etme fiillerden birini işleyen kişi, hatırladığı veya hatırlatıldığında bu fiilleri terk eder ve orucuna devam eder. Unutarak orucu bozan fiillerden birini yapan kişiye “Sen oruçlusun” denildiğinde veya fecrin doğduğu esnada orucunu hatırlarsa bulunduğu fiillerden hemen vazgeçtiğinde orucu bozulmaz. Fakat bunlara rağmen orucu bozan fiillere devam ederse kişinin orucu bozulmuş olur.⁵⁰⁹ Hatırladığı veya hatırlatıldığı halde bu fiilleri kasıtlı olarak işlenmeye devam eden kişiye hem kaza hem kefarete gerekir.⁵¹⁰

Unutarak yiyen, içen kişiye “Sen oruçlusun” dendiği halde oruçlu olan da oruç tuttuğunu hatırlamasa ve yemeye devam ederse bu kişinin orucu Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre bozulmuştur. Bu iki imama göre oruçlu olduğunun kişiye haber verilmesi, oruç tuttuğunun delildir. Bu durumda kişi, haberin doğruluğu ve kendi hâlini düşünmelidir. Çünkü oruçlunun bu haldeki durumu, namazda unutarak konuşan veya hacda ihramlı ya da itikâf hâlinde iken unutarak cima eden kişinin durumu gibidir. Zira bu durumların hepsinde unutkanlık ibadeti bozar.⁵¹¹ Zayıf ve orucu tamamlamada zorlanacak birini yiyip içerken gören kimseler bu kişiye oruçlu

507 Bkz. Mevsilî, a.g.e, I, s. 133; Heyet, **el-Fetâva’l-Hindiyye**, I, s. 199-205.

508 «إِذَا نَسِيَ فَكَلَّ وَشَرَبَ، فَلْيَبْتَ صَوْمَهُ، فَإِنَّمَا أَطْعَمَهُ اللَّهُ وَسَقَاهُ» Buhârî, “Savm”, 26.

509 Serahsî, a.g.e, III, s. 65; İbnü’l-Hümâm, a.g.e, II, s. 327; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 244; Molla Hüsrev, a.g.e, I, s. 203; Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, s. 956.

510 Molla Hüsrev, a.g.e, I, s. 206; Heyet, **el-Fetâva’l-Hindiyye**, I, s. 206.

511 Serahsî, a.g.e, III, 65-66; İbnü’l-Hümâm, a.g.e, II, s. 327; Ebû’l-Berekât en-Nesefî, **en-Nehru’l-Fâik Şerh-u Kenzü’d Dekâik**, II, s. 19.

olduğunu hatırlatmayabilir. Fakat güçlü ve kuvvetli olan kişinin yiyip içtiğini gördüklerinde hatırlatmaları gerekir.⁵¹²

Sadece kaza gerektiren durumlarda unutmama

Orucu bozan ve kaza gerektiren durumlardan biri unutulmuş oruç yine bozulmaz.⁵¹³ Fakat hatırladıktan sonra önceki durum devam ettiriliyorsa oruç bozulur ve kaza gerekir. Örneğin abdest alma, gusletme veya yıkanma esnasında unutarak su içenin orucu bozulmaz. Oruçlu olduğunu unutarak boğazına toz, duman veya sinek kaçıran kişiye orucu hatırlatıldığında bu durumdan uzaklaşır ve orucuna devam ederse kendisine bir şey gerekmez.⁵¹⁴ Taş, toprak veya yetişmemiş ham ayva, yaş ceviz vb. yutan kişi unutarak bunları yemiştir orucu bozulmaz. Kasıtlı yemesi halinde ise kaza gerekir.

Hayız ve nifas hâlini unutup oruca başlayan hatırladığında orucunu bozar. Sonra orucunu kaza eder. Çünkü bu hallerde oruç tutulmaz ve ramazanda tutulmayan oruçların da sonradan kaza edilmesi gerekir.⁵¹⁵

Özet olarak, orucu bozan durumlarda unutmak bozulmayı engelleyen bir mazerettir. Oruç tutulmaması gereken özel hallerde unutarak oruç tutma konusunda unutmak ise mazeret değildir.

4.3.4. İtikâfta Unutmama

İtikâf sözlükte “alıkoymak, hapsedmek, bir yere yerleşmek veya bir yere bağlanıp kalmak” gibi anlamlara gelir. Kalbi dünyevi işlerden uzaklaştırıp Mevlaya teslim etmektir. İtikâf terimi fıkhîta, belirli bir şekilde ibadet amacıyla camide bulunmayı ifade eder.⁵¹⁶ İtikâf, cemaatle namaz kılınan mescitlerde yapılır. İtikâf, normalde kifaye ve müekked sünnet olup nezreden (adakta bulunan) kişiler için de vacip hale

⁵¹² İbnü'l-Hümâm, a.g.e, II, s. 328.

⁵¹³ Kâsânî, a.g.e, I V, s. 237.

⁵¹⁴ Kâsânî, a.g.e, II, s. 92.

⁵¹⁵ Hayız ve nifas hallerinde oruç tutmanın venamazkılmanın haram olması sebebiyle bu durumdaki kişiler oruçlarını bozar. İbni Nüceym, **Bahru'r-Râik**, I, s. 229.

⁵¹⁶ Cezerî, **Kitabü't-Tarifât**, I, s.31; Cevherî, a.g.e, IV, s.1406; Mehmet Şener, “İ'tikâf”, **DİA**, C: XXIII, TDV. İstanbul, 2001, 457-459.

gelir. İtikâf esnasında zaruri ihtiyaçların haricinde mescitten çıkılmaması,⁵¹⁷ cinsî münasebetten kaçınılması,⁵¹⁸ itikâf adayanların oruçlu olarak itikâfta bulunmaları, geceli gündüzlü olarak itikâfa girenlerin itikâfa gecedan girmeleri⁵¹⁹ ve itikâf esnasında da ibadet ve taatle meşgul olmaları gerekir.

İtikâf yasaklarının kasıtlı veya unutarak yapılması arasında fark yoktur. Her ikisinde de aynı sonuç ortaya çıkar. Örneğin unutarak eşiyle cinsî münasebette bulunan kişinin itikâfı bozulur. İtikâf esnasında eşine dokunup öpen ve de meni gelenin de itikâfı bozulur. Çünkü bu iş yapılırken yaşanan durum, kişiye itikâfta olduğunu hatırlatan bir durumdur.⁵²⁰

Unutarak, zorla veya abdest bozmak için itikâftan çıkıp sonra da, karşılaştığı herhangi bir kimse sebebiyle uzun bir müddet mescide dönmeyen kişinin itikâfı bozulmuştur. Kişi bu itikâfını kaza eder.⁵²¹

Sonuç olarak; orucun sahih olması için gerekli olan niyetin unutulması oruca başlamayı engelleyen bir özür değildir. Orucun bozulmasını gerektiren durumlarda unutmada bozulmayı engelleyen bir özürdür. İtikâfta unutmada ise itikâfın bozulmasını engelleyen bir özür değildir.

4.4. Zekâtta Unutma

Bu bölümde zekâtla ilgili olarak unutmayı ilgilendiren konular “zekât verilecek malda, zekât verme zamanında, zekât niyetinde ve fitır sadakasında (fitre) unutma” başlıklarında ele alınacaktır.

4.4.1. Zekât Verilecek Malda Unutma

Bu başlıkta emanet veya borç olarak verilip unutulmuş ya da gömülüp unutulmuş malların zekât durumu ele alınacaktır.

⁵¹⁷ İbn Âbidîn, a.g.e, II, s. 445.

⁵¹⁸ Mehmet Zihni Efendi, a.g.e. s. 1030.

⁵¹⁹ İtikâfa girecek kimse güneş batmadan önce mescide girer. Çünkü gece kendisinden sonra gelen gündüze tabidir. Serahsî, a.g.e, III, s. 122.

⁵²⁰ Serahsî, a.g.e, III, s. 126; Kâsânî, a.g.e, II, s. 116; Mevsilî, a.g.e, I, s.138; İbrahim Halebî, a.g.e, I, s. 380; Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, s. 1028.

⁵²¹ Abdest alma, tualete gitme veya Cuma namazı kılma gibi bir özrü olmadan mescidden uzaklaşmak, Ebû Hanîfe’ye göre itikâfı bozar. İbn Âbidîn, a.g.e, II, s. 447.

Emanet olarak verilen malda

Emanet olarak verilen mal ya tanıdık birisine emanet edilir ya da yabancı birine emanet edilir. Tanıdık birine emanet olarak bırakılan mal unutulur fakat sonraki yıllarda hatırlanırsa geçmiş senelerin zekâtının verilmesi gerekir. Ama yabancı birine emanet olarak bırakılan mal sonraki yıllarda hatırlanırsa geçen yılların zekâtının verilmesi gerekmez. Çünkü tanıdığa emanet edilen malların unutulması genellikle söz konusu değilken tanımadık birine bırakılan mallar genelde hatırlanmaz.⁵²²

Gömülen malda

Malını çöle veya ovaya gömüp unutan ve sonra hatırlayan kişi malından geçmiş senelerin zekâtını vermez.⁵²³ Fakat ele geçirdiği senenin zekâtını verir. Kişi kendi evi, tarlası, bahçesi gibi sahip olduğu yerlere malını gömer ve sonra unutursa hatırladığında geçmiş yılların zekâtını verir. Çünkü eve, bahçeye veya tarlaya gömülen mal, eldeki mal gibi telakki edilir. Bu sebeple de malı bahçesine gömen kişi ele geçirdiğinde geçmiş yılların zekâtını verir.⁵²⁴

Borç olarak verilen malda

Borç olarak verilen bir mal unutulabilir. Hatırladıktan sonra veya borçlu borcunu ödedikten sonra da malın zekâtının ödenmesi gerekir. Hatırlatıldığı halde borçlu borcunu ödemezse⁵²⁵ veya borcunu gizli olarak kabul edip açıktan-alenen- inkâr ederse ya da iflas ettiğini belirtirse borç verenin alacağını tahsil etmeden önce zekâtını ödemesiyle ilgili fakihler arasında ihtilaf vardır. Tanıdığına borç veren kişi unutup da seneler sonra hatırlasa geçmiş senelerin zekâtını öder. Çünkü tanıdık birine verilen borç genel itibariyle unutulmaz.⁵²⁶

Özetle, zekât olarak verilecek malların unutularak zekât olarak verilmemesinde unutmanın hükme tesiri yoktur.

522 Serahsî, a.g.e, II, s. 210; Ebü'l-Meâlî, a.g.e, I, s. 309; İbn Âbidîn, a.g.e, II, s. 266.

523 İmam Züfer'e göre gömülen ve emanet olarak bırakılan mallarda sebep gerçekleşince zekât vermek gerekir. Kâsânî, a.g.e, II, s. 10; İbn Âbidîn, a.g.e, II, s. 266.

524 Serahsî, a.g.e, II, s. 210; Kâsânî, a.g.e, II, s. 9; Damad Efendî, a.g.e, I, s. 194.

525 Borçların zekâtı ile ilgili bakınız; Serahsî, a.g.e, II, s. 172, 195, 197; Kâsânî, a.g.e, II, s. 9-10.

526 İbnü'l-Hümâm, a.g.e, II, s. 165.

4.4.2. Zekât Verme Zamanında Unutma

Zekâta daha önceden mâlik olan veya yeni mâlik olacak kişi, zekâtını önceki yıllarda ne zaman verdiğini veya malına ne zaman zekâtın tahakkuk ettiğini unutursa hatırladığında zekâtını verir. Bu sebeple, senesi dolmadan önce veya senesi dolduktan sonra da (zekât vermesi gereken mala sahip ise) zekâtı verdiğinde sahih olur.⁵²⁷ Zekât vermeyi unutan ve sonrasında unuttuğu mal da helak olan kişinin zekâtını nasıl ödeyeceği veya helak olan malların zekâtının nasıl ve ne kadarının ödeneceği soruları akla gelmektedir. Bu sorular şu örneklerle ele alınabilir.

Unutularak verilmeyen zekâtın ödenmesi

Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre, bir kişinin yirmi miskal (80,18 g) altını olup da iki senenin zekâtını vermediyse bu kişi birinci senenin zekâtını öder ve ikinci sene için bir şey ödemez. Çünkü birinci senenin zekâtını verince malı nisap miktarının altına düşeceğinden sonraki sene için malı nisap miktarına ulaşmamaktadır.

Aynı şekilde beş sâime devesi olan kimse, iki sene geçip de zekâtını vermeyi unuttuysa birinci senenin zekâtını öder ve sonraki sene için bir şey ödemez. Çünkü birinci senenin zekâtını verdiğinde ikinci sene için develerin sayısı nisap miktarının altına düşmüştür.

Eğer, on devesi olup üzerinden iki sene geçtiğinde zekâtını vermeyi unuttuysa ilk sene için iki koyun, ikinci sene için de bir koyun zekât verir. Yirmi beş devesi varsa birinci sene için iki yaşındaki bir deve, ikinci sene için dört koyun verir.⁵²⁸ Yüz yirmi bir koyunu varsa, birinci sene için iki koyun, ikinci sene için bir koyun verir.⁵²⁹

Çünkü buradaki örneklerde, ilk senenin zekâtı verildiğinden ikinci senenin zekâtında hayvanlar, bir alt sınırdaki zekât taksimine tâbi olmaktadır.

Burada unutma hükme tesir etmemektedir.

⁵²⁷ Mevsilî, a.g.e, I, s. 103.

⁵²⁸ Kâsânî, a.g.e, II, 6-7.

⁵²⁹ Kâsânî, a.g.e, II, s. 7.

Helak olan malların zekâtı

Hanefilerde helak olan mallardaki hüküm şudur: Zekâtının verilmesi vacip olan malın nisap süresi dolduğu hâlde, unutarak zekâtı verilmeden önce helak olursa bunların zekâtı Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre elde kalanlardan, İmam Muhammed ve İmam Züfer'e göre ise helak olan malın tamamından verilir.⁵³⁰ Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre, helak olan mallardaki fazlalık affolunur ve zekâttan sayılır. Kişinin mülkünde olan fazlalık ise yok sayılır.⁵³¹ Örneğin seksen koyunu olan bir kişinin yirmi koyunu helak olsa Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre, altmışının, İmam Muhammed ve İmam Züfer'e göre de sekseninin zekâtı verilir. Yüz yirmi büyükbaş hayvandan kırk tanesi helak olsa, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre seksen sığırın zekâtı, İmam Muhammed ve İmam Züfer'e göre de yüz yirmi sığırın zekâtı verilir. Tercih edilen görüşe göre zekât, malın kendisine bağlı olduğundan mal helak olunca zekât verme sorumluluğu da düşer.⁵³²

4.4.3. Zekâta Niyette Unutma

Zekât ibadetinin geçerli olması niyet edilme şartına bağlıdır. Bu da ya malı ayırırken veya verirken gerçekleşir. Bu durumlarda niyet etmeyen veya niyeti unutarak terk eden kişinin verdiği mal zekât sayılmaz. Fakat mal fakirin elinde mevcut iken niyet edilirse o mal zekât olarak geçerli olur.⁵³³ Bu konuda şu örnekler verilmiştir:

Malının zekâtını veren fakat niyet etmeyi unutan kişi, hatırladığında ya niyet eder veya başka bir malı zekât niyetiyle yeniden verir. Bu durumda niyet ettiğinde verdiği mal, alan kişinin elinde mevcutsa zekâtı geçerli olur, mevcut değilse zekâtını yeniden verir.

Malının zekâtını bizzat kendi değil de vekil aracılığıyla veren kişi, zekâtı olduğunu söyleyerek malı vekile verir, vekil de ödeyeceği esnada zekât olduğunu unuttur ve falancanın sadakası, yardımı vb. niyetlerle malı verirse mal sahibinin niyeti olan

⁵³⁰ Kâsânî, a.g.e, II, s. 25.

⁵³¹ Kâsânî, a.g.e, II, s. 22-40-63.

⁵³² Bilmen, a.g.e, s. 342-342

⁵³³ Malın hepsini niyet etmeden sadaka olarak veren kimseden zekât farziyeti düşer. Kudûrî, a.g.e, I, s. 51; Kâsânî, a.g.e, II, 40-41.

zekât gerçekleşmiş olur. Çünkü mal sahibinin niyeti ile vekilin niyeti çeliştiğinde mal sahibinin niyeti esas alınır.⁵³⁴

Burada unutmaya hükme tesir etmemektedir.

4.4.4. Fıtır Sadakasında (Fitre) Unutma

Fıtır sadakası, Ramazan Bayramının birinci günü güneşin doğmasıyla dinen zengin olanlara vacip olan bir sadakadır. Kişi kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin fıtır sadakasını ödemekle sorumludur.⁵³⁵ Fıtır sadakası zekât verilecek kişilere verilirken usul ve fîrûya verilmez.⁵³⁶ Fıtır sadakası; yarım sa' buğday, bir sa' arpa, hurma veya kuru üzümünden⁵³⁷ ya da bunların kıymetleri yani değerlerinden verilir.⁵³⁸ Hanefî mezhebine göre fıtır sadakasının eda vakti bayramın birinci günü güneşin doğmasıyla başlar. Buna rağmen bazılarına göre Ramazan ayı girince veya bayramdan bir iki gün öncesinde verilmesi caizbazılarına göre Ramazan ayından önce vermek caiz değildir. Bayram günlerinde unutarak fıtır sadakasını eda vaktinde vermeyen kimse hatırladığında eda veya kaza olarak verir.⁵³⁹ Konu ile ilgili unutma örnekleri şunlardır:

Kişi, kendi fitresini verir fakat bakmakla yükümlü olduğu insanların fitresini vermeyi unutabilir. Bakmakla yükümlü olduklarının fitresini verir kendisinin fitresini ise sonra veririm diyerek geciktirir ve bayram günlerinden sonra hatırlayabilir. Fıtır sadakası vermek için malın üzerinden bir yıl geçme şartı olmadığını unutup fitre vermeyebilir. Hangi durumda ve sebeple olursa olsun zamanında verilmeyen fıtır sadakalarının hatırlandığında verilmesi gerekir. Verildiğinde de ya fıtır sadakası veya sadaka olarak değerlendirilir.⁵⁴⁰

Sonuç olarak; zekatta ve sadaka-ı fıtırda unutma ifa edilmesi gereken zekât veya sadaka-ı fıtır borcunu düşüren bir mazeret değildir.

⁵³⁴ Kâsânî, a.g.e, II, s. 40.

⁵³⁵ İbni Nüceym, a.g.e, II, s, 271.

⁵³⁶ Kâsânî, a.g.e, II, 72-75.

⁵³⁷ Bir sa' günümüzde 3.333 gram olup yarım sa' ise 1.667 gram civarındır. Bilmen, a.g.e, s.366.

⁵³⁸ Kudûrî, a.g.e, I, s, 61; Kâsânî, a.g.e, II, s. 74.

⁵³⁹ Bayram günlerinden sonra sadaka-ı fıtır vermek bazı fakihlere göre kaza iken çoğunluk fakihlere göre edadır.

Kâsânî, a.g.e, II, s. 74.

⁵⁴⁰ Kâsânî, a.g.e, II, s. 74.

4.5. Hacda Unutma

İslam'ın beş esasından biri olan hac ibadetinde, unutma sebebiyle yapılması gereken bazı fiiller terk edilirken, normal zamanlarda yapılmayan bazı fiiller ise hacda unutarak yapılabilir. Hac ibadetinde kasıt, hata ve unutma sonucu yapılan veya terkedilen fiillerden dolayı aynı hukukî sonuçlar meydana gelmektedir. Hac ibadetinde unutma; ihramda, mîkâtta, vakfelerde, şeytan taşlamada, tavafta, sa'yde ve ihsarda unutma başlıkları altında ele alınacaktır.

4.5.1. İhramda Unutma

İhrama girilmeden hac ve umre ibadetine başlanılmaz. İhrama girmek de niyet etmek, telbiye getirmek ve ihram elbisesi denilen iki parçadan müteşekkil ihram elbisesine girmekle olur. İhramdaki unutmalar niyetle ilgili meselelerde ve ihram yasaklarında ortaya çıkar.

4.5.1.1. Niyette unutma

Hac ve umre ibadeti için ihrama girmek isteyen kişi niyeti ve telbiye getirmeyi unuttuğunda ihramı geçerli olmaz. Fakat bunlardan biri unutulup diğeri yapıldığında veya unutulmanın yerine geçecek olan bazı sözler söylendiğinde ya da bazı fiiller gerçekleştiğinde niyet gerçekleşmiş olur. Örneğin:

Hac veya umreye niyet etmeyi unutan fakat telbiye getiren kişi, ihramı geçerli olarak ibadetine devam eder. Çünkü getirilen telbiye, unutulduğunda niyet yerine de geçer.⁵⁴¹ Umreye niyet etmeyi unutarak tavaf eden ve tavaftan sonra da niyeti terk ettiğini hatırlayan kişinin ihramlı bir şekilde tavaf etmesi, umre niyeti yerine geçer. Zira umre fiillerinin yerine getirmesiyle niyet de yerine getirilmiş kabul edilir.⁵⁴² Niyet esnasında telbiye getirmeyi unutan ve ihrama girme niyetiyle de tehlil ve tesbih getirmiş olan kimsenin telbiye ve niyeti, yaptığı tehlil ve tesbih sebebiyle gerçekleşmiş olur. Kıran ve temettü haccı gibi hem hac hem de umreyi

⁵⁴¹ Serahsî, a.g.e, IV, s. 187; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, II, s. 437.

⁵⁴² Serahsî, a.g.e, IV, s. 117.

içine alan bir hac yapacak olan kimse, iki telbiye getirmesi gerekirken unutarak sadece bir telbiye getirdiğinde hata etmiş olur ve kendisine bir şey gerekmez.⁵⁴³

Hacca niyet ederek tehliil getirdikten sonra niyet ve tehliili unutan kimse, Mescid-i Haram'a vardığında hac ve umre görevini yerine getirir. Zira ibadet esnasında niyetin devamlı hatırlanması gerekmez.⁵⁴⁴

Harem sınırları dâhilinde yaşayan kişinin, unutarak hac aylarında umre ve hac ihramını birleştirmesi durumunda kendisine dem gerekir. Çünkü hac aylarında hac ve umre ihramını birleştirmek afakîlere ait bir fiildir.⁵⁴⁵

4.5.1.2. İhram yasaklarında unutma

İhram yasaklarından herhangi birini unutarak terk etmek kasıtlı olarak terk etmek gibidir.⁵⁴⁶ İhram yasakları genel olarak dikişli elbise giymek, koku sürünmek, saç, sakal veya tırnak kesmek, cinsel birliktelik yaşamak veya av hayvanlarını avlamak şeklinde ortaya çıkar. İhramla ilgili yasaklanan fiillerdeki farklılık cezalarda da farklılığa sebep olur.⁵⁴⁷ Ceza şekillerine göre unutma konusu ise şu örneklerle açıklanabilir:

İbadetin bozulmasını veya sakatlanmasını gerektiren durumlarda: Unutarak Arafat vakfesini yapmadan önce cinsel ilişkide bulun kişinin haccı bozulmuştur.⁵⁴⁸ Bu kişi içinde bulunduğu hac ibadetini tamamlar ve gelecek senelerde de bu ibadeti kaza eder. Aynı zamanda işlediği cinayet sebebiyle de bir koyun veya keçi de kurban eder.⁵⁴⁹

Umre ihramına girip unutarak tavafın şavtlarından çoğunu yapmadan cinsel ilişkide bulunanın umresi bozulmuştur. Bozulan umresini tamamlar ve ihramdan çıkar.

⁵⁴³ Serahsî, a.g.e, IV, s. 188.

⁵⁴⁴ Kâsânî, a.g.e, II, s. 179; Serahsî, a.g.e, IV, s. 117.

⁵⁴⁵ Kâsânî, a.g.e, II, s. 169.

⁵⁴⁶ Merginânî, a.g.e, I, s. 195.

⁵⁴⁷ İhram yasaklarında (cinayetlerinde) kefarete olarak belirtilen kurban, kurban olmaya elverişli koyun (şât), sadaka ise sadaka-ı fitirdir. İbrahim Halebî, a.g.e, I, s. 439.

⁵⁴⁸ Hacda cinsel birleşme ve cezalarıyla ilgili bakınız; Serahsî, a.g.e, IV, 118-119; Kâsânî, a.g.e, II, s. 217-219; Molla Hüsrev, a.g.e, I, s. 246; İbrahim Halebî, a.g.e, I, s. 436-438.

⁵⁴⁹ Kudûrî, a.g.e, I, 72-73; Merginânî, a.g.e, I, s. 163; İbrahim Halebî, a.g.e, I, s. 436

Sonradan umresini kaza eder ve de işlediği cinayet sebebiyle bir koyun veya keçi kurban eder.⁵⁵⁰

Hac ve umre için ihrama girip temettu haccı için kurban gönderen kişi, traş olmayı unutup ailesine dönse ve ihramdan çıkmadığını hatırlayıp tekrar harem bölgesine gelse, bu kişi Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'a göre temettü haccı yapar.⁵⁵¹

Deve veya sığır kurbanı (bedene) gerektiren durumlarda: Unutarak ziyaret tavafı cünup olarak yapan veya Arafat'ta vakfeden sonra cinsel ilişkide bulunan kişi hatırladığında, ceza olarak bir deve veya sığır kurban eder. Fakat cünup olarak ziyaret tavafı yapan kişi, tavafını iade ederse deve kurbanı kendisinden düşer.⁵⁵²

Koyun kurbanı (şât) gerektiren durumlarda: Unutarak tam gün dikişli elbise giyen veya başını örten, el ve ayak tırnaklarını kesen, güneş batmadan önce Arafat'tan inen, Müzdelife vakfesini terk eden, sa'y etmeyi terk eden veya şeytan taşlamayı bir gün veya bütün günlerinde terk eden kişi hatırladığında ceza olarak bir koyun kurban eder.⁵⁵³

Unutarak kudüm veya veda tavafını cünup olarak yapan, ziyaret tavafının üç veya daha az şavtını terk eden veya ziyaret tavafını abdestsiz yapan kişi hatırladığında ceza olarak bir koyun kurban eder.⁵⁵⁴

Değerinin (kıymet) ödenmesini gerektiren durumlarda: İhramlı olduğunu unutarak av hayvanı avlayan kişi hatırladığında bu hayvanın değerini öder. Bununla birlikte avladığı hayvanın etinden yemişse hatırlayınca da yemiş olduğunun değerini fakirlere tasadduk eder.⁵⁵⁵

Sadaka vermeyi gerektiren durumlarda: Unutarak bir uzvuna az miktarda koku süren, bir gün ve geceden az dikişli elbise giyen, başını örten, birkaç tırnağını kesen, kudüm

550 İbn Nüceym, **en-Nehru'l-Fâik**, II. s. 125; Meydânî, **el-lübab** I, 204-205.

551 Serahsî, a.g.e, IV, 184-185.

552 Kudûrî, a.g.e, I, s. 72; Serahsî, a.g.e, IV, s. 79.

553 Kudûrî, a.g.e, I, 72-73; Merginânî, a.g.e, I, s. 163; Meydânî, a.g.e, I, 204-205.

554 Kudûrî, a.g.e, I, s. 72; Serahsî, a.g.e, IV, s. 79.

555 Avlanma ve av eti yemeye ilgili bakınız; Serahsî, a.g.e, IV, s. 85, 96.

tavafını abdestsiz veya üç şavtını eksik yapan kişi, hatırladığında ceza olarak sadaka öder.⁵⁵⁶

4.5.1.3. *Mîkâtı ihramsız geçmede unutmama*

Hac ve umre ibadeti yapacak olan kişilerin mîkât sınırlarını⁵⁵⁷ ihrama girmiş olarak geçmeleri gerekir. Mîkât sınırları; Irak tarafından gelenler için Zât-ı İrk', Şam'dan gelenler için Cuhfe, Medine'den gelenler için Zü'l- Huleyfe, Necid'den gelenler için Karn ve Yemen'den gelenler için Yelemlem (Elemlen) dir.⁵⁵⁸ Mekke'de bulun kişiler için mîkât ise hacda Harem, umrede Hill bölgesidir.⁵⁵⁹ Bu sınırları ihramsız olarak geçen kişi ceza olarak kurban keser. Fakat daha hac görevlerine başlamadan mikata dönerek ihrama girip telbiye getirirse bu ceza ortadan kalkar.⁵⁶⁰ Örnek olarak, unutarak mîkât mahallini ihramsız geçen ve hatırlayıp mîkât sınırları dâhilinde Hac ibadeti için ihrama girip Arafat'ta vakfe yapan kişinin haccı geçerlidir. Fakat mîkâta ihrama girmeyi terk ettiği için ceza kurbanı öder. Bununla birlikte bu kişi hatırladığında mîkât sınırı dışına çıkarak niyet edip telbiye getirerek ihrama girer ve o şekilde mîkât sınırından tekrar geçerse kurban cezasından kurtulur.⁵⁶¹

4.5.2. Vakfelerde Unutma

Vakfeler Arafat ve Müzdelife'de olmak üzere iki yerde ve belli zaman dilimlerinde bulunmakla gerçekleşir.⁵⁶² Vakfelerde unutma durumu, vakfelerin yapılmaması veya zaman açısından eksik yapılmasıyla ilgilidir. Konuya şu örnekler verilebilir:

Unutarak Arafat vakfesini yapmayan kişinin haccı geçersizdir. Zeval vaktinden sonra Arafat'tabulunmakla birlikte güneş batmadan önce unutarak Arafat'tan inen kişinin

556 Kudûrî, a.g.e, I, 72-73.

557 Hil bölgesinde oturan kişi ihtiyacı için Mekke'ye ihramsız girebilir. Serahsî, a.g.e, IV, s.167.

558 Kâsânî, a.g.e, II, s. 164; Merginânî, a.g.e, I, s. 133; Mevsilî, a.g.e, I, s. 142; İbni Nüceym, a.g.e, II, s. 341; Heyet, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, s. 221; İbn Âbidîn, a.g.e, II, s. 475.

559 Kudûrî, a.g.e, I, s. 66; Mevsilî, a.g.e, : I, s. 142.

560 Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre telbiye getirmese dahi ceza düşer. Serahsî, a.g.e, 4, s. 172; Kâsânî, a.g.e, II, 165-166; İbn Nüceym, **en-Nehru'l-Fâik**, II, s. 151

561 Serahsî, a.g.e, IV, s. 170; Merginânî, a.g.e, I, s. 72; Mevsilî, a.g.e, I, s. 42; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, II, s. 426; İbrahim Halebî, a.g.e, I, s. 448.

562 Kâsânî, a.g.e, II, s. 127.

de kurban kesmesi gerekir. Fakat güneş batmadan geri dönerse kurban cezası iptal olur.⁵⁶³

Arafat vakfesini yapıp Müzdelife vakfesini unutarak şeytan taşlamaya yönelen ve vakfeyi terk eden kişiye de ceza gerekir. Fakat bu kişi fecirden sonra Müzdelife'ye dönerse cezadan kurtulur.⁵⁶⁴ Müzdelife vakfesinde iken akşam ve yatsı namazlarını kılmayı unutan kişi ise namazlarını kaza eder.

4.5.3. Şeytan Taşlamada Unutma

Şeytan taşlamada ile ilgili hükümler “İbadetlerde Hata bölümünde” “Şeytan Taşlama İle İlgili Hatalar” başlığında ele alınmıştır. Bu konuda şeytanların taşlanmaması, atılması gereken taşların atılamamasından veya eksik atılmasından ya da geciktirilmesinden dolayı ortaya çıkan meseleler ve cezalarını ele alınacaktır.

Taşlamayı terk etme

Birinci gün taşlaması gereken büyük şeytanı ikinci günün sabahına kadar unutup da taşlamayan, Ebû Hanîfe'ye göre taşlamayı geciktirmesi sebebiyle ceza kurbanı öderken Ebû Yûsuf ve İmamı Muhammed'e göre herhangi bir ceza ödemez.⁵⁶⁵ İkinci ve üçüncü gün taşlamayı unutarak zevalden önce yapan kişinin taşlaması geçerli değildir ve zevalden sonra atması gerekir. Fakat Ebû Hanîfe'den bir rivayete göre zevalden önce atana bir şey gerekmez ve taşlaması geçerlidir.⁵⁶⁶

İkinci gün taş atması gereken şeytanlardan birini unutularak taşlamayı terk eden kişi, sadaka verirken şeytanlardan çoğuna taş atmayı terk eden kişi ise kurban keser. Bütün taşlamaları unutup zamanında yapmayan fakat son gün hatırlayan kişi ise sırasına uyarak taşlamayı yapar. Ebû Hanîfe'ye göre zamanında atılmayıp geciktirilen taşlamlar nedeniyle kişi ceza kurbanı öder. İmameyne göre ise ceza kurbanı ödemez.⁵⁶⁷ Son gün güneş batıncaya kadar cemreleri unutulup da terk eden kişi,

⁵⁶³ Kâsânî, a.g.e, II, s. 127.

⁵⁶⁴ Serahsî a.g.e, IV, 63-64; Kâsânî, a.g.e, II, s. 136.

⁵⁶⁵ Serahsî, a.g.e, IV, 68; Kâsânî, a.g.e, II, s. 137.

⁵⁶⁶ Kâsânî, a.g.e, II, s. 137.

⁵⁶⁷ Kâsânî, a.g.e, II, s. 139.

vaktin geçmesi ve taşlamanın yapılmamasından dolayı tamamı için tek bir ceza kurbanı (dem) öder.⁵⁶⁸

Eksik taşlamada

Şeytanlardan birine yedi taşı ayrı ayrı atmayı unutup da hepsini birden atan kişi, bir taş atmış sayılır. Çünkü toplu atılan taşlar bir taş sayılır. Taşları fırlatarak atmayı unutup da sütunların üzerine koyan kişi de taşlama yapmamış sayılır. Zira taşları sütunların üzerine koymak taşlama değildir.⁵⁶⁹

Unutarak atması gerekenlerden az taş atan kişi, taşlama günleri içinde hatırladığında eksikleri tamamlar. Ebû Hanîfe'ye göre yarıdan az olarak atılan her taş için yoksula bir sadaka verir.

Şeytanlardan birine unutup eksik taş atan kişi, eksik attığını hatırlayıp hangi şeytana eksik attığını hatırlamazsa, ihtiyaten her birine bir taş daha atar.⁵⁷⁰

Taşlamada Sıraya Uymama

Şeytan taşlamada sıraya uyulmazsa örneğin ikinci gün büyük şeytandan sonra orta şeytana, sonra küçük şeytan'a taş atılır ve o gün de bu atma sırasındaki yanlışlık anlaşılırsa orta ve büyük şeytana yeniden taş atılır. Her cemreye üçtaş atıp sonra da taş atmada hata ettiğini anlayan kişi, önce küçük şeytana dört taş atar, sonra da orta ve büyük şeytana yedi taş atar. Yanlışlıkla önceden orta ve büyük şeytana attığı taşlar sayılmaz. Yine şeytanlara dörder taş atılmışsa eksiklik sebebiyle üçer taş daha atılır. Aynı şekilde bayramın ikinci günü önce büyük şeytanı sonra orta şeytanı daha sonra küçük şeytanı taslayan kimse, Mescid-i Harama döndükten sonra sıralamayı terk ettiğini hatırladığında, döner ve sünnet olan tertibe uymak için orta ile büyük şeytanı taşlamayı iade eder.⁵⁷¹

⁵⁶⁸ Kudûrî, a.g.e, I, s. 73; Serahsî, a.g.e, IV, s. 65.

⁵⁶⁹ Serahsî, a.g.e, IV, s. 67.

⁵⁷⁰ Serahsî, a.g.e, IV, s. 67; Kâsânî, a.g.e, II, s. 140.

⁵⁷¹ Serahsî, a.g.e, IV, s. 65; İbn Nüceym, **en-Nehru'l-Fâik**, II, s. 171; Ali Fikri Yavuz, **Açıklamalı ve Muamelatlı İslam İlmihali**, s. 09.

4.5.4. Tavaflarda Unutma

Hac ve umre ibadetinde, Kâbe'nin etrafında dönmeyi ifade eden tavaf ile ilgili hükümler “İbadetlerde Hata” bölümünde ele alınmıştır. Tavaflarda unutma konusunda; unutma sebebiyle tavafin geciktirilmesi, terk edilmesi, eksik yapılması, hades hâlinde yapılması, hatîmde yapılması, örtünmeden yapılması vb. durumlar ortaya çıkmaktadır. Konu örnekleriyle maddeler halinde ele alınacaktır.

1. Geciktirilmesinde: Bayramın ilk üç günde ziyaret tavafinı unutan fakat sonraki günlerde hatırlayan kişi, tavafinı yapar. Bu kişi, Ebû Hanîfe'ye göre ziyaret tavafinı üçüncü günden sonraya yaptığı için ceza kurbanını öder. Çünkü üçüncü günü güneş batıncaya kadar yapılmalıdır.⁵⁷²

2. Terk edilmesinde: Unutarak ziyaret tavafinı terkeden teşrik günlerinde kader tavafi yaparsa kader tavafi ziyaret tavafi yerine geçer. Bununla birlikte kader tavafinı teşrik günlerinden sonra yaparsa kader tavafi ziyaret tavafi yerine geçeceğinden kader tavafinı terk etmiş ve ziyaret tavafinı da geciktirmiş olduğundan iki dem öder.⁵⁷³ Umre için ihrama girip de unutarak umre tavafinı terk edip de sa'y eden kişi umre yapmamış olur. Çünkü umrenin geçerli olabilmesi için tavafinın yapılması gerekir.⁵⁷⁴

3. Eksik yapılmasında: Ziyaret tavafinın üç şavtını yapıp diğerlerini unutarak terk eden ve kader tavafinı da terk ederek ailesine dönen kimse, ilk ihramıyla birlikte dönüp ziyaret tavafin kalan şavtlarını tamamlar sonra kader tavafinı yapar ve ziyaret tavafinı geciktirdiğinden dolayı da bir dem öder.⁵⁷⁵

Ziyaret tavafinın dört şavtını yaptıktan sonra unutarak kader tavafinı yapmadan ailesine dönen kimse, biri ziyaret tavafinın üç şavtını eksik yaptığından diğeri de kader tavafinı terk ettiğinden iki koyun gönderir. Çünkü ziyaret tavafinın üç veya daha az şavtını terk edene koyun kefareti vardır. Dört veya daha fazla şavtını terk eden kimse de o şavtları bitirmedeğinden ebedî olarak ihramlı kalır. Ziyaret tavafinın şavtlarını eksik yapan fakat kader tavafinı bayram günlerinde yapan kimse, kader

⁵⁷² Kudûrî, a.g.e, I, 68; Kâsânî, a.g.e, II, s. 133.

⁵⁷³ Serahsî, a.g.e, IV, s. 41.

⁵⁷⁴ Kâsânî, a.g.e, II, s. 226.

⁵⁷⁵ Tavafin şavtlarının çoğunu terk etmek hiç tavaf yapmamak gibidir. Kâsânî, a.g.e, II, s. 123.

tavafından sonra ziyaret tavafinın şavtlarını tamamlar. Ziyaret tavafinın şavtlarını geciktirdiği için de sadaka öder.⁵⁷⁶

Sader tavafinın üç şavtını yaptıktan sonra unutup diğer şavtlarını terk eden, (çoğunu terk etmek hepsini terk etme anlamına geldiğinden) sader tavafinı terk etmiş kabul edilir ve bir dem keser. Fakat sader tavafinın dört şavtını yaptıktan sonra unutup diğerlerini terk eden kişi ise her şavt için bir sadaka öder.⁵⁷⁷

4. Gusül ve abdest almadan yapılmasında: Ziyaret tavafinı unutarak abdestsiz yapan veya Sader tavafinı yapmadan ailesine dönen kişi, biri ziyaret tavafinı abdestsiz yaptığından diğeri de sader tavafinı terk ettiğinden dolayı iki dem keser.⁵⁷⁸ Fakat ziyaret tavafinı unutarak abdestsiz yapan kişi sonra sader tavafinı yaparsa sader tavafi da ziyaret tavafinın yerine geçeceğinden sadece sader tavafinı yapmamış sayılır. Sader tavafi için de bir dem keser.

Abdestli olarak ziyaret tavafi yapılmasının gerekli olduğunu unutarak cünüp olarak yapan ve vedâ tavafinı da yapmadan ailesine dönen kişi, ziyaret tavafinı yapmak için yeni bir ihramla tekrar Mekke'ye döner.⁵⁷⁹ Eğer, Mekke'ye dönmezse ziyaret tavafinın terkinden dolayı bedene (deve veya sığır), vedâ tavafinın terkinden dolayı da koyun kurbanı gönderir.⁵⁸⁰ Fakat ziyaret tavafinı cünüp olarak yapıp da veda tavafinı teşrik günlerinin sonunda temiz olarak yapanın, veda tavafi ziyaret tavafinın yerine geçeceğinden, sadece vedâ tavafi sebebiyle kurban olarak bir koyun göndermesi gerekir.⁵⁸¹ Veda tavafinı unutarak cünüp olarak yapan kişi eğer temizlenerek iade etmezse kurban keser.⁵⁸²

Unutarak ziyaret tavafinı hayızlı olarak yapan kadın, teşrik günlerinden sonra temizlenir ve sader tavafinı yaparsa sader tavafi ziyaret tavafi yerine geçer. Bu kadın,

576 Serahsî, a.g.e, IV, s. 43.

577 Serahsî, a.g.e, IV, 43-44; İbn Nüceym, **en-Nehru'l-Fâik**, II. s. 127.

578 İbn Nüceym, **en-Nehru'l-Fâik**, II. s. 125.

579 Ebû Hanîfe'ye göre, ziyaret tavafinı kurban kesme günlerinden sonra yapana ceza kurbanı gerekir. Serahsî, a.g.e, IV, s. 42; Kâsânî, a.g.e, II, s. 129

580 Bkz; Kâsânî, a.g.e, II, 129, 143; İbrahim Halebî, a.g.e, I, 434-436; İbni Nüceym, a.g.e, III, s. 23; Mehmet Zihni Efendi, a.g.e, s. 1162.

581 Kudûrî, a.g.e, I, 72 -73; Serahsî, a.g.e, IV, s. 86; İbrahim Halebî, a.g.e, I, s. 436; İbn Nüceym, **en-Nehru'l-Fâik**, II, s. 126.

582 Kâsânî, a.g.e, II, s. 143.

ziyaret tavafını geciktirdiğinden ve kader tavafını da terk ettiğinden dolayı Ebû Hanîfe'ye göre iki dem keser.⁵⁸³

Unutarak kudüm ve vedâ tavafını cünüp, ziyaret tavafını abdestsiz yapan ile umre tavafını cünüp veya abdestsiz olarak yapanın bir koyun kesmesi gerekir. Kudum veya veda tavafını abdestsiz olarak yapan da sadaka verir.⁵⁸⁴

5. Hatîmde yapılmasında: Hatîm sınırları dâhilinde tavaf yapılmayacağını unutarak tavaf yapan kişi, hatırladığında tavafını kaza eder. Tavafı kaza etmeden memleketine dönerse ceza kurbanı öder.⁵⁸⁵

6. Avret yerlerinin örtünmeden yapılmasında: Tavafın örtünmüş olarak yani setr-i avrete riayet edilerek yapılması gerekir. Örtülmesi gereken yerleri örtmeyi unutarak tavaf eden kimse ya tavafı yeniden yapar veya kurban keser. Zira tavafı setr-i avrete uyarak yapmak tavafın vaciplerindendir.⁵⁸⁶

7. Tavaf namazının terk edilmesinde: Birinci tavaftan sonra tavaf namazını unutarak terkeden ve ikinci tavafa başladıktan sonra hatırlayan kişi, ikinci tavafı tamamlayarak her iki tavafiğin de ayrı ayrı tavaf namazı kılar. Fakat bir tavaf bittikten sonra o tavafın namazını kılmadan ikinci tavafa başlamak yani tavafları birleştirmek mekruhtur.⁵⁸⁷

8. Tavafın sünnetlerinin terk edilmesinde: Tavafın ilk üç şavtında yapması gereken remeli unutarak terk eden kişi, sonraki şavtlarda hatırladığında remel yapamaz. İztıba yapması gereken kişi de ıztıba yapmayı unutarak terk eder ve tavaf sonrasında hatırlarsa telafi etmek için bir şey yapmaz. Çünkü her ikisi de tavafın sünnetlerindendir. Sünnetler de yerinde yapılmazsa sonra telafi edilmez.⁵⁸⁸

583 Hayızlı kadına veda tavafını terk ettiğinde hiçbir ceza gerekmez. Çünkü hayız sebebiyle veda tavafı üzerinden düşer. Serahsî, a.g.e, IV, s. 41.

584 Mevsîlî, a.g.e, I, s. 162.

585 Serahsî, a.g.e, IV, s. 46.

586 Kâsânî, a.g.e, II, s. 129.

587 Serahsî, a.g.e, IV, s. 47.

588 Remel yapmak tavafın ilk üç şavtında sünnettir. Serahsî, a.g.e, IV, s. 10; Kâsânî, a.g.e, II, s. 131.

4.5.5. Sa'yda Unutma

Sa'y etmek, Safa tepesinden başlayıp Merve tepesine dört gidiş ve Merve Tepesinden Safa'ya da üç dönüşten ibaret olup burada, unutma sebebiyle ortaya çıkan durumların başlıcaları şunlardır:

Hac ve Umre menasiklerinden olan sa'y etmeyi, tavaf ettikten sonra unutarak terk eden ve tıraş olarak ihramından çıkan kişi, vacibi terk ettiğinden dolayı ceza olarak kurban keser.⁵⁸⁹

Unutarak tavaf yapmadan sa'y eden kişi hatırladığında önce tavaf eder sonra sa'y eder. Çünkü tavaftan önceki sa'y sahih değildir.⁵⁹⁰ Ziyaret tavafını yaptıktan sonra unutarak sa'y etmeyen ve ailesine dönen kişi, tavafın sa'yini terk ettiğinden dem öder. Çünkü sa'y etmek ziyaret tavafının vaciplerindendir.⁵⁹¹

Unutarak Safa tepesinden değil de Merve tepesinden sa'ya başlayıp Safâ'da bitiren kişi, yaptığı ilk şavtı iade eder.⁵⁹² Çünkü Merve'den başlanıp Safa'da bitirilen şavt geçerli değildir.⁵⁹³

Cünüp veya abdestsiz olduğunu unutarak sa'y eden kişi, sa'yini iade etmez. Çünkü abdestli olarak sa'y etmek sünnettir ve kişinin sa'yı geçerlidir.⁵⁹⁴

Yeşil direkler arasında koşar gibi yürümeyi (hervele) terkeden hatırladığında, hervele yapmak için geri dönmez. Hervele yapmak, sünnet olması sebebiyle terkinden dolayı da ceza gerektirmez.⁵⁹⁵

4.5.6. Diğer Bazı Durumlarda Unutma

Yukarıda ele alınan konulardan başka bazı konularda da unutmadan kaynaklanan meseleler ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan, unutma sebebiyle haccın kaçırılması, saç kesme ve tertibin unutulması konuları ele alınacaktır.

589 Serahsî, a.g.e, IV, s. 50; Kâsânî, a.g.e, II, s. 134.

590 Ali Fikri Yavuz, a.g.e, s. 301.

591 Kâsânî, a.g.e, II, s. 135.

592 Serahsî, a.g.e, IV, s. 50,

593 Kâsânî, a.g.e, II, s. s. 134.

594 Serahsî, a.g.e, IV, s. 98; Kâsânî, a.g.e, II, s. 135; İbrahm Halebi, a.g.e, I, s. 436.

595 Serahsî, a.g.e, IV, 10-14-49; İbnü'l-Hümâm, a.g.e, II, s. 455.

Haccı kaçırmada unutma

Haccın farzlarından olan Arafat vakfesi yapılmadan Kurban bayramının fecri doğarsa hac kaçırılmış olur.⁵⁹⁶ Haccı kaçıran, tavaf ve sa'y yaparak ihramdan çıkar ve haccını kaza eder.⁵⁹⁷ Bu kişi kurban kesmez ve veda tavafı da yapmaz.⁵⁹⁸ Haccın kaçırılmasının sebebi olan Arafat vakfesinin yapılmaması, kasten terk edilme, zaman kalmadığından veya ihsâr olunduğundan⁵⁹⁹ terk edilme veya unutma gibi özürler sebebiyle terk edilmekle meydana gelir. Haccı kaçırma durumu, unutma sebebiyle terk etme olarak düşünüldüğünde ise şu örneklerle ele alınabilir.

Hac için ihrama giren ve unutarak Arafat vakfesini kaçıran kişi, umre yaptıktan sonra ihramdan çıkar. Sonraki sene haccını kaza eder.⁶⁰⁰ İhramlı kimse, Mekke'ye gelmeden unutup da cinsel ilişkide bulunur ve haccı kaçırırsa cinsel ilişki sebebiyle ceza kurbanı öder, tavaf ve sa'y yaparak da ihramdan çıkar. Sonraki sene de haccını kaza eder.⁶⁰¹ Kıran haccı yapmak için hedy kurbanı gönderen fakat Mekke'ye geldiğinde haccı kaçıran kimse, tavaf ve sa'y yaparak ihramdan çıkar ve gönderdiği bu kurban ile dilediğini yapar. Gelecek sene de haccını kaza eder.⁶⁰²

Saç kesme (halk) veya kısaltmada (taksir) unutma

Saçların kesilmesi veya kısaltılması ile ilgili bazı hükümler hata bölümünde ilgili kısımda ele alınmıştı. Bu kısımda unutma ile ilgili bazı örnekler sunulacaktır:

Halk ve taksiri, unutarak kurban kesme günlerinden (nahr) sonraya geciktiren kişiye dem gerekir. Ne kadarının kesileceğini unutup da ¼ den daha azını kestiren kişiye de ceza gerekir. Zira ihramdan çıkma için saçları kesmenin en az miktarı ¼ dir.⁶⁰³

596 Umre ibadetinde kaçırma olmaz Kudûrî, a.g.e, I, s. 76.

597 Serahsî, a.g.e, I V, s. 176; Kâsânî, a.g.e, II, s. 220.

598 Kudûrî, a.g.e, I, s. 76.

599 Hac ihramına girip Mekke'de beyti tavaf edip sonra muhsar olan ve de Haccı kaçıran, Mekke'ye gelir ve umre yaparak ihramdan çıkar. Serahsî, a.g.e, IV, s. 177.

600 Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre bu kişinin asıl ihramı hac ihramı iken Ebu Yusuf'a göre asıl ihramı Umre ihramı olur. İbn Nüceym, **en-Nehru'l-Fâik**, II, s. 160

601 Serahsî, a.g.e, IV, s. 176.

602 Serahsî, a.g.e, IV, s. 177.

603 Kâsânî, a.g.e, II, s. 141.

Harem bölgesinde tıraş olması gerektiğini unutup da harem sınırları dışında saçlarını kesen kişiye de Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre ceza gerekir. Çünkü her iki imama göre de tıraş olma yeri harem sınırlarıdır.⁶⁰⁴

Sıralama (takdim-tehir) da unutma

Hac ibadetine, kıran ve temettü haccı yapanların, sırasıyla önce şeytan taşlamaları sonra kurban kesimleri daha sonra da saçları tıraş etmeleri gerekir. İfrad haccı yapanın da önce şeytan taşlaması sonra saç kesmesi veya kısaltması gerekir. Bu sıralama kasıt veya unutma sebebiyle terk edilebilir. Terk etme durumunda, hüküm olarak Ebû Hanîfe'ye göre dem gerekirken Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre gerekmez.⁶⁰⁵ Uygulamada Ebû Hanîfe'nin görüşünü esas alınmıştır. Bu durum unutma sebebiyle gerçekleştiğinde şu şekillerde açıklanabilir:

Temettu' veya kıran haccı yapanın, şeytan taşıdıktan sonra tıraş olması ve sonra kurban kesmesi veya kurban kesip şeytan taşıdıktan sonra tıraş olması ya da tıraş olup şeytan taşıdıktan sonra kurban kesmesi gibi şekillerde gerçekleşebilir. Bu üç durumda da kişiye dem cezası gerekir. İfrad hacısının da önce tıraş olması sonra şeytan taşlamasında da hüküm aynıdır.⁶⁰⁶

Sonuç olarak; hac ibadetine unutma bir mazeret değildir. Unutma sebebiyle yapılması gereken fiiller yapılmadığında yapılmış sayılmazken, işlenmiş olan yasaklar da işlenmemiş kabul edilmemektedir.

4.6. Diğer Bazı İdabetlerde Unutma

Hatanın etkilerinin incelendiği bölümde olduğu gibi ibadet konuları arasında yer alan ve diğer ibadetler kadar geniş olmayan kurban, yemin, adak ve kefareet konularındaki unutma durumları ve etkileri tek başlık altında incelenecektir.

⁶⁰⁴ Kâsânî, a.g.e, II, s. 142.

⁶⁰⁵ Serâhî, a.g.e, IV, s. 42; Kâsânî, a.g.e, II, s. 158; Ali Fikri Yavuz, a.g.e, s. 318.

⁶⁰⁶ İbn Âbidîn, a.g.e, II, s. 555.

4.6.1. Kurbanda Unutma

Kurbanla ilgili fıkhi hükümler, bu araştırmanın “kurbanda hata” başlığı altında ele alındığından burada tekrar edilmeyecektir. Kurbanda unutma ile ilgili başlıca durumlar, kurban kesilme zamanı, başkasının kurbanını izinsiz kesme, kurbanda engel olan özörlere sahip hayvanların kurban olarak kesilmesi, kesimde Allah’ın isminin unutulması ve hacda kurban göndermenin unutulmasıyla ilgilidir. Konuyla ilgili örnekler aşağıda verilecektir:

Kurban kesme günlerinde, kurban kesmeyi unutan ve sonrasında hatırlayan kişi kurbanın değerini fakirlere tasadduk eder. Çünkü zamanında kesilmeyen kurbanlıkların değerinin fakirlere tasadduk edilmesi gerekir.⁶⁰⁷ Sahibinden izin almayı unutarak kesen kişi ise kıyasa göre o hayvanın değerini öder. İmam Züfer’e göre, bu hayvan kurban olarak yeterli olmazken, mezhepte tercih edilen görüşe göre istihsanen yeterli olur ve bir şey ödemesi de gerekmez.⁶⁰⁸

Gözü kör, kulağının büyük bir kısmı kesik ve yürüyemeyecek kadar zayıf olan bir hayvan, bu kusurların kurban edilmeye engel olduğu unutulmuş kesildiğinde vacip kurban yerine geçmez.⁶⁰⁹

Keçi yavrusunu kestikten sonra daha bir yaşını doldurmadığını hatırlayan kişi yeniden kurban keser. Çünkü keçiler bir yaşını doldurmadan kurban edilmez. Kurban kesme günlerinden önce kurbanlık olarak aldığı hayvanı yolculuk sebebiyle kesmeyi unutan, bayram günlerinden sonra hatırladığında kesmek zorunda değildir. Çünkü kurban kesme günlerinde yolcu olanlara udhiyye kurbanı vacip değildir.⁶¹⁰

Kurban keseceği sırada besmeleyi unutarak kurban kesen kişi hatırladığında bir şey yapmaz. Çünkü unutulduğundan dolayı söylenilmeyen besmeleden dolayı kurbanda maddi, manevi herhangi bir olumsuzluk meydana gelmez. Besmele çekmek hakiki ve

607 Merginânî, a.g.e, IV, s. 74 / 357.

608 Serahsî, a.g.e, IV, s.18.

609 Serahsî, a.g.e, IV, 15-16.

610 Serahsî, a.g.e, II, s. 9; Heyet, *el-Fetâva’l-Hindiyye*, V, s. 292.

hükmi olarak iki kısımdır. Unutarak besmele çekmeyen hükmen besmele çekmiş sayılır.⁶¹¹

Temettü haccında hac ve umresini yaptıktan sonra, hedy kurbanı göndermeyi unutan ve ailesinin yanına dönen kişinin temettüsü Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf 'a göre bozulmazken İmam Muhammed'e göre bozulur.⁶¹²

Unutarak nezir veya kefarete olarak kestirdiği kurbanın etinden yiyen kişi hatırladığında yediğinin kıymetini ödemelidir. Zira bu kurbanların etinden sahibi yiyemez.⁶¹³

Sonuç olarak; kurban kesme günlerinde unutulup kesilmemesi kurban kesme sorumluluğunu düşüren, kurban olmaya engel şartları bünyesinde bulunduran hayvanların unutulup kesilmesi de kurban kesme görevini düşüren bir özür değildir. Bununla birlikte ceza veya adak kurbanlarının etlerinin unutulup yenilmesi fakirin hakkını düşüren bir mazeret değildir. Fakat besmelenin terki veya sahibinin izninin alınmadan kurbanının kesilmesinde unutma, ibadetin geçerli olmasını gerektiren bir özürdür.

4.6.2. Yeminde Unutma

Yeminle ilgili hükümler “Yeminde hata” kısmına ele alınmıştır. Unutarak yapılan yeminler geçerlidir. Herhangi bir sebeple unutulup bozulan yeminlerden dolayı da kefarete gerekir.⁶¹⁴ Unutarak yemin etme ve yemin bozmaya şu örnekler verilebilir:

Bir kimse yemin etmemeye yemin edip de, sonra bu yeminini unutulup yeniden yemin eder ve bu yeminini de bozarsa iki kefarete verir. Kefaretin biri birinci yeminini bozduğu içindir. Diğer ise üzerine yemin ettiği şeyi işlediği (ikinci yeminini bozduğu) içindir. İki defa “Bir işi sonsuza kadar yapmayacağım” diyerek

611 Serahsî, a.g.e, II, s. 228- IV, s. 14; Merginânî, a.g.e, IV, s. 347; Molla Hüsrev, a.g.e, I, s. 278; İbrahim Halebî, a.g.e, I, s. 154; İbn Nüceym, **Bahru'r-Raik**, II, s. 293.

612 Merginânî, a.g.e, I, s. 155.

613 Kâsânî, a.g.e, II, s. 226.

614 Mevsilî, a.g.e, IV, s. 49; Molla Hüsrev, a.g.e, II, s. 39; Alâüddîn Âbidîn, a.g.e, s. 148.

yemin eden kişi, yeminini unutup bu işi yaparsa iki yemin kefareti öder. Çünkü bir konuda iki defa yemin etmiş ve sonrasında da yeminini bozmuştur.⁶¹⁵

"Şu yemeği yemeyeceğim" diyerek yemin eden kişi, unutup da yemeği yerse yeminini bozmuş olur. Fakat yemininde "unutmadığım sürece..." şartını koyar da o şeyi unutarak yerse yeminini bozmuş olmaz. Çünkü "yeminimi unutmadığım sürece" şartıyla kayıtlamıştır. Aynı zamanda, bir yemeği yemeyeceğine dair yemin eden kişi unutarak yemeği tattığında sıvı boğazından geçerse yemini bozulur. Çünkü yemeğin sıvısının boğazdan geçmesi yeme anlamına gelir.⁶¹⁶

Kişi, başkasına «Hayatta olduğun müddetçe seninle konuşmam» veya «Senin yanına girmem» diye yemin etse bunların herhangi birini, karşıdaki kişi hayatta iken unutarak yaparsa yemini bozulur. Fakat karşıdaki şahıs öldükten sonra o fiilleri yaparsa yemini bozulmaz.

"Falan kişiyi yıkamayacağım" veya «Cenazesine katılmayacağım» diye yemin eden kişi, unutarak yemin ettiği şahsın cenazesine katılırsa yemini bozulur.

"Vallahi birkaç gün içinde borçlarımı ödeyeceğim" diyerek yemin eden, unutarak borcunu bir ay ödememiş olursa yemini bozulmuş olur. Hem borcunu ödemesi hem de yemin kefareti gerekir.⁶¹⁷ Çünkü unutmak kul haklarını düşüren bir mazeret değildir ve fakihler birkaç günü, üç gün olarak takdir etmişlerdir. Bu sebeple üç gün içinde ödemediğinden yeminini bozmuş olur.

İlâ yemininde bulunup da eşiyle dört ay ilişkide bulunmayacağına yemin eden, unutarak bu süre içerisinde eşiyle ilişkiye girerse yeminini bozmuş olur. Fakat süre dolana kadar ilişkiye girmezse eşinden boşanmış olur.⁶¹⁸

Unutarak, kendileriyle konuşmamaya yemin ettiği şahısların da aralarında bulunduğu bir topluluğa selâm veren kişi, yeminini bozmuş olur.⁶¹⁹

615 Serahsî, a.g.e, VIII, s. 255; İbn Âbidîn, a.g.e, III, s. 709.

616 Serahsî, a.g.e, XIV, s. 15.

617 Süreler hakkında fakihlerin görüşleri için bkz; Kudûrî, a.g.e, I, s. 213; Serahsî, a.g.e, IX, s. 17.

618 Serahsî, a.g.e, XIX, s. 12.

619 Serahsî, a.g.e, VIII, s. 253.

Eşine bu evden dışarı çıkarsan seni boşarım diyen kişinin eşi, unutarak evden bir ayağını dışarı attıktan sonra hatırlayıp diğer ayağını atmazsa iki ayağını atarak evden çıkmadığından dolayı yeminini bozmuş olmaz. Çünkü bir yere girmek veya çıkmak iki ayakla olur.⁶²⁰

Yemin konusunda unutmanın hükme herhangi bir tesiri yoktur.

4.6.3. Adakta (Nezir) Unutma

Adakla ilgili genel hükümler hata kısmında ele alınmıştı. Bu kısımda unutma sebebiyle meydana gelecek durumlar ele alınacaktır. Unutma sebebiyle yerine getirilmeyen adak borcundan kişi kurtulamaz. Hatırladığında yerine getirmelidir. Burada unutma ile ilgili şu örnekler verilebilir:

Bir kadın, sonraki gün hayız olacağını unutarak “Yarın namaz kılmak veya oruç tutmak nezrim olsun” dese, belirlemiş olduğu günde hayız olsa o nezrin kazası gerekir.⁶²¹

Muayyen olmayan bir ayda peş peşe oruç tutmayı adayan kimse, unutarak bir gün iftar etse orucuna yeniden başlar. Çünkü peşpeşe olma vasfını ihlal etmiştir.⁶²²

Bayram gününde unutarak itikâf etmeyi nezreden kimse başka bir zamanda bunu kaza eder. Çünkü adanmış olan itikâfda oruç tutulması gerekir ve bayram günlerinde de oruç tutulmaz. Çünkü bayram günlerinde oruç tutmak mekruhtur. Eğer itikâf etmeyi nezreden bununla yemini kastetmiş ise o gün itikâf yapmadığında hem itikâfın kazasını hem de yemin kefareti öder. Eğer itikâfta bulunursa o itikâf geçerlidir fakat isâette⁶²³ bulunmuştur.⁶²⁴

620 Serahsî, a.g.e, XXX, s. 211.

621 İbnü'l-Hümâm, a.g.e, I, s. 466.

622 Damad Efendî, a.g.e, I, s. 254.

623 İsâet/ seyyie: Kötü iş yapmak, kötülüğe bulunmak, günah ve çirkin iş yapmak anlamlarına gelir. İbn Manzûr, a.g.e, I, s.96; Zebidî, a.g.e, I, s.271.

624 Serahsî, a.g.e, III, s. 127.

Bir kişi hem yemin etse hem de oruç adasa, unutarak yeminini bozduğunda, hem yemin kefaretiini hem de adağını yerine getirmelidir.⁶²⁵

Yemin kastıyla “Her perşembe günü oruç tutmak üzerime borç olsun” diyerek nezreden kişi, unutarak ilk perşembe günü oruç tutmazsa hem o günkü orucunun kazasını hem de bozduğu yeminin kefaretiini öder. Fakat başka bir perşembe günü unutarak oruç tutmazsa sadece o günün kazasını tutar. Çünkü yemin, bir kere bozulur ve tekrar etmezken, adak devam etmektedir.⁶²⁶

Yürüyerek hacca gitmeyi adayan kimse, adağını unutarak yola herhangi bir binitle devam ederse adağını bozduğundan bu kişinin kurban kesmesi gerekir.⁶²⁷

Adak konusunda unutmanın hükme herhangi bir tesiri yoktur.

4.6.4. Kefarette Unutma

Kişi unutma sebebiyle kefareti borcundan kurtulamaz.⁶²⁸ ödenmesi gereken kefareti borcu hatırlandığında ödenmelidir. Bu konuya unutma ile ilgili şu örnekler verilebilir:

Ramazan orucunu kasıtlı bozan ve kefareti ödemesi gereken kişi, iki ay peşpeşe oruç tuttuğu günlerden birinde, vaktinde niyet etmeyi unuttur da öğle vaktinden sonra niyet ederse niyet etme zamanını geçirdiğinden o gün iftar etmiş olur ve peşpeşelik durumu sona erer. Kefareti de yeniden başlar.

Peşpeşe tutulması gereken oruçları tutarken bir gün unutup orucunu tutamayan kişi, oruçlarına ara vermiş sayılır ve yeniden oruçlarına başlar. Önceden tuttuğu oruçlar da sayıya dâhil olmaz.⁶²⁹

Yemin kefareti ödeyecek mala sahip olduğunu unutup  gün oruç tutan kişinin tuttuğu oruçla yemin kefareti denmiş olmaz. Çünkü kefareti olarak ödenebilecek mal

625 Damad Efendî, a.g.e, I, s. 255.

626 Serahsî, a.g.e, III, s. 97.

627 Bu kişiye, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’e göre haccını kazası gerekirken Ebû Hanife’ye göre gerekmez. Serahsî, a.g.e, IV, s. 130, VIII, s. 138; İbrahim Halebî, a.g.e, I, s. 462.

628 Pezdevî, a.g.e, I, s. 123.

629 Kâsânî, a.g.e, II, s. 76.

varken oruç tutulmaz. Kefaret olarak sıralamanın şart olduğu durumlarda ilk sıradaki kefarete ödeme imkânı varken bir diğeri yapmak kefarete borcunu ortadan kaldırmaz. Kefarete sıralamanın şart olmadığı durumlarda ise kişi dilediğini yapabilir.⁶³⁰

Yemin kefareti olarak bir köle azat edip sonra da on fakiri doyuran ve on fakiri giydiren, bunları yaparken kefarete ödemeye niyeti unutursa bu durumda bir kefarete ödemiş ve kefaretinin de en üstün değerde olanını vermiş kabul edilir. Diğerleri ise nafiye olmuştur.

Unutmanın, kefarete borlarının düşürmesinde herhangi bir tesiri yoktur.

---

630 İbn Âbidîn, a.g.e, III, s. 727.

SONUÇ

Konuyu önce hata sonra da unutma ile ilgili hükümler bazında özetlemek mümkündür.

Hata söz veya fiilin fail veya söylenenin iradesine aykırı olarak meydana gelmesi olup, kural olarak Allah haklarıyla ilgili günahın düşürülmesi kapsamında özür kabul edilirken, ibadetlerin kulun zimmetinden düşmesinde özür kabul edilmez ve sorumluluğu kaldırmaz.

Hanefi mezhebinde ibadetler konusunda hata, genel olarak kasıtlı davranmaktan farklı olmayıp hükme farklı bir tesiri olmamaktadır. Örneğin, Namaz, oruç, zekât, hac ve kurban gibi ibadetlerin şartları veya fazlarında meydana gelen hatalar özür kapsamında değerlendirilmez. Vakit girmeden girmiştir zannıyla kılınan namaz geçerli olmaz. Olmayan abdestle vardır zannıyla kılınan namaz geçerli olmaz. Vakti çıktıktan sonra yapılan niyetle oruca başlanılmaz...

İbadetleri bozan durumlardaki hatalar da özür kapsamında değerlendirilmez. Nitekim namazda hata ile konuşan veya abdesti bozulanın namazı, oruçlu iken hataen boğazına su kaçanın da orucu bozulmuştur. Yine bir başka örnek de gelecekle ilgili yapılan yemin hata ile bozulduğunda yine kefâret gerekir.

Hatanın özür kapsamında değerlendirildiği bazı istisnaî durumlar da vardır. Kibleyi araştırma, namazda vaciplerin terki veya geciktirilmesi ile farzların geciktirilmesi ve de zekât verilecek kişilerin araştırılması sırasındaki hatalar, ilgili ibadetin hükmüne kasıttan farklı olarak etki eder.

Sahip olunan bilginin ihtiyaç anında akla gelmemesi olan unutma konusunda genel kural da ibadetlerin terki veya eksik yapılmasında ortaya çıkmışsa mükellefi uhrevi cezadan kurtarması fakat ibadeti düşüren bir özür olmamasıdır. Unutma geçici bir özür olup unutulmuş şey hatırlandığında ibadetin ifası hâlâ mümkün ise unutulmuş ibadetin bizzat kendisi veya unutulmuş parçası eda veya kaza yoluyla yerine getirilmelidir. Unutma ortadan kalkınca, kişi eksik yapılan ibadeti tamamlamak veya

yeniden yapmakla mükellef olur. Örneğin, unutarak namazın vaktini kaçıran kişi hatırladığında namazını kaza eder, unutarak zekâtını vermeyen hatırladığında bu zekâtı verir.

Aynı kuralın tezahürü olarak ibadetlerin şartları veya rükünlerindeki eksiklikte unutma özür olmamaktadır. Örneğin elbisenin necis olduğunu unutarak kılınan namaz geçersizdi, niyetin yapılması gerektiği zaman diliminde unutulduğu oruç geçersizdir, ihrama girmenin unutulduğu bir hac geçerli değildir.

Öte yandan ibadetlerdeki sünnet veya müstehap olan fiiller unutulurak yapılmazsa kasıttı olduğu gibi hükme tesir etmez ve herhangi bir kınama da gerektirmez. Örneğin unutarak namaza başlanırken ellerin kaldırılmaması veya unutarak intikal tekbirlerinin tekbirin getirilmemesi

Orucu bozan durumlar hariç ibadetleri bozan durumlar, unutma sebebiyle gerçekleştiğinde o ibadetler bozulur. Örneğin unutarak namazda konuşmakla namaz bozulur. İhrama girdikten sonra fakat vakfe yapılmadan ve Kâbe ziyaret edilmeden unutarak ilişkiye girmekle hac bozulur. Unutmanın hükme etki ettiği en önemli ibadet oruç olup, kıyasa aykırı olarak özel delil sebebiyle unutarak yiyeenin orucu bozulmaz.

ÖNERİLER

Ehl-i Sünnet mezhepleri, İslam'ın doğru anlaşılması ve yaşanması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bazı konularda bir mezhepte bulunamayan çözüm veya çıkış yolu bir diğer mezhepte bulunabilmektedir. Bu sebeple ibadetlerle veya bu konu ile ilgili yapılacak çalışmaların kapsamı, diğer mezheplerin görüşleri doğrultusunda genişletilebilir.

Konu ile ilgili çalışma yapacak olanlar, hata ve unutma kavramlarının psikolojik sebepleri ile ilgili yapılmış olan çalışmaları inceleyebilirler.

İbadetlerde hata ve unutma konuları mezhepler arası mukayeseli olarak ayrı ve daha geniş çalışmaların konusu olabilir.

KAYNAKÇA

- Abdülazîz el-Buhârî, Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Alâüddin el-Buhârî. (h.1308). *Keşfü'l esrar şerhu Usuli'l- Pezdevî*. Beyrut: Darul Kütübü'l-Arabî.
- Abdülbâkî, M. F. (1987/1407). *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l Kerîm*. Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- Alâüddîn Âbidîn, Muhammed Alâüddîn b. Muhammed Emin Abidîn. (2003). *Hedyyet-ü âlâiyye*. Beyrut: Daru İbn Hazm.
- Ali Haydar Efendi. (1991). *Dürrerül-hükkam şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. Beyrut: Dârü'l Ceyl.
- Apaydın, H. Y. (1996). Galat. *DİA*. XIII, 297-300. İstanbul: TDV Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (1997). Hata. *DİA*. C. XVI, 437.İstanbul: TDV Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (1996). Gaflet. *DİA*. C. XIII, 284-285.İstanbul: TDV. Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (2013).Zan. *DİA*, C. XXXXIV, 122-124.İstanbul: TDV Yayınları.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî. *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dârü'l Fikr, “t.y.”
- Bedir, M. (2010). Sünnet. *DİA*. C. XXXVIII, 150-153. İstanbul: TDV Yayınları.
- Boynukalın, E. (2013).Yemin. *DİA*, C. XXXXIII, 417-420. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bardakoğlu, Ali. (1994). Eda. *DİA*. C.X, 389-392. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bardakoğlu, Ali. (1999). İade, *DİA*, C. XIX, 227-228. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İmihali*. (Sadeleştiren: Ali Fikri Yavuz), İstanbul: Bilmen Basım Yayın, “t.y”
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. (1979). *Sahîhü'l-Buhârî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- Cassâs, Ahmed b. Ali Ebu Bekr Er-Râzi el-Cessâs. (2010). *Şerhu muhtasari't-Tahavi*. Beyrut: Dârü'l Beşareti'l İslamî-Darü's-Sirâc.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad Cevherî el- Farabî. (1987/1407). *es-Sihâh, tâcü'llüğa, ve- sıhâhü'l-arabiyye*.(thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr). Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin.

- el-Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed. (2003). *el-Fıkh ala mezahibi'l erbeaa'*. Beyrut: Dârü'l Kütübü'lİlmiyye.
- Cürcânî, Ali bin Muhammed bin Ali ez-Zeyn el-Hüseynî el-Hanefî. (1983). *Kitabü't ta'rîfât*. Beyrut: Dârü'l Kutubi'l İlmiyye.
- Çalış, H. & Yaman, A. (2014). *İslam Hukukuna giriş*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Çağrııcı, M. (2013). Zan. *DİA*, C. XXXXIV, 120-122. İstanbul: TDV Yayınları.
- Damat Efendi, Abdurrahman bin Muhammed bin Süleyman. *Mecma'ul enhur fi Şerh-i Mülteka'l-ebhur*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasî'lil-Arabiyye, "t.y"
- Döndüren, H. (1991). *Delilleriyle İslam ilmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Dönmez, İ. K. (1993). Cehalet. *DİA*, C.VII, 219-222. İstanbul: TDV Yayınları.
- Dönmez, İ. K. (2007). Nisyan. *DİA*, C. XXIII, 144-147. İstanbul: TDV Yayınları.
- Dönmez, İ. K.(2007). Oruç. *DİA*, C. XXXIII, 416-425. İstanbul: TDV Yayınları.
- Demirci, İ. (2001). *İslam borçlar hukukunda hata*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Din İşleri Yüksek Kurulu, (2018). *Fetvalar*. İzmir: D.İ.B.Y.
- Ebu'l-Meâlî Burhanuddin el-Buharî. (2004). *el-Muhitu'l-Burhanî fi'l-Fıkhî'n-Numanî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Ebü Yusuf, Yakub b. İbrâhim b. Habîb b Sa'd b Habbete el Ensari, *el-Harâc*. (thk, Tâhâ Abdurrauf Sad ve Sad Hasan Muhammed). Kahire, el-Mektebetü'l-Ezheriyye Li't-Türâs, "t.y."
- Ebü Zehra, Muhammed. (2010). *Usul-ü fıkıh*. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Arabî.
- Erdoğan, M. (2004). Mesh. *DİA*. C. XIX, 301-303. Ankara: TDV Yayınları.
- Feyyûmî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Hamevî. *el-Misbahü'l-münîr fi ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye; Beyrut, "t.y."
- Fîruzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-kitâbi'l-Azîz*.(thk. Muhammed Ali en-Neccâr). Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, "t.y."
- Fîruzâbâdî, (2005/1426). *el-Kâmûsu'l-muhît*. 8. Baskı, Beyrut: Mektebt't-Tahgig et-Türas fi Müesseseti'r Risale.
- Gürkan, M. (2012). Vakfe. *DİA*, C: XXXXII, 463-465. İstanbul: TDV Yayınları.

- Gürkan, M. (2013). Zelletü'l-Kari. *DİA*, C:XXXXIV, 225-227. İstanbul: TDV Yayınları.
- Haddadî, Ebi Bekr b. Ali b. Muhammed. (1322). *el-Cevheretü'n-neyyire*. Kahire: Matbaatü'l Hayriyye.
- Halebî, İbrahim, İbrâhîm b. Muhammed. (1998). *Mecmau'l enhur fî şerh-i Mülteka'l-ebhur*. Beyrut:Dârü'l Kutubi'l İlmiyye.
- İbn Abdisselâm, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz. (1991). *el-Kavâidu'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. (1992). *Reddül-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr fî şerhi Tenviri'l-ebşâr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- İbnü'l-Cevzî, Cemaleddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (1984). *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fî ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*. (thk. Muhammed Abdülkerim Kazım er-Râzî). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbni Emir Hac, Şemsüddin Muhammed b Muhammed. (1971). *Hulbetü'l mücellî ve buğyetü'l mühtedî fî Şerh-i Münyetü'l Musallî*. Lübnan: Daru'l Kütübü'l İlmiyye.
- İbn Fâris. (1399/1979). *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. (thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn). Beyrut: Dârü'l-Fikr
- İbnü'l Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İşkenderî. *Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dârü'l Fikr. "t.y."
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. (1975/1395). *es-Sünen*. (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Kahire: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. (1414). *Lisanü'l Arab*, Beyrut: Daru Sadr.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 8.Baskı, Dârü'l Kutubi'l İslamîyye, "t.y."
- İbn Nüceym. (1936). *Fethu'l-gaffâr bi Şerhi'l-Menâr el-maruf bi-Mişkati'l-envar fî Usuli'l-Menar*. Mektebetü ve Matbuâtı Mustafa Elbânî ve Evlâdüh el-Halebî.
- İbn Nüceym. (1999). *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir ala mezhebi Ebi Hanîfe en-Numan*. Beyrut: Dârü'l Kutubi'l İlmiyye.
- İbn Nüceym, Siracü'ddin Ömer b. İbrâhîm. (2002-1422). *en Nehru'l faik Şerhu Kenzü'd dekaik*. (Muhakkik: Ahmet İzzi İnâye). Beyrut: Dârü'l Kütübü'l İlmiyye.

- İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed Kurtubî (1975/1395). *Bidâyetü'l müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- İmam Mâlik, Mâlik bin Enes bin Mâlik bin Âmir. (1985/1406). *el-Muvatta'*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Terâsîli'l-Arabî.
- İslamî Araştırmalar Merkezi. (2004). *İlmihal*. Ankara: T.D.V. Yayınları,
- Kaplan, İ. (2011). Hanefî mezhebinde muteber kaynaklar ve mezhep içi tercihin işleyişi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 18, 322.
- Karakaya, H. (1998). *Fıkıh usulü*. İstanbul: Buruc Yayınları.
- Karaman, H. (1986). *Mukayeseli İslam hukuku*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. (1986). *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i*. Beyrut: Dârü'l Kütübî'l-İlmiyye.
- Kaşgari, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Kaşgari. *Münyetü'l müsalli ve gunyetü'l mübtedî*. Şam, Dârü'l Kalem, "t.y."
- Katar, H. M. (2002). Kefaret. *DİA*, Cilt. XXV, 177-179. Ankara: TDV Yayınları.
- Keskin, M. (2016). *Şâfiî fıkhi*, Ankara: D.İ.B.Yayınları.
- Koca, F. (2004). Menat. *DİA*, C. XIX, 119-121. Ankara: TDV Yayınları.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. (1997). *el-Muhtasar*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Kurt, M. S. (2013). Unutmak dışındaki anlamı unutilan, terk etmek anlamı terk edilen kavram: nisyân, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54 (2), 95-127.
- Kuveyt Vakıflar ve İslamî İşler Bakanlığı. (1404-1427). *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*. Kuveyt: Kuveyt Vakıflar Bakanlığı.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm. (1406). *el-Câmi'u's-Sagîr ve Şerhuhü Nafiu'l-Kebir*. Beyrut: Âlimü'l Kütüb.
- Medkûr, Muhammed Sellâm. (1964/1384). *Medhalü'l-fikhi'l-İslâmî*. Kahire: Dârü'l-Kavmiyye.
- Mehmet Zihni Efendi. (2016). *Nimet'i İslam*. İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı.
- Merginânî, Ali b. Ebî Bekr b. Abdî'l-Celil. (2004). *Kitabu't-tecnis ve'l-mezid, İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslamiyye*.

- Merginânî, Burhâneddin el-Mergînânî. *el-hidâye fî Şerh-i Bidayeti'l mübtedi*. Muhakkik: Tılâl Yusuf. Beyrut: Daru Ahyai 't-Terasîlî'l Arabiyye, "t.y."
- Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. (1937). *el-İhtiyâr*. Kahire: Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dımaşkî. *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, "t.y."
- Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmurz b. Ali. *Dürerü'l-hükkâm fî Şerhi Gureri'l-ahkâm*. Daru İhyai Kutubil Arabiyye, "t.y."
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. (1956). *Sahîh-i müslim, el-câmiu's-sahîh*. (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî). Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabî.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât. (2011). *Kenzü'd-dekâik*. Dârü'l-Beşâiri'l-İslamîyye.
- Nizamuddin el-Belhî. (Ed.) (1310). *el-Fetâva'l-hindiyye*. (2.bsk). Dârü'l Fikr.
- Öcal, Ö. (2018) unutmama ve öğrenme. *E.R.D Pedagoji-Psikoloji- Bilim -Kültür Dergisi*, 24 Şubat 2018 tarihinde <http://www.egitimderehberlikdergisi.com/2018/02/24/> sayfasından erişilmiştir.
- Öğüt, S. (2000). İhsar. *DİA*, 2000, C. XXI, 548-549. İstanbul: TDV Yayınları.
- Öğüt, S. (2009). Sa'y. *DİA*, C. XXXVI, 206-207. İstanbul: TDV Yayınları.
- Öğüt, S. (2010). Taharet. *DİA*, Cilt. XXXIX, 382. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özdemir, A. (2013). İslâm hukukunda unutmamanın edâ ehliyeti üzerindeki etkileri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 20(2), 979-988.
- Özel, A. (1997). Harbî. *DİA*. C. XVI, 112-114. İstanbul: TDV Yayınları.
- Pezdevi, Ali b. Muhammed. *Usulü pezdevi, Kenzu'l vusu'l ila marifeti'l usul*. Keratisi: Matbaat'u Cavid Beris, "t.y."
- Râğıb el-İsfehânî. *Müfradât'u elfâzi'l-Kur'ân*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, "t.y."
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd b. Mahmûd. (1996/1416). *et-Tavzîh fî halli gavâmizi't-tenkîh*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Senhûrî, Abdürrezzâk Ahmed. (1998). *Mesâdiru'l-hak fî'l-fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: "y.y."

- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. (1993). *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l Ma'rife.
- Serahsî. *Usûl-ü Serahsî*. Beyrut: Dârü'l Ma'rife, "t.y."
- Sinanoglu, M. (1999). İbadet. *DİA*, C. XIX, 233-235. İstanbul: TDV Yayınları.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn. (1990). *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. Dârü'l Kutubi'l İlmiyye.
- Süvâr, Muhammed Vahîdüddin Rıza. (1998). *et-Ta'bîr anî'l-irâde fi'l-fıkhi'l-İslâmî*. Amman: Mektebetü Dâri's-Sekâfe.
- Şa'ban, Zekiyyüddin. (1971). *Usulu'l Fıkhi'l İslamîyi*. Beyrut: Dârü'l Kütüb.
- Şener, A. (1988). Abdest. *DİA*, C. I, 68-70. İstanbul: TDV Yayınları.
- Şener, M. (2001). İ'tikâf. *DİA*, C. XXIII, 457-459. İstanbul: TDV Yayınları.
- Şentürk, L.& Yazıcı, S. (2000). *Diyanet İslam ilmi hali*. (7.baskı). Ankara: DİB. Yay.
- Şeybânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan. (1406). *el-Câmi'u's-sağîr ve Şerhu hû en-Nâfiu'l-kebîr*. Beyrut: Âlimü'l Kütüb.
- Şurunbilâlî, Hasan B. Ammar B. Ali eş-Şurunbilâlî. (2005). (thk. Naim Zerzür). *Merâki'l-felâh Şerhu metn-i Nûru'l-îzâh*. Beyrut: el-Mektebetü'l Asriyye.
- Şurunbilâlî. (2005). *Nûru'l-îzâh ve necâtü'l-ervâh*. (thk. Muhammed Enis Mihrat), Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. *Usûl-i Pezdevî, Kenz-ül-vüsûl ilâ ma'rifet-il-usûl*. Karaçi: Matbaatu Câvid Berîs, "t.y"
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. (2007). *el-Mu'cemü'l-kebîr*. (thk. Ebu Muhammed el-Esyûtî). Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Taberânî, (1995/1415) *el-Mu'cemü'l-Evsat*. (thk. Mahmûd et-Tahhân). Riyad: Mektebetü'l-Maârif.
- Tahtâvi, Ahmed b. Muhammed b. İsmâil. (1997). *Haşiyetü't Tahtavî ala Meraki'l felah Şerhu Nûri'l-îzâh*. (thk. Muhammed Abdülaziz Halidî). Beyrut: Dârü'l Kutubi'l İlmiyye.
- Taftâzânî, Sadeddîn Messud b. Ömer b. et-Teftâzânî. (1996). *Şerhu't-Telvîh ala't-Tevdîh*. (thk. Zekeriyya Amîrât). Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Tirmîzî, Muhammed bin İsâ bin Dahhâk. (1998). *Sünenü't-Tirmizî, el-Câmi'u'l-Kebîr*. (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf). Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.

- Tokaç, N. (2016). Unutkanlık psikolojik sorunların işareti. 26/02/2019 tarihinde <http://www.gazetevatan.com/unutkanlik-psikolojik-sorunlarin-isareti-918850-saglik> adresinden erişilmiştir.
- Türkmen, H. (2013). Unutma ve unutkanlık nedenleri, 15/03/2019 tarihinde https://www.tavsiyee diyorum.com/makale_10612.htm adresinden erişilmiştir.
- Uzunpostalcı, M. (2007). İslâm hukukunda ehliyeti daraltan veya ortadan kaldıran sebepler. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 9, 95.
- Wensinck. (1936). *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfazı'l Hadisi'n-Nebevi*. Londra: Mektebet'ü Birîl.
- Yaman, A. (2013). Zimmî. *DİA*, C.XXXXIV, 434-438. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yaman, A.&Çalış, H. (2014). *İslam hukukuna giriş*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Yaran, R. (1997). Hades. *DİA*, C.XV, s.1. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yaran, R. (2002). Kefaret. *DİA*, C. XXV, 179-182. Ankara: TDV Yayınları.
- Yaşaroğlu, M. K. (2002). Kaza. *DİA*, C. XXV, 110-113. Ankara: TDV Yayınları.
- Yavuz, A. F. (1979). *Açıklamalı ve Muamelatlı İslam İlmihali*. (tedkik: Mehmet Emre). İstanbul: Çile Yayınları.
- Yıldırım, C. (1980). *Kanaklarıyla İslam Fıkhi*. İzmir: Uysal Kitabevi.
- Yitik, A. İ. (2007). Oruç. *DİA*, C. XXXIII, 414-416, İstanbul: TDV Yayınları.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. (thk. Komisyon). Beyrut: Dâru'l-Hidâye. “t.y.”
- Zerkâ, M. A. (1967-1968). *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âm, el-fikhu'l-İslâmî fî sevbihi'l cedîd*. Dimaşk: Dârü'l-Fikr.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır ez-Zerkeşî. (1982). *el-Mensur fî kavaidil fikhiyye*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye.
- Zeydan, A. (2006). *el-Veciz fî usuli'l-fikhi'l İslamî*. Beyrut: Müessesetü'r Risâle.
- Zeylaî, Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen el-Bârî ez-Zeylaî. (1313). *Tebyînü'l-Hakâik*. Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-İslâmîyye.
- Zuhaylî, Vehbetü b. Mustafa Zuhaylî. (1999). *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*. Dimeşk: Dârü'l Fikr.

Zuhaylî (2006-1427). *el-Vecîz fî uşûli 'l-fıkhı 'l-İslamî*. Dimeşk: Dârü'l Fikri'l-İslamî.

Zuhaylî. *el-Fıkhı'l-İslamî ve Edilletühü*. Dimaşk: Dârü'l-Fikr. “t.y.”

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı :İbrahim KURT
 Doğum Yeri ve Yılı : Karapürçek /1975
 Medeni Hali Yabancı : Evli
 Dili :İngilizce-Arapça
 E-posta :ibrahimkurt37@hotmail.com

Eğitim Durumu

Lise :Kastamonu İmam-Hatip Lisesi
 Lisans :Uludağ Üniversitesi İlahiyat
 Fakültesi

Mesleki Deneyim

İş Yeri :Eskişehir -Alpu İlçe Müftülüğü / Din Görevlisi
 İş Yeri : Kayseri Diyanet İhtisas Eğitim Merkezi /Kursiyer
 İş Yeri : Çanakkale -Ayvacık İlçe Vaizi
 İş Yeri : Hollanda-Beverwijk /Din Görevlisi
 İş Yeri : Çanakkale -Lapseki İlçe Vaizi
 İş Yeri : Kastamonu -Devrekani İlçe Vaizi
 İş Yeri : Kastamonu İl Müftülüğü/ Uzman Vaizi (halen)